دوابہ

ناول

افضل احسن رندھاوا

دوابہ

افضل احسنؔ رندھاوا

روہتاس بکس
احمد چیمبر ۵ ٹیمپل روڈ لاہور

کتاب : دوابہ (ناول)
تعداد : ۵۰۰ سو
لکھاری : افضل احسن رندھاوا
پہلی وار : ۱۹۸۱ء
دوجی وار : ۱۹۹۰ء
ٹائٹل : عذرا
پبلشر : روہتاس بکس
احمد چیمبر ۵ ٹیمپل روڈ لہور
پرنٹر : نفیس پرنٹرز
پٹیالہ گراؤنڈ لہور
مل : ۴۵ روپے

اپنے

پِنڈ

قیام پور

دے

ناں

چھڈ کے دیس دوابہ

امبیاں نوں ترسیں گی

کجھ نہ کرن سُنن والیاں گلّاں

"دلوا تے دریا" تے "دواب" وچ وہیاں ورھیاں دی وِتھ اے۔ ویہہ ورھیاں دی وِتھ جیہیاں ڈنڈیاں اُتے کئی پَندھ اپنے اپنے جگدے روشن کُھرے چھڈ گئے۔ اِک پَندھ تے قیام پوردے چھ فُٹ دو انچ اُچے مُورکھ، آکڑی دھون والے جٹ افضل رندھاوے نے میرے اندروں باہر ول نوں نویاں راہواں، نویاں انساناں نویاں سماجاں، نویاں عملاں نوں جانن پرکھن تے نویاں پیڑاں، نویاں درداں، نویاں زخماں نوں کماون تے مانن لئی کیتا۔ اِک پَندھ ننگے سر، ننگے پیراں تے نیویاں نظراں کر کے ٹُرے رہن والے بے ہُنرے شاعر افضل احسن نے میرے باہروں اندر نوں اپنے اندر دی بہتی وڈی، بہتی کھلری، بہتی ہنیری، بہتی ڈھٹھی ہوئی دُنیا وچ اپنے آپ نوں لبھن تے پچھانن لئی کیتا۔ اِک ہور پَندھ جیہدے اُتے مورکھ جٹ تے بے ہُنرا شاعر دوویں کٹھے نکلے ہوئے نیں۔ اپنے ہون توں نہ ہون تے نہ ہون توں ہون ول نوں اے۔ واٹاں لمیاں نیں تے پینڈے مُکدے نہیں۔ - - - - - - -
سگوں قدم قدم تے ہور جانن، ہور پرکھن، ہور کماون، ہور مانن، ہور لبھن، ہور پچھانن دی ترہیہ ودھدی جاندی اے ـ ـ ـ ـ ـ ایس ترہیہ دیاں سڑیاں شُکر دوپہراں تے ٹھنڈیاں سیت کالیاں راتاں وچ ڈُنگیاں ہوندیاں جاندیاں اُنگلاں وچ پھڑیا، ڈریا سہمیا قلم، پِچھے ورقیاں اُتے وگدا، بیج دے جو ترے لاوندا رہیا اے۔ ایہہ سارے

پندھ سب منزلے میں پیچ جاری نیں، تے جیوں جیوں پینڈے وڈے جاندے نیں رتیوں رتیوں ہور وودھدے جاندے نیں۔ پر تاں وی دل تے اگھاں دا وتر سکّن توں پہلوں اپنے لہو دے وسدے ہوئے کیرے چوں ابدیت دا اک لودھ بی پھُٹدا ، پُنگردا ویکھن دی چاہ رکھنی اوقاتوں بہتا منگن والی گل تے نہیں؟؟؟

گل نہ کرنا ای چنگا اے، کیوں جے گل ہتھوں نکل کے کتے دی کتے چلی جاندی اے۔ میں "دوابہ" دی گل کرن لگا ساں۔ ۱۹۶۱ء وچ "دیوا تے دریا" پاکستان تے فیر بھارت وچ چھپن مگروں اودھے تے بڑی لمی چوڑی گل بات چلی تے پینڈو جیون بارے اک ہور ناول لکھن دی منگ کیتی جاندی رہی۔ ۱۹۷۳ء وچ بھارتی پنجاب دی اک پنجابی یونیورسٹی ولوں وی مینوں اک اجیہا ناول لکھ کے دین لئی آکھیا گیا۔ ایدھر اپنے ول دی فلم دی کہانی توں لے کے ٹیلی ویژن ات نسد وار ڈرامائی سلسلہ لکھن تیک لئی کہیا جاندا رہیا۔ میرے اکار وچ سرمان تے "دیوا تے دریا" نوں ای توڑ مروڑ کے فلم تے ٹیلی ویژن لئی "کجھ" بنا دین لئی وی بہت زور ماریا گیا۔ پر میں "دیوا تے دریا" دا خون اپنی ہتھیں کیونکر کر سکدا ساں؟ ایہہ گل کر کے میں فلم تے ٹیلی ویژن دے معیار اُتے انگلی رکھنا نہیں چاہندا سگوں ایہہ منّنا چاہندا آں جے میں فلم تے ٹیلی ویژن دے ادبی تے فنی معیار توں بہت تھلے آں۔ فلم تے نہ لکھی نہ لکھنی اے پر اپنے ریڈیو ٹیلی ویژن لئی تے میں بہت سارے ڈرامے دتے۔ . . . اُنج اپنی من مرضی تے اپنے طریقے دے، تے اوہ سارے نشر تے ٹیلی کاسٹ وی اُنج ای ہوندے رہے جنج میں لکھ کے دیندا ساں۔ قلم دا سفر بھاویں جاری رہیا پر ناول میں نہ لکھ سکیا۔ آکڑ تے شے بنا دین والی اُستادی تے مستری پُنا میرے جیہے بے ہنرے وچ کتھے؟ نِروئی تخلیق دیاں راہواں دا "تعین" "آکڑ" نہیں کردے، کجھ ہور شیواں کردیاں نیں!! اوہناں ای کجھ ہور شیواں نے ۱۹۸۱ء وچ مینوں "دوابہ"

لکھن تے مجبور کر دتا۔ پر ادھا لکھیا مسودہ کدھرے گواچ گیا تے کئی ورھے اوہدے لبھن
تے اوہدے اُتے مجبوریاں لنگھ گئے تے آخیر لبھن تے جھوڑن دا ویل وی نہ رہیا۔ فیر
پچھلے ورھے سیال وچ "دوابہ" لکھ گھتا تے پنجابی ادبی بورڈ لاہور دے سیکرٹری سید
سبط الحسن ضیغم کول چلا گیا جنہوں اوہدی اک کاپی ڈاکٹر کرنیل سنگھ تھند بھارت وچ
چھاپن نوں لے گئے تے دوسری کاپی میں پورے ورھے پچھوں ڈھیر منتاں ترلیاں نال
شاہ جی توں واگذار کرائی۔

"دوابہ" دی تکنیک، پلاٹ، کردار نگاری، زبان تے ایہدے وچ اٹھائے
گئے مسئلے مسائل بارے میں کجھ نہیں کہنا چاہندا۔ میں ایہدے علاقے (LOCALE)
تے وقت (TIME) بارے دو اک گلاں کرنیاں ضروری سمجھدا آں۔ اُنج تے
دوہناں پنجاباں دی وسوں دا بہتا وڈا حصہ چار دوابیاں وچ کھلریا وسدا اے۔ پر ایس
ناول دا علاقہ میرے پنڈ دے نیڑے جسٹر سٹیشن توں دکھن پاسے وسدا پنڈ
دوابہ اے۔ جیہدے نال بسنتر نالہ تے پراگھے راوی دریا وگدا اے۔ ایہہ ناول اوہناں
پنڈاں دے رہن والیاں دیاں رسماں، ریتاں، رواجاں، ہتھیں محنت کرن دے
شوقین، دھیاں دے بھار ڈنڈاون والے گھلیاں ڈھلیاں ولاں تے حیاتی نوں
مانن توں ودھ حیاتی نوں ٹھیڈیاں سہندیاں بھوگن والے لوکاں دی کہانی اے ......
...... کہانی دے کردار بھاویں سکھ نیں پر ایہہ کردار ہور ہور ناواں نال
ایدھر تے اودھر دے پنجاب دے ہر پنڈ وچ وسدے رسدے جیون
بھوگدے نظر آوندے نیں ....

ناول دی کہانی دا سماں (وقت)، بھاویں اج توں پنجی [25] پنجاہی [50] ورھے پہلوں دا معاشرہ اے
پر ایہہ کہانی اج دی وی اے تے اج توں پنجاہی ورھے بعد دی وی۔ کیوں جے پنجاب

دے پنڈاں دی وسوں دیاں لیہاں چھیتی چھیتی نہیں پاٹدیاں ۔ ساڈے بہتے پنڈاں تے شہراں وچ اج وی پنج ہزار سال دی وتھ اے ۔ ساڈے بہتے پنڈاں تے شہراں دی وسوں وچ اج وی اوناای فرق اے جنا فیصل آباد شہر تے پیرس شہر دی وسوں وچ اے ۔ بہتی ترقی ساڈے شہراں دے حصے آئی ۔ ساڈے بہتے پنڈاں وچ اج وی ہل ، پنجالی ، سہاگہ ، گڈا ، وا تی ببھی دے طریقے تے وسوں دے ڈھنگ صدیاں پرانے والے نیں ۔ ترقی دی ایس دوڑ وچ شہراں توں صدیاں پچھے رہ جان دا پنڈاں نوں اک فائدہ وی ہویا کہ شہراں دیاں مشیناں شہر دے انسان کولوں انسانیت دا جیہڑا جوہر تے رس کھوہ لیا اوہ پنڈاں دے سچیں محنت مشقت کرن تے حیاتی بھوگن والے طاقت ور انساناں وچ وافر موجود اے ۔ شہراں وچ انساناں تے سوسائٹی دیاں بہتیاں مثبت قدراں مشینی ترقی دے ویلنے وچ پیسیاں گئیاں ۔ پچھے چورا تے پھوک رہ گیا ۔ پر پنڈاں وچ اوہ ساریاں مثبت قدراں جیوندیاں جاگدیاں نیں جیہڑیاں انسان ، انسانیت تے اک چنگی تے اخلاقی طور تے مضبوط سوسائٹی دا رس تے جوہر ہوندیاں نیں ۔ تے "دوابہ" اینہاں ای طاقت ور سچیاں سُچیاں تے مثبت قدراں دا ناول اے ۔

اِک بڈ بیتی نوں جگ بیتی بنا کے دکھاون لئی کجھ اوہلا تے رکھنا ای پیندا اے ۔ ناول دے کجھ کردار سکھ تے سماں چالی ورھے پہلوں دا لکھنا اِک اجیہی لوڑ سی ۔

افضل احسن رندھاوا

۱۳ نومبر ۱۹۹۱ء

جے انسان سوسائٹی دا مطالعہ کرے تاں اوہنوں پتہ چلے گا پئی اوہ کیہڑی شے اے جیہڑی اِک دُوجے نُوں نیڑے لیاوندی اے، میلدی اے۔ سوسائٹی تے جنگل دا راز اِک گوہڑے مطالعے دے بعد کُھلدا اے۔ محبت نال انسان تے رُکھ دا نیڑا لبھدا اے۔

ایہناں وِچ کیہڑیاں شیواں اِک جیہیاں نیں تے کیہڑیاں ہور طرح دیاں؟

چہرے، رنگ، اکھاں، زندگی نامہ.........

رُکھاں دا اِک زندگی نامہ ہوندا اے!

تے انسان دا وی........

میلاس کرنو
چیکوسلاوکیہ

یار جیہڑیا گلی دا پھیرا

پنجاں دے تویت بدلے

اوہدا پنڈ سَو سوا سَو کچے، دو پکے گھراں دا بنیا ہویا اِک پنڈ ای نہیں سی۔ اوہدا پنڈ راوی دریا دا اوہ اُتھرا زور آور پانی سی جیہڑا کدے ستے آں دواٹ دی زمین تے پھل پا کے اوہنوں ہور زور آور تے زرخیز کر جاندا تے کدے ساریاں کھلوتیاں ہوئیاں فصلاں تے کچے کندھاں کوٹھے روڑھ کے لے جاندا۔ گہرے مٹیالے رنگ دا جھگاں والا اوہ پانی ٹھنڈا، حیاتی تے موت دا دکھرا دکھرا روپ سی۔ اوہدا پنڈ بسنتر نالے دے لمے چوڑے ریتلے بنجے وچ ٹکتے ٹکتے چُپے ہوئے اوہ ڈُھم سن جیہناں دے رنگلے سلمے کنڈھیاں تے ریت کھوتر کھوتر کے ترہیائے مالی، پالی تے راہی سوسے گدلہ کے اوہناں دا نتریا ہویا صاف تے ٹھنڈا پانی پی کے اپنی تریہہ لاہندے . . . . ڈُھم جیہناں دے ڈھیڈ بسنتر نال رُسک جان تے وی پانی نال بھرے رہندے سن . . . . . . ڈُھم جیہناں وچ پالی منڈے سرلیاں بلدیاں شکر دوپہراں وچ کنڈھے چُرستگاں والیاں مجھاں نال رل کے نہاوندے، ضد وضدی مجھاں دے پنڈے لشکاوندے، تے آپ چُھبیاں لا کے نہاوندے۔ اوہدا پنڈ پرے دی اوہ واسی جیہڑی شاماں نوں بدوں جلدی تے سپ کیبڑے

رُڑھاں چوں نکل کے سوہنیاں ، پتنیاں ڈنڈیاں وچ بے خوف ہو کے لتے چپے رہندے ۔

(اوہدا پنڈ جیٹھ ہاڑ دیاں اوہ تتیاں، تپنیاں دوپہراں سن جیہناں وچ کوارے مُنڈے، چھڑے خوشبو لا کے باہر نکلن توں ڈردے سن ، متے ڈیناں کلیجہ نہ کڈھ لین۔۔۔۔۔۔)

شکر دوپہراں جیہناں وچ پالی تے چھیڑو مال ڈنگر نوں ماتواں وڈرگیاں مہربان ٹاہلیاں ہیٹھ بک کے اوہناں نوں اگالی کردیاں چھڈ کے ، کول بیٹھے یاں اڈی کھڈا کھیڈدے یاں بولیاں پاوندے تے ٹپے گاون گاوندے ۔

اوہدا پنڈ سَون بھادروں دے اوہ تراٹے سن جیہڑے امباں نوں بور تے بور نوں امبیاں بنا دیندے ہن ۔۔۔۔۔۔ امباں دے بوٹے جیہناں تھلے منڈے کھنڈے دوپہراں گذاردے ، کھرمستیاں کردے یاں چوہی چڑا اگڑ کھیڈن دے بہانے اُتے چڑھ کے کچیاں تے کھٹیاں امبیاں کھاوندے تے سی سی کردے ۔

اوہدا پنڈ دائرے دی اوہ رونق سی جیہڑی دن رات جاگدی تے جوان رہندی ۔ دائرہ جیہدے وچ بیٹھے بڈھے ٹھیرے پچھلے وقتاں تے چنگے گذرے دناں ، تے گھبرو منڈے آون والے دناں دے سُفنے ویکھدے رہندے ۔

اوہدا پنڈ پوہ ماگھ دیاں اوہ ٹھنڈیاں ٹھار لمیاں تے کالیاں راتاں نوں ویہڑے تے حویلیاں وچ بلن والے مچ تے دھوئیں سن ، جیہناں دوالے بہہ کے سیانے گبھرو تے ایانے ہر طرح دیاں گلاں کردے ۔

اوہدا پنڈ رات نوں وگدے ہوئے کھوہ دا گون ۔۔۔۔۔۔ کماد دے پکدے ہوئے دھور دی مہک ۔۔۔۔۔۔ ہنکدے گھوڑے ، گھوڑیاں دی ڈراونی تے رعب والی سوہنی واج ۔۔۔۔۔ تاریاں دی اوہ نکی نکی مٹھی لو ، جیہدے وچ ہالی ہنڈالی لے کے سُتے پنڈ چوں نکلدا تے وڈے تارے دی اوہ چانئی سی جیہدے وچ مٹیاراں اپنے سجناں دے چہرے ویکھدیاں دن چاڑھ دیندیاں ۔

اوہدا پنڈ رات دا اوہ پہرا سی جیہدے وچ چور، یار، سپ ڈھکے کھلتے ٹرے پھردے ۔ رات، جیہدے وچ اُلو دا بولنا تے کُتے دا رونا نحش سمجھیا جاندا ۔

اوہدا پنڈ کدے کدھار چڑھن والی اوہ لال ہنیری سی جیہڑی کسے بے گناہ دے قتل تے چڑھدی ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ اُٹھی بولی ہنیری جیہڑی کھڑیاں فصلاں نوں لماں پا دیندی ، ڈھاریاں دے چھت اُڈا کے لے جاندی، تے آکڑے، مغرور اُچے سراں والیاں رُکھاں دے لک توڑ دیندی ۔

اوہدا پنڈ رُکھاں دی حیاتی ورگی چھاں تے دور تیک چار چوفیرے کھلریاں ہویاں فصلاں دی ہریالی نے اوہناں نوں دی چلن والی فقیراں دی مستی تے بے پرواہی ورگی ہوا سی ۔

اوہدا پنڈ زمین دی چار چوفیرے کھلری ہوئی مہک سی ۔ مہک جیہڑی زندگی دی مہک ہندی ہے ۔

اوہدا پنڈ اوہ ماواں سن جیہڑیاں سو سو سکھناں مگروں پُت جمدیاں تے اوہناں نوں پورا دُدھ پیوندیاں ۔

(اوہدا پنڈ سورج دے چھریاں، توت دیاں لگراں ورگیاں پتلیاں نکاں، تے کچ دیاں چوڑیاں وانگ نازک مٹیاراں سن تے لوہے دیاں باہواں، پتھر دیاں سخت چھاتیاں، گلہری دی پوشل ورگیاں اُتانہہ نوں اُٹھیاں مچھاں والے گبھرو جوان سن ، جیہناں وچوں گھٹے ہی بُڈھے ہو کے مردے سگوں آپی آن نوں دلیری نال قربان ہو کے جوانی وچ ای بھریا میلہ چھڈ جاندے ۔

اوہدا پنڈ مردے ہوئے پیو دی اوہدیاں یاریاں نبھاون تے دشمنیاں دا پالن کرن دی چھیکڑ والی گل سی ۔

اوہدا پنڈ سورمے دا آپنی ماں کولوں مرن توں پہلوں بنتی دھاراں بخشاون دی

رہیت سی۔

اوہدا پنڈ کرپاناں، کلہاڑیاں، ٹکوے، ٹوکے، داتر، برچھیاں، بلماں تے چھویاں دی تیز تے بوال نالوں باریک دھار سی۔

اوہدا پنڈ ہوا نالوں تیز بھجن والیاں گھوڑیاں دیاں ناساں چوں نکلن والی اگ دی شوکر۔ ....اوہناں دے مڑھکے نال بھجے ہوئے پنڈیاں چوں نکلن والی جھگ تے پوڑاں نال اُڈن والی دھوڑ سی۔ گھوڑیاں جیہڑیاں کڑیاں وانگ غصے تے شرم والیاں مُہنیاں نیں۔ گھوڑیاں جیہناں دا سارا سریر بگانے ہتھ لگدیاں ہی غصے تے شرم نال مڑھکو مڑھکی ہو جاندا اے۔

اوہدا پنڈ یار دی یاری، دشمن دی دشمنی ...... وڈے دی عزت ... ماڑے دا لحاظ ... تگڑے نال ٹکر ...... پنڈ دی دھی بھین دی راکھی تے سادھو سنت، پیر فقیر دی دعا لین لئی سارا جتن کرنا سی۔

اوہدا پنڈ زمین تے انسان دا اوہ پیار ہے جیہڑا جمن توں لے کے مرن تیک سدا جوان رہندا اے۔

اوہدا پنڈ سَو سَوا سَو کچے تے دو پکے گھراں دا بنیا ہویا اک پنڈ ای نہیں سی۔ ٹکی جھنڈ توں وچھڑے ہوئے بگھیاڑ وانگوں اُداس سی،

آپنے سارے پنڈ باجھوں !!!

پوہ ماگھ دے اک ٹھنڈے دن سویر دیلے نگھے تے مہربان سورج وَل مونہہ کر کے بیری دی کندھ نال ڈھو لائی بیٹھا، اوہ صاف نیلے اسمان تے اُڈدیاں پھردیاں بدل دیاں ٹکڑیاں تے اڈدے آزاد پکھیرو ویکھ رہیا سی۔ سامنے احاطے وِچ پھلاں تے سبزیاں دیاں کیاریاں تے پیا ہویا ککر، چڑھدے سورج دی نِگھی نِگھی گرمی نال پگھردا جاندا سی۔ اوہدے سامنے اُگی ہوئی دھریک دے جوان بوٹے توں ساویاں

توں پہلے ہُندے پتّر تیز ہوا نال جھڑدے تے ڈِگ کے ہور دُور ہُندے جاندے۔ اوہ بڑے دھیان نال دھریک توں ڈِگے، ہوا نال اُڈدے پتّراں وَل ویکھدا تے کدے پرانہہ آسمان تے اُڈدے پکھیرواں تے تکّن مِٹّی کھیڈریاں بدل دیاں ٹکڑیاں تے وگدی ہوئی ہوا نُوں ویکھ کے جیویں اوہدے اندروں اِک لمّا ٹھنڈا ہُوکا اُٹھدا ۔ بدّل آزاد، ہوا آزاد، پکھیرو آزاد، پتّر آزاد تے اوہ قید ۔ بابا حکم سنگھ سیاسی ٹھیک ہی آکھدا سی " آزادی دا اِک پل، غلامی دی ساری عمر نالوں چنگا اے "

" ٹھیک اے" ! لکھی اُچی ساری سوچیا "میرے نالوں تے بدّل، ہوا تے پکھیرو چنگے نیں جیہڑے قید نہیں"

جیل وِچ رہندیاں جیویں لکھی نُوں عمراں بیت گئیاں سن ۔

بے جانام دے ہُلارے نال

ریبڑھ راڈھ کے

★

دِن ڈُبن ای والا سی۔ لکھی دائرے والے بوہڑ تھلّے پئے ہوئے پتھر نال لوڈھے ویلے دا گھلن ڈِھیا ہویا سی۔ پچھلے دو تن مہینیاں توں ایہہ اوہدا روز دا کم سی۔ اُنج تے پنڈ دے ہور وی ساہ ستّیاں والے گبھرو اوس پتھر نال ٹل مار بیٹھے سن پر اوہ پتھر کسے کولوں وی نہیں چکیا گیا۔ آل دوالے دے کئی منّاں موہیں بھاشگّن دلے جوان وی اوس پتھر نال متھا مار گئے پر اوہ پتھر تے کسے کولوں چھاتی تے وی نہ چاڑھیا گیا۔ لکھی نوں خورے کیہ ہو گیا سی اوہ روز اوس پتھر نال زور ماردا، اوہنوں دائرے وچ بہن والے کئی سیانیاں بندیاں اوس پتھر نال گھلن توں موڑیا وی۔ اوہناں دے قیافے موجب لکھی اجے اوس پتھر لئی بڑا ہولا سی پر لکھی کن لوھیٹ کے اوس پتھر نال جُٹ جاندا۔

اوہ دن دی لوڈھے ویلے توں اوس پتھر نال گھل گھل کے لکھی مڑھکو مڑھکی ہویا پیا سی۔ سیال دے دِن سن پر لکھی دے ننگے پنڈے اُتے مڑھکا انج پیا چلدا سی جیویں اوہ سیال دے نہیں جیٹھ ہاڑ دے تتّے دِن ہون۔ دائرے وِچ بہن والے سیانے لوک، گبھرو منڈے تے ایانے لکھی دے آل دوالے کٹھے ہوئے اوس بھارے پتھر تے جوانی چڑھدے اک گبھرو منڈے دا تماشہ

ویکھدے پئے سن ۔ پر انہہ اکو ای منجی اُتے بیٹھے فوجا سنگھ نے نواب خاں لمبڑ اہیہ تماشہ ویکھ کے اِنج ہس پئے جیویں کوئی سیانا بندہ کسے بال نوں سُہاگہ چُکن دا چارہ ماردیاں ویکھ کے ہس پئے ۔ ایہو جیہے ویلے فوجا سنگھ کدے چُپ نہیں سی رہندا ۔ اوہ جدوں کسے گبھرو جوان نوں اوس پتھر نال گھلدیاں پاں اوہدی گل کر دیاں سُندا ، آکھدا !

" او مُنڈیو ! تُساں ایہہ پتھر کیہ چُکنا ہے ، بھائی ویرو ! ایہہ پتھر چُکن والے لد گئے اوئے ! "

تے ایہہ گل کردیاں سدا ای اوہدیاں اکھاں بھج جاندیاں تے اوہ کجھ پاٹی واج وچ آہندا :

" اوئے ایس پتھر نوں بھرا وریام سنگھ ایسراں چُک لیندا سی جیسراں پھُل چُک لئی دا اے ۔ اوئے ہُن ایس پتھر نوں چُکن والا ساہن کیہڑی ماں جمے گی جوانو ! "

فوجا سنگھ جھوٹھ وی کیہ آہندا ؟ وریام سنگھ ورگا زور آور تے جان والا گبھرو سارے باہرے وچ کوئی نہیں سی ۔ جدوں کسے دا پنڈ آباد ہویا سی اوہ پتھر ایتھے ای پیا سی تے کدے وی کسے نے اوہدا بالا نہیں سی کڈھیا تے وریام سنگھ جدوں بچھیاں ورھیاں دا پورا جوان سی اوس پتھر چک وی لیا تے اوہدا بالا وی کڈھ چھڈیا جیہنوں کدے فیر کوئی چھاتی تے وی نہ چاڑھ سکیا ۔ تے لکھی جیہڑا اوروں دھیاں ورھیاں دا سی اپنے زور اور باپو دی ریس پیا کردا سی ۔

" وریام سنگھ دا پُتر بڑے بڑے حوصلے والا جوان "

اوس نواب نوں آکھیا تے فیر لکھی نوں واج مار کے کہن لگا !

" جان دے پُتر ! ایجے توں بڑا ہولا ایں ایویں سٹ نہ لوا لئیں ۔ ایجے تیرے وس دی گل نہیں "

پر لکھی نے پرت کے وی نہ ویکھیا ، اوہ پتھر نال جُٹیا رہیا ۔ فیر اکو واری جیویں کھپ پے گئی لکھی پتھر نوں چھاتی تے چاڑھ گیا سی پر بھارا پتھر اوہدے کولوں سانبھیا نہ گیا تے اوہنے پتھر دور

ہٹا کے سٹ دِتّا ۔ فوجا تے نواب پیریں اُٹھ کے اِندر سنگھ کول آ کھلوتے جیہڑا باقی لوکاں نال کھلوتا لکھی نُوں پتھر چکیدیاں پیا ویکھ رہیا سی۔

"حد مُکا دِتّی اے مُنڈے نے بھئی! اِندر کھیس دی بُکّل گُھٹ کے مار بیٹھے فوجے تے نواب وَل ویکھ کے آکھیا۔

"شاوا جواناں"

نواب لکھی نُوں ہلا شیری دِتّی۔

لکھی مُڑھکو مُڑھکی ہویا پتھر تے نظراں گڈّی اوہدے چار چوفیرے پھر دیاں کہن لگا:

"میں ایہدا بھیت پا گیا آں دھرم نال!"

تے جھٹ کُو ساہ لے کے اوہ فیر پتھر نال چمبڑ گیا۔ مُڑھکے نال بھجیاں تلیاں گھٹّے وِچ مَل کے اوس پتھر نُوں زور ماریا۔ پتھر اوہدے پٹّاں تے سی، اوہ تھلے پتھر نُوں اِک ڈُولّی تول کے اوس ہنبھلا مار کے پتھر چھاتی تے چاڑھ لیا۔ چھاتی تے پتھر نُوں گھڑی کو ڈک کے اوس ساہ سوکھا کیتا۔ اوہدے ڈولیاں دیاں مچھیاں کماناں وانگ تَن گئیاں۔ اوہدے مونہہ تے دھون دیاں ناڑاں رسیاں وانگ چُھل کے باہر تے آ گئیاں۔ اوہدا مونہہ اکھاں تے الیراں لال سوہا ہو گیا ہویا سی جیویں لگدا ہئے لہو ٹپکیا کہ وگیا۔ اوہنے "یا علی" دا نعرہ ماریا تے پتھر وا بالا کڈھ دِتّا۔ کجھ پل تلیاں تے پتھر نُوں ڈک کے اوس پیٹھوں کنبدیاں لتّاں جمائیاں تے فیر پتھر نُوں دُور سارے سٹ کے پتھر دے آلے دوالے پھرن لگ پیا۔ کنبدیاں لتّاں باہنواں نُوں قائم کرن لئی اوہناں نُوں ہلا ونڈ اچلا ڈنڈا تے ساہ سوکھا کرن دا چارہ ماردیاں اوس چار چوفیرے کھلوتے تے بیٹھے پتھر جوئے لوکاں وَل ویکھیا۔ سارے واڑے وِچ بڑی چُپ چاں سی۔ بس لوکاں دے ساہ لین دی واج پئی آندی سی۔ دوالے بیٹھے کھلوتے حیرانگی نال گونگے ہوئے لوک کدے پتھر وَل ویکھدے تے کدے لکھی دے مُڑھکو مُڑھکی ہوئے سر ول۔ اوہناں دیاں نظراں وِچ بڑی بے یقینی سی تے اخیر فوجا سنگھ بولیا پر الیراں حیران اوس کوئی سُفنا ویکھیا ہووے، ڈرا دین، حیران کر دین تے نہ منّن والا۔ مساں ای اوس کہیا:

"بھئی! بڑی وڈی ساری گل اے۔" —

فیر لوک وی ہولی ہولی اک دوجے نال گلاں کرن لگ پئے، پر ہر واج وچ اجے وی اک ڈری ہوئی بے یقینی سی۔ فوجا سنگھ مونہہ وچ کجھ بڑ بڑا دن ڈہیا ہویا سی۔ اوہدے مونہوں واج کوئی نہیں سی نکلدی، بس اوہدی داڑھی ہلدی نظریں آوندی سی۔ اصل وچ خورے اوہنوں اجے رتیک ایہہ یقین نہیں آیا سی جے ویام ورگا سارے باہرے وچ منیا پرمنیا شہہ زور جیہڑا پتھر نوں پچھیاں ورھیاں دا پورا جوان ہو کے چکن لگا سی۔ ویہاں ورھیاں دے لکھی نے کیویں چک لیا؟ لکھی وچ ایناں زور تے اینا صبر کتھوں آ گیا؟ جیہڑا سارے باہرے وچ ویام توں پہلوں تے پچھوں کسے ہور جوان نوں نصیب نہ ہویا۔ ایہہ سوچدیاں اوس اپنی لمی چٹی تے کھلری داڑھی وچ انگلاں پھیر دیاں آکھیا:

"سونہہ گورو دی! بڑی ساری وڈی گل اے۔"

"جیہنوں سچے پادشاہ سچی سرکار دیوے۔"

اندر نے کھیس دی بکل ہور گھٹ کے ماردیاں نواب ول ویکھ کے آکھیا۔

"رب سوہنے دیاں کھیڈاں نیں بھراؤ۔" نواب لکھی ول ویکھ کے کہیا۔

سورج نوں ڈبیاں واہوا چر ہو گیا سی۔ ٹھنڈ تے ہنیرا ہولی ہولی دھرتی اتے اتری آ رہے سن۔ پریوں مکھن تے جھنڈا وانڑے وچ اپنے بندے کھڑے ہوئے ویکھ کے ایدھر ای ترے آوندے سن۔ جھنڈا لکھی نوں مڑھکے نال بھجے ویکھ کے بولیا:

"تینوں کنی وار آکھیا اے لکھی! پتھر نوں اینج ہتھ نہ پایا کر۔ اجے توں بوہت ہولا ایں۔"

"لکھی نہیں اوئے پتر جھنڈا سیاں!" فوجا جھنڈے نوں کہن لگا: "ہن لکھا سنگھ آکھیا کر جوان نوں۔"

"لکھا سنگھ نے پتھر دا بالا کڈھ وکھایا اے جوانو!" اندر جھنڈے تے مکھن نوں دسن

وِچ پہل کیتی۔

"سچّی؟" مکھن تے جھنڈے نے بے اعتباری نال پچھیا۔

"دھرم نال: حقّی سچّی جھی!" اندر فیر آکھیا۔

"آہو! آہو!" کئی واجاں اندر سنگھ دی گواہی نوں اُٹھیاں۔

جھنڈے نے لکھی وَل ویکھیا۔ لکھی نیتھا نیویں بیٹھیا۔ اودے سر دے سارے پٹھے تن گئے۔ اودی چھاتی ہور چوڑی ہو گئی تے اودی دھون اصیل ککڑ دا نگر اُچی ہو کے آکڑ گئی تے جھنڈا دی خوشی نال چوڑا ہو گیا۔

"دھرم نال! اج بھاردیاں سنگھ بڑا یار! لے جوانو!" ڈجا سنگھ دی واج کتے دوروں آوندی لگی۔

جھنڈے تے لکھی دے سر پیر ڈھلّے پے گئے۔

جگا ڈاڈھیا بوہڑ دی چھاویں
تے نوں من ریت بھج گئی

★

دریام سنگھ بڑا سوہنا، سنکھنا تے بھارا جوان سی، اوہ پنڈ دا موہنہ متھا سی۔ جوان ایڈا سی جے لوک اوہنوں دوروں دوروں دیکھن آؤندے۔ ساڈا ایڈا جے کدے کتھیں پایا ہی سی دکھدا۔ سورما ایسراں دا جے ساری عمر کلاّ پر ویری دی شریکاں نوں نہ لبھیا۔ دریام جنیا ہویا ای سراں دے لوہے دا سی جے اوہ نپ نہیں سی سکدا، نکھیڑ سکدا سی۔ اوہ صلح سلوک دی ہتھ نال گھڑیا سی تے ہر کسے نال ہسا کے رکھدا۔ ہر اوکھے سوکھے ویلے پنڈ دیاں پچھی تیہہ ڈانگاں دہسے نال ہتھیاں۔ یاراں دا یار سی تے دشمناں دا دشمن۔ ساڈا دشمن تے ساڈا سجن۔ دیہہ دیاں دشمنیاں دی بجھایاں سن ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ سوداگر سنگھ بڑا کھرا، چلدا پرزہ تے بوہت سارے بندیاں والا بندہ سی۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ دو بھرا، چھ پتر، بھتیجے، بھنویں دی او تھے ای تے ہور کئی چور یار۔ پر دریام بیلے وچ اگے ہتے دن دے وانگوں کڑا سی۔ آپو وچ ہوں تے بڑی صلح صفائی سانے پر فیر اک گھوڑی توں رتے کئی آکھدے نیں اک رن توں لڑ پئے، تے اک دو جنے دی رت دے تریہائے ہو گئے۔ جتھاں وچ دشمنی دی دلائی اک دے وانگ

ودھدی اے، ودھدی رہی ۔

دھڑا تے وریام سنگھ داوی ماڑا نہیں سی ۔ اندر سنگھ، نواب خاں لمبڑ تے فوجا سنگھ اوہدے یار سن ۔ سگوں فوجے تے وریام نے پگاں وٹائیاں ہویاں سن تے دکھ سکھ وچ اوہناں دے گھر کوئی دو نہیں سن سمجھے جاندے ۔ تے جدوں بندہ آپ وی چنگا بھلا ہووے فوجے دا گڑدا پاسے دے سوتے دا بلیا ہویا بندہ یار ہووے تے فیر بھلا کیویں وریام سوداگر ہوراں دے تھلے لگ جاندا؟

تھلے لگنا تے دور دی گل ہوندی اے سگوں وریام جنا چر دی جیوندا رہیا ۔ اوس سدا سوداگر نوں نت تھلیوں دی لگھایا ہر کم وچ تے ہر دان وچ ۔ وریام کدے اوہدے پیر ہی لگن نہیں سن دیندے ۔ تے اخیر جدوں سوداگر ہوراں ویکھیا جے وریام زبان نال اوہناں توں مردا اے تے دوہتھ نال تے فیر اوہناں اوہدے تھرڈے مارنے شروع کر دتے ۔ ایہہ ٹھیک اے تھرڈے مارنا بڑا نال دا کم نہیں ہندا پر سوداگر کدوں جوان آدمی سی ۔ اودے تے لک کے مارن والا سی ۔

تے وریام قتل ہو گیا ۔ اوہنوں مارن لئی پتہ نہیں کڈا وڈا اکٹھ ہووے گا تے کتھوں کتھوں کیہڑے کیہڑے بندے آئے ہون گے؟ پر ایہہ گل تے ہر کوئی آکھدا جے اوہنوں مارن والے کئی بندے باہر دے وی ہون گے ۔ کلے سوداگر ہوراں توں وریام مرن والا نہیں سی ۔ دشمناں اوہنوں ماریا ایسراں بھئی اوہدی لاش ای کسے نہ لبھی ۔ پر اوہناں جتھے وریام نوں وڈھیا، اوہ تھاں ڈیرے والے تھم توں دو پیلیاں تھلے والے داسی ۔ بھاویں وریام دی لاش دے ٹوٹے راوی دے پانی نے لکا لئے پر کنڈھے تے کئی دن چار مرلے ریت وچوں وریام دی مہک تے اوہدا رنگ ڈلھ ڈلھ پیندا سی ۔ اوہنوں کیہڑا پانی لکا لیندا؟

پلس نوں لے کے پنڈ دے ہور بندیاں نال جدوں فوجے ہوری اوتھے اپڑے سن تے فوجا ماساں ای اپنے اتھرو ڈک سکیا ۔ اوس پگ والا سر تے مونہہ اپنی موڈھے دی چادر وچ لکایا ہویا سی ۔ جوان نوں اتھرو وکھاون دی مناہی ہندی اے ۔

"فوجا سیاں! دریام ایتھے قتل ہویا اے؟" ڈیرے دے باہمن تھانیدار نے پچھیا۔

"آہو!" فوجے کنبدی واج وچ کیہا۔

"تیرے کول کیہ ثبوت اے، بئی ایتھے دریام ای قتل ہویا اے تے ایہہ رت دی اوہدی اے۔ گواہ کتھے نیں؟" باہمن تھانیدار نے ضابطے دی کاروائی پوری کردیاں آکھیا۔

فوجے دیاں ڈاڈاں نکل گئیاں۔ رت نال بھجی ہوئی مٹی تے کالی پیندی رت دوہاں ہتھاں وچ چک کے اوس تھانیدار دے موہنہ اگے کر دیاں آکھیا:

"تھانیدارا! کیہ بالاں والیاں گلاں کرنا ایں؟ اوئے ایہنوں سنگھ! ایہہ

رت وچوں تینوں دریام دی واشنا نئیں آوندی؟ ...... ایہہ دریام

دی رت اے سونہہ گورو دی"

فوجے اندر تے باہر تھوڑے سے دھیان رہتیاں۔ فوجا سنگھ نے روپیہ پیسہ وی پانی وانگوں روڑھیا پر تاں وی دسے ویہ پچھوں سوداگر تے دیسے پتر بری ہو کے گھر آ گئے۔ بری ہو کے آئے اوہناں پنڈ وچ لوکاں دی کرایا تے ہور خوشیاں دی کیتیاں۔ جدوں اوہناں پنڈ وچ گاون کرایا اودن پنڈ دے کئی لوکاں دیاں اکھاں دریام نوں یاد کر کے بھج گئیاں۔ پہلوں سیتا ہوا قتل مگروں گاون کراون واکہ بہتے لوکاں والا کم سی تے پنڈ دے کئی لوکاں نوں سوداگر دی ایہہ بہتی گل وادھو اوپرکھ ہویا تے جس ویلے سوداگر کی حویلی گاونہاراں تے سی اوس ویلے فوجا سنگھ دریام دے گھر بیٹھا ہویا سی۔

جنداں دیاں اکھیاں دریاواں وانگر پیاں وگدیاں سن۔ اتھرواں دے سہرے تے فوجے دیاں اکھاں وچ پیسے چڑھدے سن پر اوہ مردی، آکھن لگا:

"بھابی دل تگڑا کر۔ رون نال ٹر گئے نہیں جاندے تے نہ پرت آوندے

نیں! توں روئیں گی تے بال ہور گھابر جان گے۔"

اپنی جھولی وچ بیٹھے ہوئے جھنڈے تے نکی دے سراں تے ہتھ پھیردا اوہ

آپ اپنے اندر دکھ دا پرچار کردا سی۔ بولیا:

''بھین! ایہہ پہاڑ چڑھدی جوانی توں شریکاں وچ کٹنی این، سوائی بن کے نہیں رہ سکے، حوصلے نال، جرات نال، بہادری نال۔۔۔۔۔۔۔

واہگورو سچے پادشاہ دیاں رکھاں تیرے پتراں نوں، ایہہ دناں وچ جوان ہو جان گے۔''

تے ہور فوجا کجھ وی نہ آکھ سکیا۔ بس جھنڈے تے لکھی دے سراں اُتے ہتھ پھیردا رہیا۔ جھنڈا اوہدوں پڑھاں ورہیاں دا تے لکھی چودھاں ورہیاں دا سی۔ اپنے گم سم، سہمے، ٹھٹھمبرے ہوئے پئی روندی ماں ول ویکھی جاندے۔ فوجا سنگھ نے دوواں نوں گھٹ کے اپنی چھاتی نال لا لیا۔ اوہدیاں اکھاں چوں دو موٹے موٹے اتھرو نکلے تے ٹھا نہہ ڈگ کے اوہدی کالی سنگھنی داڑھی وچ گواچ گئے۔

''آ وے بچیو! چلیئے گھر تے!'' اوہدی واج بھاری ہوئی جاندی سی تے اوہ اپنے ولگدے اندر نوں دبان دا مارا، چھیتی نال لکھی نوں موڈھے چاڑھ کے تے جھنڈے نوں انگل لا کے باہر نکل گیا۔

اُنج تے کہندے نے موہنیاں نوں ملاپے رملا سکدے نے، تے تہراں نوں ساماناں تے ایس طراں فوجا سنگھ دریام دا کجھ وی نہیں سی لگدا۔ بس یار سن۔ تے یاری ودھدی ودھدی گوہڑی ہوندی تے بھرا بندی بن گئی۔ یاری تے بھائی چارہ کچی تند ہوندی اے۔ سمجھیئے تے بڑی پکی، نہ سمجھیئے تے کجھ وی نہ۔ تے دنیا وچ تے یاری کچی تند ای جاپدی اے۔ جیدوں کسے نوں یار گوچری سوڑ پئی اے۔ پر جیہراں دریام ہور طرح دا بندہ سی اوس طرح ای فوجا وی ہور طرح دا بندہ سی۔ دریام دے مرگوں اوہدی جیہڑی پنڈ فوجے چک لئی سی اوہ تے سنگیاں بھراواں توں وی کوئی کوئی چکدا اے۔ تے اُنج وی فوجا کلم کلا سی۔ نہ کوئی بھرا نہ جوان پتر! پتر اوہدا ہے سی مکھن جیہڑا جھنڈے دی عمر دا سی۔ اجے اوہدوں ہتھ وچ اوہدن جوگا

نہیں سی تے دسی ریہو لکھی دی جان تے فوجا نیچی مُچی کلا سی ۔ سیال نے اگھ گئے نیں کلّے بندے دی واہی رکیہ ؟ پر فوجا تے دیو سی دیو ! اوہ بندہ تھوڑا سی ۔ اوس اپنی واہی نال وریام دی واہی دی سانبھ لئی ۔ اپنی پیلی اوہ مگروں واہوندا تے وریام کی پہلوں ۔ اپنے بوہے تے مجھ ہوندے یاں نہ ہودے وریام کے اوہ لویری بھتّہ آوندا ۔ اپنے مکھّن دے سر تے اوس کدے ہتھ دی نہیں پھیریا سی پر لکھی نوں سارا سارا دن موڈھے چُکی پھردا ۔ فوجا سارا دن کم کار وچ گھُتیا رہندا پر ترکالیں ہر روز ان پانی کھا کے اوہ وریام کے جاندا ۔ جھنڈے لکھی نوں پیار کردا ۔ اوہناں نال بالاں وانگ گلاں کردا تے اوہناں نوں باتاں سُناوندا تے اُٹھن لگا جنداں نوں آکھدا : " بھین واہگورو سُکھ رکھے ، پُتر جوان ہو جان تے چار دن اسیں دی دُنیا دا موج میلہ ویکھ لیئے "

روح لے گیا دِلاں دا جانی
تے ہُن سانوں پچھتانے پئے

★

"پُتّر جوان ہو گئے نیں اِندر سیاں!" فوجا اپنی ساری چِٹی داڑھی وِچ اُنگلاں پھیردیاں ہویا کہن لگا، "دھرم نال انج لگدا اے جیویں میں آپ پھیر جوان ہو گیا آں۔"

جس دِن لکھی نے واڑے والا پتھر چُکیا، اوس رات فوجا سنگھ دی حویلی وِچ اِندر سنگھ، نواب خاں تے کُجھ ہور بندے بیٹھے ہوئے سن نے کُجھ دھارے وِچ منجیاں تے گُچھو مُچھو ہوئے پئے سن۔ پالا بڑے زوراں تے سی۔

"آہو! بھرا فوجیا! پُتّر جوان ہو جان تے ماں پیو کُھشی (خوشی) نال ای جوان ہو جاندے نیں۔ تے توں ہُن تھوڑے رہ لئے نیں دو گھراں دی واہی وِچ تے تیری کُلّی جان۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ورھے دو نہہ دی گل ہور ہوندی اے پر توں تے ساری عمر ای ٹِپّا چھڈی اے، دھرم نال! سورمیاں وانگر۔"

اِندر سنگھ کہن لگا:

"اوئے بھائی سردار جی! موہنہ تے وڈیون دی گل نہیں، پر سونہہ گورو دی بڑا حوصلہ دیکھیا اے تیرا۔ نہیں تے کلا بندہ کیہ آکھ تے واہی کیہ آکھ!"

اندر سنگھ پالے ہتھوں بڑا لاچار ہویا ہویا جان ڈیہا سی۔

"توں واہی دی گل کردا ایں۔ میں آکھداں کلے بندے توں تے دو نہہ گھراں دے مال ڈنگر نوں بیٹھ دتھا ہی نہیں پایا جاندا۔"

نواب کھیس دی بُکل ہور گھٹ کے مارلئی تے پرانہہ بیٹھے جھنڈے تے مکھن ول ویکھ کے بولیا:

"او جوانو! اگ بالو۔ کیہ اڈیکدے پئے او؟ ٹھنڈ تے ہڈاں وچ وڑی جاندی لے پئی!"

فوجا سنگھ دا جیویں دھیان ایدھر پے گیا اپنے کھیس دی بُکل سواہری کر کے مکھن تے چڑھ گیا: "اُٹھ اوئے مکھنا! اگ بال جوان! تیرے چاچے پالے ہتھوں پئے ٹھروں ٹھروں کردے نیں۔ گٹھ چوں منجھی دی پولی کڈھ لے اِک تے اگ سِکا سانوں!"

مکھن اُٹھ کے منجھی کڈھن ٹُر پیا۔

نواب کھیس دی بُکل چوں سری کڈھ کے کہن لگا:

"بھائی میریو! اوہ لے پوہ! پالے تُہن نہیں تے کدوں زور کرنا ایں؟"

"تے ہور کیہ؟ سولاں آنے گل کردا اے لمبڑ" اندر ہنگورا بھریا۔

مکھن گٹھ چوں منجھی دیاں دو پولیاں کڈھ لیایا۔ منجھی دیاں سوٹیاں دے چار چار ٹوٹے کر کے اوہناں نوں ہیٹھ اُتے رکھ کے اوس تیلی لا دتی۔ منجھی سُکی ہی اِک پل وچ چیخ چیخ کے مچ پئی۔

"اُٹھ کے مچ سیک لے بھئی بھرا اندر سیاں!" فوجے اُٹھ کے مچ دے کول بہندیاں آکھیا۔ پر اِندر سنگھ تے نواب لمبڑ پہلوں ای جھنڈے تے مکھن کول جا بیٹھے۔ جیہڑے اگ دوالے بیٹھے سن۔

اوہ پوہ دی اِک ٹھنڈی ٹھار رات سی ! حویلی وِچ اگ دے مچ دوالے پنج بندے بیٹھے ہوئے سن ۔ پتہ نہیں بڈھے بندیاں نوں پالا ایڈا کیوں لگدا اے ؟ فوجا ، ٹھمدر ، نواب تے لگدا جیویں اگ دے وِچ ہی وڑ جان گے ۔ مکھن دے کھیس دی بُکل کدوں دی ڈھلی ہو گئی ہوئی سی تے جھنڈا اینج بے پرواہ جیہا ہو کے بیٹھا سی جیویں آکھدا ہووے ”مینوں اگ دی کی پرواہ نہیں !“ جھنڈا کے مُتے سمندر وانگوں چُپ سی ۔ اوہ اُنج وی بڑا چُپ چاپ رہن تے گھٹ گلاں کرن والا جوان سی ۔ پچھلے وِیہ تِن ورھیاں توں اوس اپنا پیلی بنہ تے واہی بیجی دا کم سانبھ لیا ہویا سی ۔ سگوں اوہ کدے کدھار مکھن نال جوتڑا دی لوا دیندا تے کم کار وِچ اوہدے نال ہتھ وی پوا دیندا لگدی وا ہے ۔ مکھن دے بھائیے نے کاما بن کے کنے ورھے اوہناں دی کار کیتی سی ۔ اوہ فوجا سنگھ دا احسان (احسان) تے لاہ نہیں سی سکدے پر اوہ اپنا کم وِگڑدا چھڈ کے وی فوجا سنگھ ہوراں دا سنوار دیندا ۔ اُنج تے فوجا اجے وی کھیریں میریں سی پہاڑ دا پہاڑ ۔ بس چرا اوہدی داڑھی چٹی ہو گئی ہوئی سی ۔ پر منڈے گبھرو ہون تے اپنا کم کاج سانبھ لیندے نیں تے مکھن جھنڈے نے وی اپنا کم کار سانبھ لیا سی ۔ ۔ ۔ ۔ فیر وی کدے کدھار فوجا سنگھ اپنی موج نال کسے کم نوں ہتھ پوا دیندا ، نہیں تے اوہنوں چھُٹی سی کیوں جے منڈے کدے گبھرو ہو جان تے بُڈھیاں نوں کم کار توں چھُٹی لیہہ ای جاندی اے ۔

جھنڈا سنگھ اُنج تے ہتھاں پیراں والا گبھرو سی پر کھی بورا ای طرح دا جوان سی ۔ جھنڈے نوں واہی بیجی تے ایدھر اودھر دے ہور کئی کم ہندے تے سر کھرکن دا ویہل وی نہ لگدا ۔ تے اوہدا یارانہ وی لما چوڑا کوئی نہیں سی ۔ بس آ جا کے مکھن ای اوہدا یار سی ۔ اُنج وی مکھن تے اوہ کٹھے ہی پلے تے جوان ہوئے سن ۔ تے مکھن دا گھر نیڑیاں ہون توں ای جھنڈے نوں سدا اپنا ای گھر لگدا ۔ اوہ جوان وی ساہ ستیا دا لاسی پر بابو دے قتل دا دُکھ اوہنوں گھن وانگوں اندرو اندر ای کھائی جاندا سی ۔ خورے ایس ای پاروں اوہ بڑا چُپ ۔ تے گُم سُم رہندا ۔ منڈیاں کھنڈیاں والے شوق دوڑ بھج ، میلہ ٹھیلہ ، ہلا گلا ، شراب پی کے اکھاں تے پگ سٹ کے اکڑ اکڑ کے

ٹرنا تے ہور ایہجے کم نہ ای اوس کیتے تے نہ ای اوہدا دل منیا۔ اوہ سدا دل وچ باپو دے قتل دا بدلہ لین دا متا پکا وندا رہندا۔ اوہنوں اوڈیک سی چنگیاں دناں دی! تے اوہ دل ای دل وچ لکھے پِیر دعاواں کردا رہندا:

"سچی سرکار! کدی ساڈے وی دن پھیر!"

یاں اوہ اپنی بے بے کول بہہ کے رات دے ہنیریاں وچ وچھدا پچھدا:

"بے بے! کدے ساڈے دن وی پھرن گے؟"

تے اوہدی بے بے جیہڑی دریام دے قتل توں نے کے ہسن دی جاچ ای بھل گئی ہوئی سی لکھن وَل ویکھ کے بولی جیہی آکھدی:

"وے جھنڈیا! تیرا ویر جوان ہو جائے تے ساڈے دن پھر جان گے۔"

تے جھنڈے نے لکھی نوں انج پالیا جیویں پالن دا حق ہوندا اے۔ نہ کم نہ کار تے کھلا کھان پین بہتا ای کھلا۔ لکھی جوان دی دناں وچ ہو گیا۔ کھلے کھلے ہڈ پیر، پورا قد، ہیجڑ وانگوں چوڑی چھاتی، بدامی اکھاں، لوک آکھدے اوہ اکا ای دریام سنگھ لگدا۔ اوہ دن جدوں لکھی دا رسے والا پٹکا جیویں چار چوفیرے سارے باہر دے وچ اپنے گبھرو ہون دا اعلان کر دتا۔ اوہ دن جھنڈا دل ای دل وچ نہال سی تے اندرو اندری کہندا:

"ہن ساڈے دن پھر گئے نیں، آہو پھر گئے نیں۔ ہن باپو دا بدلہ لے کے پنڈ وچ آکڑ کے پھراں گے۔"

ایہہ سوچ کے اوہدے ڈولیاں دیاں مچھیاں پھڑکن لگ پیاں۔ اوہدی دھون آکڑ گئی تے اوہدے سارے سریر دے پٹھے ڈھول وانگ کستے گئے۔ اوہدیاں ناڑاں وچ وگدا تتا لہو "بدلہ، بدلہ" گوکن لگ پیا تے اوہدے موہنوں نکلیا:

"واہگورو دی مہر اے۔ لال گے۔"

اگ دوالے چونہہ بندیاں حیران ہو کے جھنڈے وَل ویکھیا۔ قوجا سنگھ اوہدے اندر نوں جاندا سی

آکھن لگا :

"اہو مہرے واہگورو دی تے بدلدی لال گے۔ ایہہ لکھی کتھے اے؟"

"لکھی؟" جنداجیویں اپنی نیندر تے سُفنے توں جاگیا "گھر ہووے گا"۔

تے اوس ویلے لکھی تے جنداں اپنے پیار وچ مجبور [illegible] دے کول کوڑے تیل دے دیوے دی مٹھی مٹھی لو وچ، آمنے سامنے بت بنے کھلوتے سن۔

جنداں تن کے ڈانگ وانگوں سِدھی کھلوتی سی۔ اوہدا لک وڈھے بھیڑوے دے موہنہ وَل تے موہنہ لکھی وَل سی۔ اوہدا کد [illegible] دیاں وچ جھُرڑیاں نال بھر گیا سی تے اوہدی میلی خاکی کھدر دی چادر چوں اوہدے گُچھیاں وچ [illegible] وال سارے چاندی دے گرے، تے دیوے دی لو وچ لشکدے۔ اوہدے چہرے تے اِک نویں شان، تے اوہدیاں سوہنیاں، سدا مہربان، تے رون والیاں سدا اتھرواں نال بھریاں رہندیاں اکھاں مٹکیاں تے چمک رہیاں سن۔ اوس بت بنے کھلوتے لکھی دی دھون نرم ہتھاں وچ پھڑ کے ہتھاں کر کے اوہدا متھا چُمیا تے بڑی مضبوط پر ٹھہری ہوئی واج وچ آکھیا:

"لکھی اج توں آپنے وچوں ڈِگا ہویا کوئی پُت نہیں، سُکھ نال پورا گبھرو جوان ایں
میری گل دھیان نال سُن تے پلے بنھ لے۔"

جنداں ساہ لے کے ساہمنے کھلوتے لکھی ول ویکھیا۔ جیہدے متھے تے مُڑھکے دیاں ٹکیاں ٹکیاں کِنیاں لشکدیاں نظریں آوندیاں۔ اوہدیاں اکھاں پُتریاں کھلیاں سن تورے اپنی ببے بے نوں اِک نویں روپ وچ ویکھ کے۔ پیار وچ بڑی چُپ سی۔ دیوے دی ماڑی جیہی مٹھی جیہی لو تھل وڈے پیار دا ہنیرا گھُگا لگدا سی۔ جنداں اِک وار اپنے دوہیں پاسے ویکھیا۔ جیویں اپنے کول کھلوتی کسے نظر نہ آون والی ہستی نوں ویکھدی ہووے۔ ساہمنے کھلوتی دی واج لکھی نوں بڑی ہی دوروں آوندی لگدی پر اوہ واج لکھی دے چار چفیرے سی تے اوہدے سر پیر والاں نوں اوس واج نوں سُندا پیا سی۔

چنداں کہن ڈہی سی :

" پہلی گل ایہہ پئی جنتے بھائی ویر سردار لکھا سنگھ جی ! بھرا فرجا سنگھ دی عجت (عزت)
دی راکھی کریں انج ، جیویں اوسے بھائیے دی پگ دی .... کسے مدان
وچ اوہدی گنڈ نہ لگن دیویں .... اوس تہاڈے نال جو کیتا اے تے جتا
کیتا اے ، تہاڈا کوئی سکا چاچا یا ماما وی ہوندا تے نہ کر سکدا "

چنداں بھڑ دسلے دی بھتی کھول کے اندر ہتھ پایا تے اک پوٹلی جیہی جیہدے وچ لیڑے دی کوئی شے
بنھی لگدی ، کڈھی ۔ دیوے ول نوں کول کرکے اوس پوٹلی توں ورھیاں دا پیا گھٹا جھاڑیا ۔ اوہنوں
کھول کے اک پرانی کیسری جیہے رنگ دی پگ کڈھی ۔ اوہنوں جھاڑ کے اکھاں نال لایا فیر چمیا تے اوہ
پگ جیہدا رنگ تے اوہدی چمک چھڈ گیا لگدا سی ۔ لکھی نے سرتوں اوہدی پگ لاہ کے چنداں
وہدے سر تے لوسیٹ دتی ۔ چنداں فیر بھڑ دسلے وچ ہتھ پایا تے ایدھر اودھر ہتھ مار کے اک
چھوی باہر کڈھی ۔ چھوی دی ڈانگ جیہڑی مٹی تے گرد نال بھری ہوئی سی بڑی بھاری لگدی کاں
اگے سی تے چھوی دا پھل جنگال نال بھریا ہویا سی ۔ چنداں بڑے پریم نال اپنے سر دی چادر نال چھوی دی
ڈانگ تے پھل توں گھٹا تے گرد جھاڑیا صاف کیتا تے لکھی نوں پھڑا دتی ۔

تے چنداں کہن لگی :

" ایہہ پگ تے چھوی تیرے بھائیے دی اے ۔ اج توں ایہناں دوہاں شیواں
دا وارث ایں .... اج توں توں اوہناں راہواں تے ٹرنا ایں جیہناں تے
اوہ ٹریا .... اوہدیاں یاریاں تے دشمنیاں نبھاون دا قول اک مرد ، جوان
تے اپنے پیو دے پتر دا اگے توں میتوں دینا ایں "

چنداں گھڑی کو رک گئی ، فیر بولی :

" ایہہ چھوی تے پگ تیرے بھائیے دی آن سی ، ہن تیری آن اے ۔ ایہنوں جیوندی جاگدی
رکھیں ۔ ایتھے جیوندا اوہو ای رہندا اے جیہدی آن جیوندی ہووے "

جنداں لکھی دے ہور نیڑے ہو گئی۔ اپنے سر توں چادر لاہ کے لکھی نوں آکھن لگی :

"وے ! اپنا ہتھ میرے سر تے رکھ کے میتھوں قول دے !"

لکھی اپنا ہتھ ماں دے سر تے رکھ کے اوہنوں قول دتا۔ جنداں پھیر کہن لگی :

"تے نالے ایہہ دی سُن لے۔ جدوں تیک سوداگر سے دا دریا دے کنڈھے آ کے تے اوس ای تھاں تے اوناں ای لہو نہ ڈُلھیا، میتھوں چین نہیں آونا تے اج توں مگروں جتنے دن سوداگرا جیوندا رہیا، اوہناں دناں دا بھار تیرے اُتے ہووے گا۔"

لکھی دیاں ڈاڈاں نکل جاندیاں پر اوہ ماں دے ساہمنے آکڑ کے کھلوتا رہیا۔ پسار دے اندر چُپ کر کے آمنے ساہمنے کھلوتے ماں پتّ اِک دُوجے دیاں نظراں وچ نظراں پا کے اخیری وار ویکھیا تے جنداں لکھی نوں اوتھے کھلوتیاں چھڈ باہر ویہڑے وچ نکل گئی۔

تیری میری اِک جِندڑی
تینوں تاپ چڑھے مَیں ہونگاں

دیپو بھانڈے مانج کے چونکا چُلّھا صاف کیتا تے ویہڑے وِچ بوکر پھیرن ڈہی سی جدوں لکھی ویہڑے وڑدیاں کھنگورا ماریا۔ دیپو بوکر چھڈ کے ویہڑے دُھپ وِچ منجی ڈاہ دِتّی۔

"تُوں بہہ جا لکھی! میری تھوڑی جئی بوکر پھیرن والی رہ گئی اے۔" دیپو کہن لگّی۔

"چاچی کتھے اے؟" لکھی کھلوتے کھلوتے پُچھیا۔

"بے بے حویلی گئی اے گوہے لین۔ پر تُوں بہہ تے جا اڑیا۔" دیپو بوکر چھڈّی کھلوتی سی تے لکھی اجے وی کھلوتا سی۔

"مَیں چلناں آں!" لکھی پچھانہہ نوں مُڑیا۔

دیپو نے مگروں اوہدے کھیس دا پلّہ پھڑ کے اوہنوں کھلا رہیا۔ فیر اوہنوں دھکّا دے کے منجی اُتے بٹھا دِتّا

"تیرے پیراں نوں مہِندیاں بجھیاں نیں؟"

"اوہ کیوں ؟" لکھی پچھیا ۔

" میتھے آیا ایں تے جُٹے مُڑ چلیا سیں ! تیراکر کے تے مَیں پُکر دی چھڈ دنی اے

اودھ وچ " دیپو ذرا روسے نال بولی ۔

" مَیں تینوں کدوں بوکر چھڈن لئی آکھیا سی ؟" لکھی نے صفائی دتی ۔

" تے فیر موہنہ وٹ کے کیوں مُڑ چلیا سیں !" دیپو لکھی وَل ویکھ کے کہن لگی :

" پر ہُن توں دارے والا چِھٹر چُک لیا اے ۔ ہُن توں کدوں ماڑیاں نال

گل کرنا ایں ؟"

" تُو ہور سُن لو !" لکھی مساں ای آکھیا تے چُپ کر کے دُور کتے ہور پاسے

دیکھن لگ پیا ۔

" راتیں توں کتھے سَیں ؟" دیپو سدھا سوال جڑ دتا ۔

" راتیں تے مَیں ایتھے ای ساں ،" لکھی دلیری نال جھوٹھ مار یا ۔

" دے توں ایتھے ہُندوں تے تینوں بھا مکھن تے جھنڈا سارے پنڈ وچ

کیوں لبھدے پھر دے ادھی راتیں " دیپو اپنی گل دا اثر لکھی تے دیکھ کے اگوں

پُچھیا : " سچی دس توں رات کتھے سَیں تے ایدھر کیوں نہیں آیا ؟"

" ایدھر ! کدھر ؟"

" ساڈے وَل ہور کدھر ؟"

" آپ ای تے آکھدی ایں میں رات پنڈ ہے نہیں ساں ، آپے پچھدی

ایں میں آیا کیوں نہیں ؟" لکھی ہس کے کہیا :

" شدیئے ! جے مَیں پنڈ ہوندا تے ایدھر نہ آوندا ؟"

" فیر توں کتھے سَیں ؟"

"ایتھے ای!" لکھی گل کرن جان چھڈاون دا پورا چارہ ماریا۔

"ایتھے کتھے؟ سِدھی گل کیوں نہیں دسدا اٹھیا؟" دیپو چڑھ کے بولی۔

"جو وی پچھنا ایں؟"

"آہو، آہو، آہو! اگئی کو واری آکھاں؟"

"میں دِہیا تے گیا سان!"

دیپو دے چہرے دا رنگ بدل گیا اوہ تڑف پئی۔ اوہنوں وہم تے آ گے وی سی۔ اوہ گم سم ہو کے بیٹھے لکھی ول ویکھدی رہی۔ اوہدیاں سوہنیاں ہرامی موٹیاں موٹیاں اکھاں وِچ ہنجو رشکن لگ پئے اوس کنبدی واج وِچ آکھیا:

"تینوں اپنے زخماں تے کھرونڈے مارن نال کیہ لبھدا اے؟"

دیپو دے پورا چارہ مارن دے باوجود وی دیپو دے اتھرو ڈِگ پئے۔ لکھی پتھر بنیا چپ چاپ بیٹھا خالی خالی اکھاں نال پتہ نہیں کدھر تے کیہ ویکھی جا رہیا سی۔ دیپو نے غصے نال پیار دُکھ نال اوہدا موڈھا ہلا کے بولی:

"تینوں کِنی واری آکھیا اے لکھی! اوتھے نہ جایا کر ...... تیرے اوتھے جا کے جا کے رون نال تایا پرت آئے گا؟ جے رون نال تایا پرت سکدا؟ تے تائی نوں پنڈاں وِچ ہو گئے نیں سو ندیاں! ...... پنڈاں وِچ اجے تایا رون نال پرت سکدا تے پرت آوندا۔"

لکھی اجے وی چپ سی۔ ایسراں لگدا، اوہ بیٹھا بیٹھا سن گیا ہووے پر اکھاں کھلیاں رہ گئیاں ہون۔

"میرا وس چلے تے تائے دا بدلہ شاموں اُراں اُراں لے لاں!" دیپو بولی۔

تے فوجا سنگھ جیہڑا جرا کو دا آ کے اوہناں دے پچھے کھلوتا ہویا سی۔ اپنے ہتھ پیار نال دیپو تے لکھی دے سراں تے پھیر کے کہن لگا:

"جدوں پیو بھرا جیوندے ہون فیر دھیاں دھیانیاں نوں بدلہ لین دی لوڑ نہیں پیندی۔"

لکھی جیہڑا پتھر ہویا بیٹھا سی۔ بالاں وانگ فوجے دے گل لگ کے پھس پیا۔

"جے اوئے پتر! بدلہ جورلاں گے، سونہہ گرو دی! اوہ ویلا آن ڈھکا اے۔" فوجے دلیری نال آکھیا۔

قبراں اُڈیکدیاں
جیوں پُتراں نوں ماواں

اک پہر رات لنگھ گئی سی پر قصبے دی حویلی وچ اجے وی چار سے بندے دھوئیں دوالے سِر جوڑی بیٹھے سن۔ انج لگدا اے اوہ اگ نہیں سیک رہے سن۔ جیوندے کولیاں دی لو وچ اوہناں دے سوہنے چہرے بڑے ڈراونے جیہے لگدے۔ اوہ ہر نال سِر جوڑی کوئی بڑے بھیدے دی گل پئے کردے جاپدے سن۔ کدے کدے فوجے دے کھنگن یا کسے منڈے دے کھنگورے نال رات دی چُپ دے جُثے اُتے تریڑ جیہی پے جاندی۔ فوجا سنگھ کھنگورا مار کے سنگھ صاف کیتا تے نِکی جیہی پیچھے تے لیک در گی واج وچ لکھی ول موہنہ کر کے کہن لگا:

"کیوں پُتر لکھا سیاں! توں کیہ آکھدا ایں؟"

"میں کیہ آکھاں چاچا! تُسیں سارے آپ سیانے او"، لکھی [illegible] دی گُھٹی نال کولے پھول کے کہن لگا۔

"اوئے فیر وی پُتر! توں اپنی صلاح تے دس"، فوجے فیر پُچھیا۔

"بوہتیاں صلاحاں دا کیہ فیدہ؟ میں تے اکو گل جاندا آں"، لکھی کہیا۔

"کیہڑی گل ؟ دس وی ناں چھتا !" مکھن بے صبری نال بولیا۔

"سِدھی !" لکھی کہن لگا۔ "چھتا چر سوداگرا تے اوہدے منڈے ٹُر
پھرد نیں ساڈی کوئی جندگی نہیں "

"سولاں آنے ٹھیک اے تیری گل بھائی دیر !" فوجا کہن لگا۔ "پر سوچن والی گل تے ایہہ ہے، سوداگرے تے اوہدیاں منڈیاں نوں کیویں مُکا دئیے اگو داری ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ پر جے اوہناں ساریاں نوں مار کے آپ سارے پھاہے لگ جادیے تے گل کیہ بنی ؟ اوئے بھائی جوانو! گل تے اوہ کرو جے سپ وی مرجائے تے ڈانگ وی بچ رہے۔" فوجے منڈیاں نوں سمجھاون دا چارہ ماریا۔

"چاچا ! میں تے آکھدا آں، پہلوں سوداگرے نال نبڑ کے اوہناں نال ساویں ہو جائیے۔ اگانہہ فیر ویکھاں گے۔" جھنڈے اپنی صلاح دتی۔

"ہا ہو !" مکھن جھنڈے دی گل دی حمایت کر کے کہن لگا: "اصل پھساد (فساد) دی جڑ تے سوداگرا ہی اے پہلوں اوہدے نال گل ست کرنی چاہیدی اے۔"

"سولاں آنے ! بڑی سوہنی گل اے ! کیوں لکھا سیاں ؟" فوجے آکھیا: "میں تے کوئی مت والا سیانا نہیں !" لکھی ہوکا بھر کے تر کھی جہی واج وچ آکھنا شروع کیتا "تے نہ میں نوں پتہ اے ٹھیک کیہنوں آکھدے نیں تے گلت (غلط) کیہنوں ؟ میں تے سِدھی گل جاندا ہاں۔ بھئی جدوں تیک دشمن جیوندے نیں تے جدوں تیک اسیں بدلہ نہیں لیندے ساڈا جیونا کوئی جیونا نہیں۔ جدوں تیک پیلیئے دے لہو دا مل نہ ہوے۔ اسیں کوئی جیوندے نہیں۔"

لکھی ہتاں سنن والیاں بندیاں دے چہرے ویکھے تے اپنی چھڈی گل پھڑی؛

"تُسیں سارے جے پچھے لگنوں ڈردے او تے پیٹھوں اگانہہ پچھانہہ ہو جاؤ
کُجھ دیہاڑے۔ مَیں اپنی کھیڈ وکھاویاں ایہناں نُوں تے مگروں میں جے پھلتے ڈی
لگ گیا تے مگر میرے کیہڑے بال رونے نیں ؟ اِک بندے دا کیہ ہوندا اے ؟ سمجھ
چھڈیا جے لکھی جیہا ای نہیں "۔

گل لکھی ناوں بوہتی وڈی سی۔ جٹ ہر گل سُن سکدا اے ، تھوہڑدلی تے ڈر دا میہنا
نہیں ؟ مکھن بھڑک پیا :

" اوئے بھائی ویرا ! ساڈے کیہڑے بال اپانے رونے نیں مگروں۔ جتنا
ایہہ تیرا دُکھ اے اونا ای ساڈا اے۔ پر جبالی گلاں کرن دا کیہ اے ؟ اسیں
تینُوں مدان وِچ نترکے وکھاواں گے "۔

" چھڈ مکھنا ! لکھی ایجے بے سمجھ اے ! بال ؟ " جھنڈا مکھن نُوں ٹھنڈا کردیاں آکھن لگا۔
" اوئے کیہ باتاں پاوناایں مکھنا ! ایہہ کیہڑی آکھن والی گل اے جوان ! اوہ لکھی
دا باپو دی تے میا بھرا وی ہی جبراں اوہدے مگروں ہیں ویلے نُوں دھکے دے دے
کے گذاریا اے اوہ میں ای جاندا آں۔ ۔ ۔ ۔ اوئے مَیں کوئی جیوندا پھردا آں ؟
۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ اوئے مَیں تے اودن ای مر گیا ساں جدن صیام وڈھیا گیا سی "۔

فوجا سنگھ بولیا۔

" لکھی مُورکھ اے چاچا ! "

جھنڈے فیر لکھی دی صفائی دِتی۔

" نہیں لکھی بے سمجھ نہیں ، مُورکھ نہیں ، نہ ہُن اوہ بال اے ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔
تے گل دی جیہڑی کردا اے سوال آنے ٹھیک اے "۔

فوجا سنگھ تیلی جیہی سوٹی نال سوندے جاندے کولیاں نُوں چھیڑدا ، ہولدا تے کُجھ سوچدا
آکھن لگا : " لکھی پتر ! سچ پکے سومیٹھا ہو "۔

"فیر سوداگرے نال کدوں گل ست کریے"؟ مکھن پچھیا۔

"جدوں کتے موقع لگ جائے۔ چیک لئو تسو دُدھ دے گلاس وانگوں....

لاش کتے گواچ جائے تے چنگا اے لوہتا۔ جان نیڑیوں ہی چھٹ جائیگی۔" فوجا سنگھ جیویں گل مکا دتی۔

"ڈیرے والے میلے تے نہ ٹکر جائیے تسو"؟ جھنڈے پچھیا۔

"ڈیرے والا میلہ تے ایہے دور اے جوانو!" فوجا بولیا۔ "کم جنی چھیتی مکے اونا ای چنگا ہوندا اے۔"

"چنگا بھائیا!" مکھن جیویں فوجا سنگھ دی پوری گل سمجھ کے بولیا۔

"پر سارا کم سوچ وچار نال کرنا جے، مُنڈے پچھے تُوں ولایا جے"۔

فوجے آکھیا تے بکی دی واگ پھڑکے گھر نوں ٹُرپیا۔

جھنڈا تے مکھن دونویں روز ماں ڈنگر کول حویلی سوندے ہوندے سن۔

چنّا وے تیری چاننی
تاریا وے تیری لو

★

اپنے چاچے نوبے نوں گھر چھڈ کے جدوں نکّی اپنے ویہڑے وڑیا۔ رات اَدّھوں وَدھ ٹپ گئی ہوئی سی۔ ویہڑے والا بوہا اوہدے گھر آون تیک کھلّا ہی رہندا۔ پسار دا بوہا ڈھویا ہویا سی۔ اوس ہولی جہی بوہے نوں دھکّا دِتّا۔ چر چراوندا بوہا کھل گیا۔

"نکّی ایں؟" اوہدی بے بے پچھیا۔

"آہو! بے بے!"

سارے پسار وچ کوڑے تیل دے دیوے دی نکّی جنّی لو کھلری ہوئی سی۔ پسار دی پچھلے والی کندھ نال نکّی دی منجی ڈِٹھی ہوئی سی۔ چڑھدے ہتّھ بھڑولیاں اگّے دو چرخے ڈٹھے ہوئے سن۔ ادّھی کتّی ہوئی پونی چرخے دے تکلے تے چڑھی ہوئی موٹی تھلّی چھلّی نال پئی لمکدی سی۔ کدی پھلّکو چھلّیاں نال بھریا ہویا لگدا سی تے دوجا چرخا خالم خالی پیا، تکلا ڈھیلا تے کول پیا چھکو

دی چھچھیاں نال بھریا سی ۔ لگدا سی اوس چرخے والی نے جیویں دا چرخہ ڈاہیا اک تند وی نہ کتی سی

"ایہہ چرخا کدھا لے بے بے ؟" لکھی نالی چرخے دی مال نوں چھیڑدیاں پچھیا ۔

"اپنی وہیوٹی دا ! ہور کدھا ؟" جنداں پریوں پونیاں سے کے آونری بولی ۔ " تاباں

وچاری میرے بکھے ہون داکر کے گھل دیندی اے کتن نوں " جنداں نوں فیر جیویں یاد آگیا

کہن لگی : " وے کاکا ! دُدھ تے ویلے نال پی لیا کر آن کے ۔ پیا پیا ٹھنڈا ٹھار ہو گیا ہونا

ایں ۔ پرسے توں آکھیں تے میں تینوں تتا کر دیاں ؟

" اگ ہے وے ؟ ایس ویلے " لکھی پچھیا ۔

" نے بھئی سرداری ! چوہے وچ اگ بالن تگیں بنا کوچہ لگدا اے " جنداں دودھ دی کاڑھنی

لے کے رسوئی ول ٹرپئی ۔

"ڈیو بھکنے بے بے ، کتے دسدی نہیں ؟"

" وہیو ؟ " جنداں ٹریاں جاندیاں لکھی ول دیکھ کے کہیا " اٹیا کتے ایتھے ای سی ؟

لکھی چار چوفیرے جھاتی ماری ۔ پسارے دے نال دیاں دونہاں کوٹھڑیاں وچ ہنیر گھپ سی ۔

" کدھرے باہر نکل گئی ہووے گی ! " لکھی سوچیا تے جیویں اپنے آپ نوں آکھیا تے

بے خیالی نال اپنی منجی تے بہہ گیا ، پر فیر اچنچی ترہبک کے اُٹھ کھلوتا جیویں اوہ کسے ونجارن دے

چوڑیاں نال بھرے ہوئے ٹوکرے اُتے بہہ گیا ہووے تے اوہدے بھنے دے کے ساریاں چوڑیاں

ٹٹ گئیاں ہون ۔ اوس بسترے توں رضائی پراںہہ کیتی ، شٹلے گچھو مچھو ہوئی دیپو پئی سی ۔ اوہ

بھڑک کے چھال مار کے منجی توں اُتری ، سر دی چادر سواہری کردیاں جھوٹھ موٹھ ٹھنک کے

بولی :

" وے اٹیا ! توں تے میری مجھ ای کڈھ دِتی اے "

" توں میرے بھنے وچ کیہ لبھدی سیں پئی ؟ " لکھی خوشی جیہی نال پر رعب نال آکھیا ۔

" چاچی کہندی سی ، ادھی رات ہو گئی اے ۔ لکھی نوں لبھ کے لیا "

"تُوں رجائی وِچ میٹوں لبھدی پھردی سیں۔ میں کوئی سوئی آں رجائی وِچ گواچ گئی ؟"

"تے ہور آہو ! میں اوتھے اپنی بھُوری لبھدی ساں۔" دیپو پوسلے جیہے موُنہہ نال آکھیا تے لکھی ہس پیا۔

"ناراج تے نہیں ہوگیا ؟" دیپو لکھی نُوں چھیڑیا۔

"ناراج تیرے نال ، اجے تے ہُن چار دِن جیونا اے۔" لکھی اپنے وَلّوں بڑی گل کیتی۔

دیپو لکھی دے چہرے نُوں بڑیاں گھیدیاں نظراں نال وکھیا جیویں سچ جھُوٹھ دا نتارا کردی ہووے۔ لکھی سچ آہندا سی تے اِکو واری دیپو دے موہنے گلاب دے پھُل وانگوں کھڑے چہرے توں کھیڈن کِمّن، شرارت تے جھُوٹھے غُصّے، جھُوٹھی خوشی دے سارے رنگ لہہ گئے۔ اوہدے چہرے توں دی سُرخی دی اِک لہر آ کے لنگھ گئی۔ اوہدیاں اکھاں چمکن لگ پئیاں۔ اوس اِک واری پھیر جٹیاں لبھدیاں لبھدیاں تیز نظراں نال لکھی وَل ویکھیا لکھی نُوں اوہ نظراں سریہ دے وچوں دی لنگھدیاں لگیاں۔ لکھی اَکھڑ گیا۔

"میرے وَل کیہہ پٹر پٹر ویکھدی ایں ؟"

"ویکھنی آں تُوں جھُوٹھ دی انج ماردا ایں جیویں سادہ لوک سچ بولدے نیں۔" دیپو کہیا۔

"کیہہ جھُوٹھ آکھیا اے میں ؟" لکھی ہور اُکھڑ گیا۔

"کُجھ نہیں !" دیپو چپ تے اُگے بہہ کے اوہدی ماہل کسن لگ پئی۔

جِنداں دُدھ دی کاڑھنی تے وَڈا گلاس لکھی دے کول رکھ کے چرخہ کتن لگ پئی۔

"لے دُدھ پی لے !"

دُدھ دا گلاس بھر کے دیپو دے سرتے جا کے لکھی بولیا۔۔۔۔۔۔

"میں تے دُدھ پی کے آئی ساں۔" دیپو کہیا۔

"ہور پی لے۔"

"نانہہ "۔

" پھڑ نے! نہیں تے میں اُتّے روڑھ دیوں گا "۔ لکھّی دُدھ دا گلاس ادھرے سِر دے اُتّے کر کے ڈراوا دِتّا۔

" روڑھ دے پتا شک (بے شک)" دیپو کدوں ڈرن والی سی۔

"پی لے میری دھی"۔ جنداں سفارش کیتی۔

" لیا اُراں" دیپو گلاس پھڑ لیا۔ فیر ہس کے اوس جنداں وَل ویکھ کے آکھیا؛

" نے تائی! تیرے آکھے پی لینی آں نہیں تے لکھّی تے بھاویں میرے اُتّے پوری کاڑھنی مردی کر دیندا، میں کوئی مَنن لگی ساں "؟

لکھّی نے دُدھ پی کے ڈکار ماریا۔ سِر توں پگ لاہ کے منجی دے پاوے تے ٹنگ دِتّی۔ بُگل والا کھیس لاہ کے اوس دُور سُٹ دِتّا تے بِستَرے وِچ وڑ گیا۔

" ساون لگا ایں بچہ!" جنداں پُچھیا۔

" آہو بے بے!" لکھّی جُلّے چوں مُونہہ کڈھ کے پُچھیا؛

" کیہ گل اے "؟

" کجھ نہیں بچڑا! میری دھی کت لوے تے ایہنُوں گھر چھڈ آویں"۔ جنداں کہیا۔

" ہُنے جانا ایں دیپو نے "؟ لکھّی اٹھن دی تیاری کردیاں کُھلّا لاہ دِتّا۔

" اجے نہیں"! دیپو بولی

" جدوں جانا ہووی میںنُوں جگا لئیں "۔

تے چرخیاں دی گھوکر وِچ اوہ پتہ نہیں کدوں سوں گیا۔

جدوں رات دی کالخ تے سفیدی چڑھن لگ پئی۔ کتن والیاں نے چرخے چھڈ دِتّے۔

" اج تے اساں بھوڑے والیاں وانگوں کیتا اے تائی"! دیپو اُٹھدیاں جھنجھ کمر لا کر کے کہیا

"آہو پتّر !"

"چنگا تائی ! میں جلدی ہاں ہُن " دیپو چھلیاں والا چھکو پھڑکے چادر سواہری کر کے

ں ماردیاں ہویا کہیا۔

"کھلو جا دِھیئے : میں نکّی نُوں جگاوندی آں۔ ایس ویلے کلّیاں نہیں جانا !"

" ناں تائی : راتیں چِڑکا سُتّا اے۔ نالے اُتّوں دن دی چڑھدا اے پیا۔ ہُن

کاہدا ڈر اے ؟"

" ناں دھیئے ناں "

تے جنداں نکّی نُوں جگا دِتّا۔ جیہڑا بڑی گہری مِٹھی نیند سُتّا ہویا سی۔ نکّی پَک

ٹ سکے مچّل ماری کھیس دی، بھڑولے دے نال پیا گھونٹ پھڑیا تے آکھن لگا :

"چل گُڑیے "۔

" ایویں تینوں بے آرام کیتا تائی نے " مگر مگر ٹُریاں جاندیاں دیپو کہیا۔

"میں کاہدا بے آرام ہویاں ؟"

" ہچھا جا کے نیندر پُوری کرلویں "

" ہچھا " نکّی اباسی لے کے بولیا۔

"تے کل توں حویلی چوں گھر جرا سَوکھنے آجایا کر " اپنے بوہے وڑدی دیپو کہن لگی۔

" اوہ کیوں ؟" نکّی نُوں کجھ وی سمجھ نہ آئی۔

"تائی وچاری گھر کلّی جو ہوندی اے "

دیپو اکھ کے اندر جاوڑی تے نکّی پلا ہنگاں ماردا پچھانہہ پرت ٹُریا۔

جگنی اوہدے مونہوں پھبّے
جیہنوں سَٹ عشق دی لگّے

★

جھنڈے تے مکھّن گھوڑیاں کس لئیاں۔ محمدا عیسائی ڈنگراں نوں کماد کُتر کُتر کے پاون ڈیہا سی۔ نکّھی ڈاچی والی کھُرلی دی کندھ تے بہہ کے دھپ سیکدا اگتا چوپی جان لگا ہویا سی۔

" نکّھی! ڈنگراں نوں پٹھّہ دتھّہ دھیان نال پاویں تے تڑکالاں نوں مجھاں دیاں دھاراں وی کڈھ لویں آپ۔ سھانوں خورے کجھ کو چِر ہو جاوے " جھنڈے نکّھی نوں کہیا۔

"تُسی کدھر نوں چڑھیاں نیں " نکّھی پچھّنوں نہ رہ سکیا۔

"جرا شہر تیک " مکھّن ہس کے آکھیا۔

"شہر؟"

"شہر تے فیر بہانہ اِک پنڈ " جھنڈے جواب دِتّا۔

"کھیر نال ؟"

"آہو! شہر کم لے تے پرانھہ اِک گھوڑی دی دس پئی اے۔ اسیں خورے ترکالیں پرت آئیے تے خورے نہ آئیے" جھنڈے اوازاری نال آکھیا: "پر توں کیہ پلس وانگوں تفتیش پیا کردا ایں؟"

"کوئی سوٹا ساٹا تے ہتھ وچ رکھ جایا کرو! کیہ خالی ہتھیں ٹر پیندے او جدھر جی کرے" لکھی اوہناں نوں مت دے کے خوش ہویا۔ ایہو جیہی مت اوہ ویلے کویلے لکھی نوں دیندے ہوندے سن۔

"جیہڑا بولے اوہو ای بوہا کھولے، بھائی سردار جی" مکھن ہس کے کہیا۔

"اُٹھ کے کُرھ چوں کرپان تے برچھی پھڑا دے"

لکھی اُٹھ کے کُرھ چوں کرپان مکھن نوں تے برچھی جھنڈے نوں پھڑا دِتی۔ جھنڈے برچھی دے پیچ کھول کے پھل ڈب وچ دے لیا۔ چھال مار کے گھوڑی تے چڑھیا تے لکھی نوں کہن لگا:

"جے اسیں راتیں نہ پرتے تے مال ڈنگر کول حویلی وچ سوں رہویں"

"ہچھا!" لکھی کہیا تے جھنڈے مکھن دے جان مگروں لوکے اگے پئے کماد چوں چُن کے اِک گنا کڈھیا تے چوپن لگ پیا۔

"اوئے ممندیا! چاچا کتھے اے؟"

"وڈے سردار ہوری" ممندے اگوں دند کڈھے "اوہ بیلے وَل گئے نیں سرکار۔"

"ہچھا" پر فیر لکھی نوں جیویں کوئی گل یاد آگئی۔ کہن لگا: "اوئے بلداں اگے وی کجھ پایا ای کہ سویر دا گنیاں ہی چوپی جان ڈیہا ایں؟"

"بلداں لئی تے سرکار! اجے کھوہ توں میں ہرا لیاونا ایں" ممندے فیر دند کڈھے۔

"اوئے کدوں لیاونا ای ہرا؟ اوتوں تے روٹی ویلا ہو گیا اے۔ ایہہ تیرے کجھ لگدے کھاں لگے نہ تے وگن گے کیویں؟ چاچا آگیا تے چاڑھے گا تینوں سوہتر چھترا!

تُوں چُوپی جا گنّے "۔

لکھی دی جھاڑ کھا کے یاں خورسے مھنڈے دیاں اکھاں اگّے فوجا سنگھ دی شکل آگئی۔ سردار فوجا سنگھ نعشے دا بھیڑا سی تے اَنج وی اوہ گھڑی وِچ بھڑک ڈنڈیوں پار ہوجاندا۔ تے بنداں وِچ تے اوہدی جان سی۔

" وگن والے ڈنگراں نُوں سب توں ودھ سیوا دینی چاہیدی اے " اوہ آکھیا کردا۔

مھنڈا داتری کھیس پھڑ کے اگّو واری آٹھ بھجیا تے لکھی اوہدی چھوہلی تے ہس پیا۔

" بُکّے اوئے تیریاں پھرتیاں "

تے لکھی کماد چوں اِک ہور گنّا چھِل کے چوپن لگ پیا۔

" وے لکھّی! تینُوں گنّے چوپن توں سوا ہور کوئی کم نہیں اَڑیا " ؟ دیپو لکھی دے کول آکھلوتی سی۔ چھیٹ دے سُتھّن کرڑتے اُتے کاسنی چُنّی لئی بڑی پھبدی پئی سی۔ رب نے دیپو نُوں ویہلیاں بہہ کے بنّایا لگدا سی۔ اوہدیاں موٹیاں اکھاں شکر دے شربت دے رنگ دیاں سن۔ اوہدا چہرا دُھپ وِچ پیئے چمکدے تِلّ دے تھال وانگوں چمکدا تے اوہدے جوبن دی چانی لوہن بن کے نیڑیاں چوں پئی ڈلھکاں ماردی سی۔ اَنج تے رُوپ جوانی دی اِک بہار ہوندی اے پر دیپو نے اوہ بہار سدا لئی قید کرلئی لگدی۔ دُنیا وِچ ہور دی لکھاں سوہلیاں کُڑیاں ہون گیاں پر دیپو وِچ کوئی شے وَدھ سی ہر اِک نالوں۔ لکھّی اوہنُوں نظر بھر کے ویکھیا تے گنّا دُور سارے سٹ دِتّا۔ کھیس نال ہتھ پُونجھ کے ہس پیا۔

" چڑیل "

" وے میں چڑیل آں ؟ "

" تے ہور کیہ " لکھی پیراں توں سر تائیں دیپو نُوں ویکھ کے بولیا :

" ٹھیک نے نقشے تے سارا ادہی اے پر پیر پچھّے نہیں "

" تیرے جو پیر پُٹھے نیں " دیپو اگّوں آکھیا " نالے سِر دی پھِتّا اے "

"سِرای پچھتا لے۔ پر مَیں تیرے وانگ لوکاں دے کلیجے تے نہیں کڈھدا پھردا"؟

"جو لاہے دیاں مشکیاں ماں بھین نال ای سبھ ویہلے رہن دیاں گھر مستیاں نیں" دیپو کہیا۔

"مَیں ویہلا رہناں"؟

"تے ہور کیہ؟ نہ کم نہ کار! چنگا کھا چھڈیا تے منڈا بول چھڈیا" دیپو ڈھاکاں تے ہتھ رکھی کھلوتی تصویر لگدی سی۔

"ایہہ توں اپنی گل کرنی ایں۔ مَیں تے دن وِچ سَو کم سوارنا آں"

"بلّے! کوئی لیکھا لے"

"مَیں نہ ہوندا تے تینوں گھر چھڈن ہی کوئی نہ جاندا"

"دے جا! رات دو پَیر اگانہہ کر کے آیوں تے ہُن مہنا وی مار لیا ای؟ گل توں لتی وانگ ودھا لیندا تے تیرا کم اے۔ ابھے ماسی آکھدی اے، میرا لکھی تے گلاں اے گاں بے جہان"

"بے جہان تے میں نہیں ہوا دیں! پر تیرے وانگوں سُنن والے دے کنّاں دے کیڑے وی نہیں کڈھدا" لکھی ہس کے آکھیا

"تے مَیں کنّاں دے کیڑے کڈھنی آں"؟ دیپو ہس کے غصّے نال کہن لگی۔

"تے ہور نا"؟

"جا فیر اڈیا! تیرے نال گل ای نہیں کریا کرنی" دیپو لکیر کھچی۔

"ایہہ گل تینوں وارا نہیں کھانی"

"اوہ کیویں"؟

"کُڑیاں جنّا چر ڈھڈ بھر کے گلاں نہ کر لین اوہناں دا کھادا ہضم نہیں ہوندا" لکھی

ہس کے کہن لگا، "اُتوں تیریاں تے گلاں دی سُنن والا میرے سوا کوئی نہیں! وچارے دِیپو دِیپو غُصّہ کرن دی تھاں کھڑ کھڑا کے ہس پئی۔ اوہدے موتیاں ورگے سوہنے چٹّے دند چمکے

"بڑا چلاک ہو گیا ایں لکھّی! کیہا موموں ٹھگنیاں ورگیاں گلاں کرن لگ پیا ایں"

"موموں ٹھگنی تے جنائی سی" لکھّی جواب دِتّا۔

"اچھا بھیڈ گٹ سہی"

"حق اے" لکھّی اپنا نعرہ ماریا۔

تے اوہ دونویں ہس پئے۔ اوہناں دے ہسن نال آباد حویلی ہور آباد تے سوہنی لگن لگ پئی۔ لکھّی کمادوں بھریاں کھول کے وچوں چنگے چنگے گنّے کڈھے۔ جھل کے منجی تے رکھ دِتّے تے دِیپو نوں کہن لگا:

"گھر لے جائیں"

"اچھا! پر میں تے گھروں منجھ چھڈ لین آئی ساں"

فیر جیویں کوئی بھلی ہوئی گل یاد آ گئی ہووے، پچھن لگی:

"بھاؤ جھنڈا تے مکھن اج کِدھر گئے نیں؟"

"لمی مار تے" لکھّی بات دا جنگڑ بنایا۔

"کِتھے اڈیا؟"

"شہروں پرانہہ مالک اک پنڈ دتی دا اے" لکھّی کہن لگا۔

"کیہ لین؟" دِیپو پچھیا

"تیرے لئی وَر لبھن۔

مُنڈا روہی دی گگر توں کالا

باپو نوں پسند آ گیا"

لکھّی ٹھٹھا کیتا۔

پر دیپو دے چہرے توں گڈی گڈے دی پینگھ والے سارے رنگ اِکو واری اُڈ گئے۔ اودھراں موٹیاں متھریاں اکھاں جیویں ڈر نال ہور کھل گئیاں۔ اوہ پتھر وانگ بُت بنی اِک ٹک لکھی ول ویکھی جاندی۔ پہلوں تے لکھی شرمندہ جیہا ہویا بیٹھیا پر فیر اوہدے اندروں دی ڈر تے خوف دی اِک لہر لنگھ گئی۔ خوف دی لہر جیہڑی سنگھے ہونداں سیال بان راتاں تے گرمیاں دیاں شکر دوپہراں وچ مڑھیاں والے پپلے کھوہ کول دی لنگھدیاں لگیاں اوہدے بجھے چوں دی لنگھ جاندی ہوندی سی۔ تے سارے سر پیراں نوں ہلا دیندی ہوندی سی۔

دیپو نے ڈر دے مارے تے کواریاں کڑیاں وانگ نہ تے چُنی وچ مونہہ لکایا تے نہ اوہ وخاوے دی شرم تے حیا نال لال سوہی ہوئی۔ اوہ تے بس اِک ڈری ہوئی کبوتری وانگ لکھی ول ویکھدی رہی۔ اودھراں اکھاں وچ پانی دے ہڑھ چڑھے تے باہر ڈلھ پئے۔ اوہ چپ چاپ پچھانہہ نوں مڑی۔ لکھی اوہنوں منا دین لئی اگانہہ ہوئے اوہدی بانہہ پھڑی۔ پر دیپو اگوں دوجے ہتھ نال لکھی دی وینی نوں پھڑ کے جھوکا ماریا۔ لکھی اوس جھوکے نال پیراں توں ہل گیا تے سہم کے پچھانہہ ہو گیا۔ دیپو اوسراں ای پھڑی گم سم ہوئی چپ نکل گئی۔

لکھی کنب گیا۔ ڈر والی گل نے اوس دا سے بھاسے کر دتی سی۔ اوہنوں ایہہ تھوہ ہوندا سی دیپو ایس گل دا ایڈا غصہ کرنا ایں اوہ کدے وی ایہہ گل نہ کردا۔ پر دیپو نے اوہنوں معافی منگن دی دی مہلت نہ دتی۔ لکھی دیپو دے مگر مگر اوہناں دے گھر نوں ٹر پیا۔

اوہدی چاچی تاباں ویہڑے وچ بیٹھی ہوئی سی۔

"متھا ٹیکنا آں چاچی"

"آ پتر! جیویں! بہہ جا"

"دیپو کتھے اے چاچی؟" لکھی کاہل نال پچھیا۔

"گھتی وٹی اندر جا وڑی اے پتر!" تاباں ہس کے کہن لگی۔ "میرے نال تے کوئی بولی نہیں۔ کتے تہاڈی فیر لڑائی تے نہیں ہو گئی؟" اوس پسار ول اشارہ کیتا۔

"گل تے کوئی نہیں ہوئی چاچی۔ اینویں گُستہ کرگئی اے"! لکھّی آکھ کے پسار وِچ جا وڑیا۔ دیپو پسار وِچ نے سکتے نہیں سی پچھلی کوٹھڑی وِچ دیپو منجی اُتے مُودھی پئی ہوئی سی۔ کوٹھڑی دے چھت والے مگھوں دی لو نے ہنیری کوٹھڑی وِچ دِن چاڑھیا لگدا پیا سی۔

"دیپو" لکھّی پیار نال ہتھ دیپو دے سر تے پھیر کے کہیا۔

دیپو رون ڈہی سی۔ اوہدا رون ہور تیز ہوگیا تے رون نال اوہدا سارا سر پیر زور زور دی ہِلّن لگ پیا۔

"ماپھ کر دے! بھُل ہوگئی اے میتھوں" لکھّی آپ دی تعصّے تے نموشی نال رون ہاکا ہوگیا۔

پر دیپو روندی رہی۔ لکھّی نوں بڑا دُکھ ہویا

"میتھوں مار کے دھرم نال، پر رو نہ" لکھّی کنبدی واج وِچ کہیا۔

دیپو سر چکیا۔ اوہدیاں اکھاں رو رو کے لال پھلکاری وانگ لگیاں

"ایتھوں چلا جا" اوس آکھیا۔ اوہدیاں گلھاں اتھرواں نال بھجیاں سن۔

"پر دیپو........" اگوں لکھّی توں گل نہ ہوئی۔

"ٹُر جا لکھّی" روندی واج اُچی ہوگئی۔

سہمیاں ہویا لکھّی چھیتی نال باہر نکل گیا۔ تایاں مگروں اوہنوں بہر جان لئی واجاں ای ماردی رہی۔ پر لکھّی اتھرو بھریاں اکھاں نال ترکھا ترکھا ٹُردا حویلی جا وڑیا۔ اوہدیاں اکھاں وِچ کٹھے ہوندے جاندے اتھرو باہر ڈُلھ پیئے۔ دو اتھرو اوہدیاں اکھاں چوں نکل کے ڈِگ گئے، فیر دو ہور، فیر ہور، فیر ہور تے ہور، تے لکھّی رون لگ پیا۔ اوس دِن پہلی وار لکھّی کسے نِکّی جیہی گل توں رویا۔ روندا تے اوہ پہلوں وی ہوندا سی پر اپنے بھائیے نوں یاد کر کے اپنے مارے ہوون تے اپنے بھائیے دا بدلہ نہ لین لئی سکّن دی شکتی نہ ہوون پاروں کسے گھر تے کدے دیا اُتے جا کے اوس تھاں تے بہہ کے اوہ روندا رہندا اوہدا بھابیا وڈھیا گیا سی۔ پر دیپو نوں ناراض کر کے

اوہ پہلی وار رویا۔ لکھی دیپو نوں ٹھٹھا ضرور کیتا پر اوہنوں ٹھٹھا تے اوہ وی کر لیندی ہوندی سی۔ تے اوہ گل لکھی دی سمجھ موجب، رو رو کے ہلکان ہو جان والی تے نہیں سی۔ تے فیر دیپو پے بوہت غصہ کر کے رو پئی تے آپ اوہ جیہڑا جوان جہان سی کیوں بالاں وانگوں روئی جاندا سی۔ تے لکھی اُٹھ کے کھیس نال مونہہ پونجھیا تے پنڈوں باہر کھوہ وَل ٹُر پیا۔

شام ہوئی نال لکھی کھوہ توں پرتیا اگے فوجا سنگھ حویلی بیٹھا داڑھی وچ انگلاں پھیرن ڈیہا نواب خان نال گلاں کر رہیا سی۔

" آ پتر اوئے! کدھروں آیا ایں" فوجا لکھی نوں ویکھ کے پیار نال بولیا۔ لکھی دے مونہہ تے باراں وجے اوہنوں نہ لبھے۔

" جرا کھوہ تے گیا ساں چاچا! بیٹھے ویکھن" لکھی فوجے دی منجی تے پینداں وَل بہہ کے کہن لگا۔

" تا مہہ ہو کے بہو جوان، پینداں تے کیوں بیٹھا ایں" فوجا آپ منجی دے سرہانے وَل کھسک کے بولیا۔

لکھی جُتی لاہ کے منجی تے ہو گیا تے اوس کھیس دی بُکل مار لئی۔

" ایتکیں میلے تے تیر جیتا دینے تنگی والے نال ویکھنا اسے لکھا سیاں" نواب لمبڑ لکھی نوں کہیا۔

" سُنیا اسے بڑا بھارا جوان اے اوہ تے کوڈی دا بڑا کھڈکار اے"

" آہو چاچا! چنگی سُتھری کوڈی کھیڈدا اسے دینا"

" توں وی تیاری تیوری پھڑ نا" نواب کہیا۔

" تیاری کاہدی چاچا! میں تیار ای آں! جیدوں مرجی کوڈی پا لئو تنگی نال" ایتکیں وار لکھی آکھیا۔

" ایہہ ہوئی نا گل جواناں والی! گھوڑے وانگ جوان نوں وی ہر ویلے تیار رہنا

چاہیدا اے۔ پُچھڑے تے ہتھ رکھو تے سرپٹ۔" نواب ہس کے کہن لگا۔
"ایجے تے میلہ کِنّے دُور اے نواب۔" فوجا ہس کے کہن لگا۔
"جوان نُوں ہٹنے تیاری دا سنیہا دے دِتا ای۔ ایہہ ای کوکوہ دریا تے سُکھّن موڈھے تے والی گل۔"
اگّوں نواب ہس پیا۔
"پتھر دی چکیا ای کہ نہیں پھیر؟" فوجے دا دھیان پتھر وَل جا پیا۔
"روج ای چکنا چاچا! اجے تے کل وی چکیا سی۔"
"چکنا ای چاہیدا اے روج۔" فوجے کہیا۔
"سریر تکڑا تے نہار رہندا اے۔" نواب آکھن لگا۔
"مَنڈے کدوں دے شہر گئے نیں؟" فوجے لکھی نُوں پچھیا۔
"روٹی ویلے دے۔" لکھی دسیا۔ "راتیں بہت آون گے۔"
"گھٹ ای پرتن گے راتیں۔ کئی دناں دے جان جان کر دے سن۔" فوجا سنگھ آکھن لگا۔
"اندر سنگھ کچھو مچھو ہویا ٹُریا آوندا سی۔ ست سری اکال کہہ کے نواب لمبڑ والی منجی تے بہہ گیا۔
"چار کونسل لگی اے لمبڑا؟" اندر لمبڑ نُوں کہیا۔
"تُوں کیہڑا جوترا لا کے آیا ایں اندر سیاں؟" نواب گل موڑی۔
"ادے جوترا للدن جو گے ہُن اسیں رکھتے آں لمبڑا! ایہہ ماں پیادا بڈھیپا لے بیٹھا اے ہُن تے پالا ای مڈاں چوں نہیں نکلدا۔ ایس عمرے تے بندا بیہکل ڈھگے دا نگوں نہ کسے کم دا نہ کار دا۔ جیہا نکلے بدّھا تیہا چوراں کھڑیا۔" اندر رونا رویا۔

"ساری عمر تھوڑی کار کیتی اے نوں بھرا اندا؟" فوجے آکھیا:

"ہن منڈیاں کھنڈیاں کم کار سانبھ لیا ای۔ بندیاں والا ایں موجاں لٹنا ایں، ہور کیہ لینا ای؟"

"ساری عمر ایہہ کیہڑے پھٹے پاوندا رہیا اے" لمبڑ نواب نے ہس کے اندر نوں چھیڑیا۔

"اساں تے اینوں سدا ای گھچو مچھو ہو یا ٹھڑوں ٹھڑوں کردا ویکھیا اے بھرا فوجیا! سنیا نہیں اوں، اندر ورگا اک بندہ کھال ٹپن لگا۔ چھال چھڑپہ وجّا نہ۔ اک پیر کھال وچ پے گیا تے سودھرے مونہہ بھوئیں تے لگا آیا۔ اٹھ کے آکھن لگا:

"ہائے اوبڈھیپیا! تیری ماں بھین نوں" فیر چوہنے ویکھ کے ہس پیا تے بولیا: "جوانی وچ کیہڑے اتے پا لیندے ساں۔ ایہہ گل ای اندر دی۔ ہن بڈھیپے ہتھوں روندا اے۔ اینوں ایہدے دھرم نال پچھ پئی ایہہ جوانی وچ کیہڑے دریا لانگھ بھر کے ٹپ لیندا سی"۔

واکر کے اندر بھیڑا پے گیا، بولیا:

"منڈا بیٹھا اے، تینوں اگوں کیہ آکھاں۔ پر بھائی تیرے فلان تھوک نوں ٹنڈ۔ چیٹے لیرے پا چھڈے تے نھاتے لچھری پھر جھڈیا۔ اوئے بھائی ٹاہلی تے چڑھیاں نوں دو دو ای دسدے نیں۔ توں ساری عمر جتے تے رے کے اس نال کھاہدی۔ کتنے آپ واہی وچ پیا منڈوں تے فیر تینوں پچھدے۔ ہن تے تیرا ستی وہیں ستو اے، جو توں آکھیں ٹھیک اے۔ تینوں گلاں بھریاں نیں" اندر نواب دی تسلی کیتی۔ نکی اُٹھ کے گھر نوں ٹر پیا۔

پساروچ نکی کھیس اُتے لے کے گھچو مچو ہو کے منجی تے پے گیا۔ جنداں اوہنوں نوں ٹی واہ لا چھڈی پر نکی اگوں سرمار چھڈیا۔ جنداں سمجھ یا منڈے نوں ٹھنڈ لگ گئی اے۔ اوہ وچ گھیو پا کے لیائی۔

"پُتّر! ایہہ کوسا دُدھ پی کے۔ تیرا جی ٹھیک ہو جاؤ"۔ جنداں آکھیا پر لکھی اگّوں فیر سر مار چھڈیا۔ جیداں نُوں منڈے دی چِلتا لگ گئی پر منڈا دڑ مار کے پیا رہیا تے کھو پینیے پچھے اُٹھ کے حویلی چلا گیا۔

حویلی دھوئیں دوالے اجے رونقاں لگیاں ہویاں سن۔ لکھی وی چُپ کر کے دھوئیں تے بہہ کے اگ سیکن لگ پیا۔

"ان پانی ورت آیا ایں جوانا؟" فوجے پچھیا۔

"آہو چاچا"۔ لکھی کہیا۔

"اج توں حویلی سوناں ایں؟" فوجے لکھی نُوں پچھیا۔

"آہو"۔

تے فیر توں اکھیں تے نیں دی تیرے کول پے رہاں۔ کلا ہُنسڑ ای نہ جاویں"۔ فوجے پیار نال کہیا۔

"نہیں چاچا!" لکھی نِمھا جیہا ہس کے آکھن لگا: "میں بال آں کوئی جے کلا ہنسڑ جاں گا تے نالے مھنڈا جوا ایتھے ای ہووے گا"۔

"چنگا تیری مرضی"۔ فوجے کہیا۔

پہر رات پئی تے اندر دھوئیں توں اُٹھ کے اِک لمّی اکڑ لئی جیویں بڈھے ہڈاں نُوں کھولدا ہووے تے فیر کھیس دی بُکّل گُھٹ کے مار کے بولیا:

"چلو یار چلیئے"۔

"چلو"۔ فوجا سنگھ آکھیا۔

تے تنے بڈھے اُٹھ کے گھراں نُوں چلے گئے۔ دھوئیں دے کولے سواہ ہو گئے ہوئے سن بس کتے کتے کوئی چنگیاڑی لشکدی لبھدی پر اوہ وی رات دا ہنیرا کر کے۔

"پھاٹک دا کنڈا مار دیاں سردارجی؟" مھنڈے پچھیا۔

"مار دے ! تے جا سَوں " لکھی مسندے نُوں جھٹی جا دِتّی ۔

لکھی گُرھ وِچ جھنڈے دے لبترے وِچ جا وڑیا ۔ گُرھ وِچ مٹی دے تیل دا دیوا بلدا چھڈ کے اوس مُونہہ سِر جھلّے وِچ لوھیٹے لیا پر نیندر کِتّھے ؟ اوہ دوپہر والی گل دے تانے پیٹے وِچ ای پھسیا ہویا سی ۔ جے اوس دیپو نال درلبھن والا ٹھٹّھا کر لیا تے اوہ رو رو کے پھاوی کیوں ہوگئی ؟ لوک سدا توں کُڑیاں چھیڑیاں لئی وَر لبھدے ای آئے نیں تے کُڑیاں اوس دن لئی مُنتے ویکھدیاں ای آئیاں نیں ۔ پَر دیپو تے کُڑیاں وانگ نہ ہی سنگا نال لال ہوئی ، نہ ہی چُنّی وِچ مُونہہ لُکا کے دَوڑ گئی سگوں پتھروے بُت وانگ کھلو کے رَوندی رہی ۔ تے جے فیر دیپو رون لگ پئی تے اوہ کیوں بالاں وانگ رون لگ پیا نے دیپو دے ناراض ہون نال ایہنوں کیوں لگا جیویں اوہدا رب رُس گیا ہووے ؟ تے فیر اینج کیوں لگدا جیویں اوہدا دل کسے نے مُٹھ وِچ پھڑ کے گُھٹ دِتا ہووے ؟ ایہہ گل اوہدے موٹے دماغ وِچ نہیں سی وڑدی ۔ اوہدی سوچ دا تانا پیٹا اوووں ٹُٹا جدوں حویلی دا پھاٹک تیسری وار کھڑکیا ۔ اوس اُٹھ کے کھیس دی بُکل ماری تے باہر ویکھن ٹُر پیا پھاٹک وَل ۔

" کیہڑا اے " ؟ لکھی بُوہا کھولن توں پہلوں پُچھیا ۔

" میں " ۔

اوہدے سرپیر دے سارے لُوں کنڈے کھلو گئے ۔ واج دیپو دی سی ۔ اِک وار تے اوہ حیران رہ گیا اوس ویلے دیپو دے آون تے ۔ پر فیر دیپو دے ہتھ وِچ روٹی نے دُدھ والی کرمنڈلی ویکھ کے دِل وِچ خوش ہویا ۔

" ایس ویلے .... " لکھی نُوں گل نہیں سُجھ رہی سی ۔ دیپو چُپ کر کے لکھی دے پچھے ٹُردی گُرھ وِچ آ گئی ۔ روٹی منجی اُتّے اوہدے اگے رکھ کے دُدھ دی کرمنڈلی اوہدے رکھ کے پیندیاں تے بہہ گئی ۔

لکھی چُپ کر کے بیٹھا رہیا ۔

"روٹی نہیں کھاندا۔ میرے دل کیہ وکھی جاناایں؟" دیپو کہیا۔ اودھریاں اکھاں لبجے وی لال سن تے رو رو کے سُنجیاں ہویاں سن۔

"نہیں کھانی!"

"کیوں؟"

"بھکھ نہیں۔"

"دُدھ پی لے۔"

"نہیں پینا۔"

"کیوں؟"

"طلب نہیں۔"

"لکھّی" دیپو پہلی وار نظراں جھکا کے اودھریاں اکھاں وِچ ویکھدیاں ہویاں آکھیا:

"لڑیا تے میرے نال ایں، روٹی کیوں نہیں کھاندا؟"

"میں تے نہیں لڑیا۔ توں ای اینویں گُسّے ہوگئی ایں۔" لکھّی دل دی دسّی۔

"میں اینویں ای گُسّے ہوگئی آں؟"

"تے ہور کیہ؟"

"چنگا اینویں ای سہی۔ توں روٹی تے کھا۔"

"نہیں کھانی۔" لکھّی سانڈھے وانگ سر ہلایا۔

"نہیں کھانی؟" دیپو اودھی گل دوہرا کے بڑے مان، پیار تے کجھ رُعب نال آکھیا:

"وے لکھّی! توں ایہہ روٹی وی کھانی تے ایہہ دُدھ دی پینا ایں۔"

"ایہہ وی دھکّا ہویا۔" لکھّی اگوں ترلہ ماریا۔

"دھکّا ہی سہی۔" تڑ کے آکھدیاں دیپو دیاں اکھاں ہسّیاں۔

"بچّیاں موتیاں والیو!" لکھّی نواب لمبڑ دی نقل لاہی، جیہڑا اکثر والیاں نوں سرکار

تے موتیاں والیو آکھدا ہوندا ۔

دِیپو اوہدے نقل لاون تے ہس پئی ۔ تے نکی ساگ مکھن جوار دیاں تِن روٹیاں بُھکھے بگھیاڑ وانگوں مچھلی وجاون دی دیر وِچ کھا گیا ۔ دِیپو نوں اوہدی بُھکھ دا پتہ سی ۔ اوہ سدا توں ای بُھکھ دا بھیڑا سی ۔ اوہنوں کاہل نال روٹی کھاندیاں ویکھ کے دِیپو ہس پئی ۔ گگھاں کڈھ کے نکی وُدھ دا کرمنڈل اندر سُٹیا تے بھرے وُھڈ والا اِک بُھکھ دا لماں ساہ لے کے بولیا :

"دھرم نال ! جے توں روٹی نہ لے کے آوندیوں ہیں کسے وی روٹی نہیں سی کھانی ۔"

"دے جا وڈا کاہن ۔" دِیپو ہس کے بولی : "جے مینوں تاپ نہ گھلدی ، مَیں کدے روٹی لے کے نہیں سی آونا ۔"

۹ تیری رتّی لے وے ڈھول میریا چّنی
اُتّے پاونی آں میں ریشم دیاں پٹّیاں

پوہ لنگھ گیا ماگھ چڑھے پنج دیہاڑے ہو گئے سن۔ ماگھ چڑھدیاں ای بدّل ورھن لگ پیا۔ بستر وچ ہڑھ آکے پھیرا مار کے لیہہ وی گیا پر دریا اجے تیک شوکریں چڑھیا ہویا سی۔ اوہ تے شُکر ہویا بھئی دریا دا ہڑھ باہر نہ نکلیا تے ایہناں کجھ بچت ہو گئی۔ نہیں تے جدوں دریا تے بستر دا ہڑھ باہر نکل کے رل جاندے سن۔ آل دوالے دے پنڈاں وچ دھروئی پے جاندی تے ہڑھ دا زوراور تے اتھاپانی ہر شے خدا دی روڑھ کے لے جاندا۔ جھڑی پچھلے پنجاں دناں توں لگی ہوئی سی۔ کدے بدّل زور نال ورھن لگ پیندا تے کدے کن من ہون لگ پیندی پر بدّل سکے چھیوں دی پاٹن وَل نہ آوندا۔

اوہ ماگھ دی اک کالی رات سی۔ بدّل خدائی قہر وانگوں دھرتی اُتے نیوں کے اُتّن کے ہولی ہولی پیئے ورھدے سن۔ ہنیری رات بڑی چپ چپیتی سی۔ کنیاں ورھن دی ٹھکی ٹھکی واج آوندی۔ یاں جدوں بدّل گجدا۔ پنڈ دی کسے حویلی وچ سُکّے چھپرے دے ڈھیر تے پیا کوئی کُتّا تریہہ کے بھونک پیندا۔ پنڈ دے اک بنّے چار پیپیاں دی وِتھ تے مڑھیاں

وِچ پتّل دے بدّھے رُکھ دے چھادرے وِچ دو گھوڑ سوار مُونہہ سِر ڈھاٹیاں وِچ تے پنڈے کھیساں وِچ لُکائی پنڈ وَل مُونہہ کیتی کھلوتے سن ۔ اوہناں دے ہتھّاں وِچ چھوِیاں سن جیہناں دے پھل کدے بجلی لشکدی تے چمک پیندے ۔ اوہناں دے لیڑے مینہہ وِچ بھج کے پالی وانگ بگّے ہو گئے ہوئے سن تے جیہڑی کنی اوہناں دے لیڑیاں توں پیندی بگّے لیڑیاں چوں دی لنگھدی اوہناں دے پنڈیاں تیک اپڑ جاندی ۔ بدّل گجیا تے بجلی لشکی ، اِک گھوڑی تریہہ گئی ۔

"گھُٹ کے ہتھ رکھ واگاں تے " اِک سوار نے دُوجے سوار نُوں آکھیا ۔ دُوجا سوار مُونہوں کجھ نہ بولیا ۔ بس اِک وار اوہدے دند وجے کے وَڑن دی واج آئی ۔

"پالا لگدا ای ؟" پہلے سوار پُچھیا ۔

"نہیں ، نہیں ۔" دُوجے ذرا تڑ کے جواب دِتّا ۔

بجلی فیر چمکی ۔ دُور تیک پالی دِیاں چھپڑیاں لشکیاں ۔ پنڈ دے کندھاں کوٹھے بگّے تے مٹڑے ہوئے سن ۔ سوداگر سنگھ دی حویلی اگے کوئی کُتا مینہہ توں بچن لئی کوئی تھاں لبھدا ، تا نہہ نُوں مُونہہ کر کے رویا ۔ اِک ٹُک ہیک کڈھی تے چُپ کر گیا ۔

"کوئی ایدھر نہ آ جاوے ؟" دوجا سوار ہولی جیہی دنداں وِچ ای بولیا ۔

"ایہو جیہی رات وِچ ایدھر کیہنے آؤنا ایں اَدھی راتیں ؟" پہلے آکھیا ۔

"پر سوداگرا کلا اے اج حویلی ؟"

"نہیں اوہدا عیسائی کاما دی اے ۔"

"اوہدا کوئی پُتّر دی حویلی نہیں ؟"

"نہیں ، بھائی میاں سارے گھر نیں !"

"سارے ؟"

"آہو سارے ۔"

"گل سمجھ نہیں آوندی۔ مُنڈے سارے گھر نے پیو کلّا حویلی؟"

"تینوں کیہ؟ چُپ کر تُوں۔" پہلے سوار دُوجے نُوں نرکّھا ہو کے کہیا۔

"اچھا۔"

"میری گھوڑی پھڑ، میں ہو آواں۔" پہلا سوار پُھرتی نال گھوڑی توں اُتریا تے لگام دوجے دے ہتھ پھڑا کے اوس چادر دا لنگوٹا کسیا تے کھیس دی بُکل ہور گھٹ کے مار لئی۔ چھوی دی دھار تے اُنگلی پھیردیاں اوس دُوجے نُوں آکھیا: "ایتھے ای رہیں! تے بھاویں کیہ ہو جائے۔ میرے مگر نہ آئیں۔"

"چنگا۔"

"مڑھیاں وِچ کلّیاں ڈر تے نہ آؤ۔" پہلا ذرا ہس کے پُچھن لگا۔

"ڈر کاہدا!"

تے پہلا سوار اپنا آپ گُنج کے چھیتی چھیتی سوداگر سنگھ دی حویلی نُوں ٹُر پیا۔ اوہ پانی توں بچدا بچاوندا ننگے پیریں تُریا جاندا سی۔ اوہدے پیر تلکنی زمین نُوں جَوڑ وانگ پئے پھڑدے سن۔ اوہ سوداگر سنگھ دی حویلی اگے جا کے کھلو گیا۔ حویلی دا پھاٹک بند سی۔ حویلی دی لک لک کندھ اوس کسے چیتے وانگراں ٹپی تے اندر بلی وانگ پیر جا لائے۔ اِک وار اوس ٹھاٹھا گُھٹ کے بنھیا تے کھیس دی بُکل ذرا گُھٹ کے مار لئی۔ بدل اِک وار زور دی گجیا تے مینہہ زور دی وَرھن لگ پیا۔ بلّی دے پیراں نال تُردا اوہ کُرھ نُوں ٹُر پیا جیہڑی اوہنوں دسی گئی سی۔ بُوہے نُوں ہولی جیہی اندر وَل دھک کے اوس جاچ لیا کہ بُوہا اندروں بند اے۔ اوس چھوی نُوں گُھٹ کے پھڑیا تے ہولی جیہی بُوہے نُوں کھڑکایا۔ اِک وار، دو وار تے تیسری وار کھڑکن تے کُرھ اندر لیٹے سوداگر سنگھ دی نیندر تے نشے وِچ بھری واج آئی: "کون اے؟"

"میں سردار جی، شاہو! نِکّا۔"

اوس سوداگر دے کامے شنکے عیسائی دی واج بنا کے کہیا۔ "کھوہے ایہہ دا پُھرے گایاں نہیں۔"

باہر والے سوچیا پر اوس دُبّی نال تیلی دے رگڑن دی واج سُنی ۔ سوداگر دیا بالدا گلے نُوں ماں بھیّن دیاں گالاں دین لگ پیا ۔

"کیہ گل اے ایس ویلے، تینوں کیہڑی بلا پے گئی اے ماں دیا یارا" غصّے وچ اندروں سوداگر سنگھ پچھیا ۔

"گھوڑا کھل گیا اے سرکار ...... خورے چور" باہر والے فیر نکّو دی واج بنائی ۔

"تُوں کیہڑی ماں نال سُتّا سیں ؟ بے ہوشا" بوہا کھول کے سردار نکّو تے ورھ پیا ۔

بتّل لشکیا تے سوداگر سنگھ نے ننگے عیسائی دی تھاں اک لمّا چوڑا بندہ ٹھاٹھے وچ لُکیا سامنے کھلوتا ویکھیا ۔ جیہدے ہتھ وچ چھوی سی ۔ سوداگر سنگھ دے کیس لوچھیندے ہتھ اوتھے ای رُک گئے ۔

"کون ایں تُوں" سوداگر سنگھ بڑے حوصلے نال پچھیا ۔

"چُپ کر کے باہر نوں چل" اوہ دالا بھگیا ہوا ڈگمگ گھر گیا تے چھوی اودھی وکھی وچ دے کے بولیا : "بہتے بولیوں تے ٹوٹے کر دوں"

سوداگر سنگھ گدھ ورگا تھوڑ دلا تے کاں ورگا سیانا آدمی سی چُپ کر کے باہر نوں ٹُر پیا ۔ اوس سمجھیا کوئی چور اے کھیپ پاواں گا تے خوشی پٹ ونڈ ہی سُٹے ۔ اُنج حویلی چوں کڈھ کے مال ڈنگر کھول لے جائے گا تے اوہ لبھ لاں گے ۔ ایسے ایس تسلی نال سوداگر سنگھ سر اکّو کرتے چادر وچ ہر ٹوں ٹُر پیا ۔ چھوی دا پھل اودھے لک وچ پیا کھبدا سی ۔

"بوہا کھول تے باہر نکل" چھوی والا فیر سپ وانگوں شوکیا ۔ سوداگر تے اوہ بوہا کھول کے باہر نکل آئے تے چھوی والے نے حویلی دا پھاٹک ڈھو کے باہروں کنڈا چاڑھ دتا ۔

"مڑھیاں نُوں تے پانی دے وچوں دی" چھوی والے چھوی دی ہجھ مار کے کہیا تے اوہ چُپ چاپ مڑھیاں نوں ٹُر پئے ۔ بتّل اِک وار ہور زور دی گجّیا تے لشکیا ۔ سوداگر سنگھ پچھا نہہ پرت کے ویکھیا تے حوصلے نال کہیا :

"تُوں ہیں کون؟"

"میں!" چھوی والا پنڈوں باہر آ کے ہولی پر ذرا کُھل کے ہسیا، کہن لگا:

"کالا چور آں! پر تینوں اپنا مُونہہ وکھا کے ماراں گا۔"

پہلی وار سوداگر دی ریڑھ دی ہڈی وچوں دی خوف دی اِک ٹھنڈی لہر لنگھی۔ گل تے بھاویں اوہنوں ساری سمجھ وچ آ گئی ہووے پر بڑی چر کے۔ اوہنوں اپنے مُورکھ پنے تے بڑا غصہ آیا۔ اوس حویلی وچ ای رولا کیوں نہ پا دِتّا؟ جے مرنا ای سی تے گھر تے مردا نہ بھاویں نِچ ای رہندا؟ چُپ رولا سن کے کوئی نہ کوئی تے اپڑدا۔

سوداگر سنگھ نوں سیال دے مینہہ دی اوس ٹھنڈی رات وچ تریلی آ گئی تے اوہ چھوی والے دے اَگّے لگ ٹُرن نوں اپنے آپ نوں دِل ای دِل وچ گال منداٗ کرن لگ پیا۔

"توں مکھن ایں یا جھنڈا؟" سوداگر ہنیرے وچ تیر چلایا۔

"اگانہہ چل کے دساں۔" چھوی والا ہس کے کہن لگا۔ "پِپّل تھلّے۔"

اوہ مڑھیاں والے پِپّل تھلّے آ کے کھلو گئے۔ گھوڑیاں جنھاں اوہ چھڈ گیا سی، اوتھے ای کھلوتیاں سن۔ اوس دُوجے سوار جتھوں اپنی گھوڑی دی واگ پھڑ لئی۔ سوداگر سنگھ اکھاں پاڑ پاڑ کے گھوڑیاں تے سواراں ول ویکھدا سیہانن دا چارہ کردا پیا سی۔

"گھوڑی تے کاٹھی پایاں دو جنے چڑھنے اوکھے ہوندے نیں۔" چھوی والے آکھیا۔ اوہدے چِٹّے دند تے ٹھاٹھے وچوں لِشکدیاں لال سوہیاں اکھاں بجلی دی لشک وچ سوداگر سنگھ نوں کِسے بگھیاڑ دے دند تے اکھاں جاپیاں۔

"توں آپ چڑھیں گا یاں میں چُک کے چاڑھاں سوداگرا؟"

سوداگر چھلانگ مار کے گھوڑی تے چڑھ گیا جیہدی لگام چھوی والے دے ہتھ سی۔

تے چھوی سوداگر دی چھاتی دے کول۔ چھوی دا نگام تے چھوی کھبے منہ وچ پھڑ کے چھال مار کے سوداگر دے پچھے چڑھ گیا۔ گھوڑی ٹریاں وانگوں دس سوداگر دی کھبی وکھی چوں دی کڈھ کے پھڑ لئیاں تے سجے ہتھ وچ پھڑی چھوی سوداگر دی سجی وکھی وچ ڈاہ دتی۔ گھوڑیاں دے مونہہ بیلے ول کر کے اوہ پنڈوں باہرو باہر گھوڑیاں نوں پانی چوں دی لئی جاندے ٹر دے گئے۔ بے آباد اجاڑ راہ وچ نہ کوئی ڈیرا سی تے نہ کوئی پنڈ۔ پر فیر وی اوہ راہوں واہوا ہٹ کے لگے جاندے سن۔ بسنتر دا لک لک پانی اوہناں بڑے آرام نال لنگھیا تے اوہ بیلے دی جوہ وچ وڑ کے کانیاں ڈھی تے سرکڑے چوں دی لنگھدے دریا تے جا نکلے۔ فیر اوہ دریا دے کنڈھے کنڈھے ہیٹھاں نوں ٹر پئے۔ ڈیرے والے پتن توں اراں اک ٹیٹے جیہے تے اوہناں گھوڑیاں ڈک لئیاں۔ سوداگر دے پچھلا گبھرو چھال مار کے گھوڑیوں آ تھیا۔ سوداگر دی بانہہ جیو بروری کی کڑکی وچ مروڑ کے اوس سوداگر نوں گھوڑیوں لاہیا تے وانگ دوسرے نوں پھڑا کے اوہنوں کہن لگا:

"گھوڑیاں پرانہہ کے کروٹے نال اڑا دے۔"

فیر سامنے کھلوتے سوداگر ول ویکھ کے بولیا:

"ایہو تھاں اے نا؟ جتھے ٹھٹھرا مار کے تساں ویام سنگھ نوں ماریا سی۔"

سوداگر سنگھ گئے دا بنھ کے جوڑا کیتا۔ اوہدے کڑتے دا گلا کھلا ہویا سی۔ موت کول کھلوتی ویکھ کے اوہنوں خورے پالا دی لگنوں ہٹ گیا ہویا سی۔

"اساں اوہدے راہ وچ ٹھٹھرا نہیں سی ماریا۔ اوہنوں للکر کے ماریا سی۔" سوداگر سنگھ بھاری واج وچ آکھیا۔

"للکرے یاں چوراں وانگ لک کے۔" چھوی والا بڑے درد نال بولیا۔ "اک بندے نوں نگے ہوئے دس بندے مگروں دی چپ کے ماردین۔ ایہہ سورمیاں والا کم اے؟"

سوداگر سنگھ دے پچھلے بنے ٹھوکراں مار دا ٹھا بھیں چڑھیا دیا تے سامنے چھویاں والے دو

بندے جہناں کول تر کھیاں گھوڑیاں سن۔ نس جان یاں بچ رہن دا کوئی راہ سی تے نہ ہی چارہ لگ سکدا سی۔ میتھم ایتے وی پین ڈیہا سی۔ سوداگر ہتھ دوواں کچھاں وچ دے کے تے آکڑ کے کھلو گیا۔ جے مرنا ہی اے تے تگڑا ہو کے مرے۔ اوس سوچیا۔

"توں ایتھوں کسے جتے بچ نہیں سکدا سوداگرا" چھوی والے پہلے سوار کہیا۔

"مینوں پتہ اے" سوداگر کہن لگا۔ "پر توں میرے نال جواناں والا کم نہیں کیتا۔

پہلوں اُٹھی تے فیر ملن وچوں مُکنا کیہہ؟"

سوداگر اجے وی ساہمنے کھلوتے موت دے رُوپ وچ اوس گبھرو نوں سیہانن دا چارہ پیا کردا۔ ساہمنے کھلوتا گبھرو اُچی ساری ہسیا۔ اوہدے ہتھ وچ روں ورگی پیر تے دندی سی۔ اپنے نال دے کول چھوی پھڑ کے اوس سوداگر نوں پھڑائی تے آپ چھتی نال کچیا نہہ ہو کے اپنی چھوی تولدا ہویا کہن لگا:

"اپڑیاں ریجھاں لاہ لے تے دل دے سر کڈھ لے۔ جے مینوں ماریں تے میری گھوڑی وی لے جاویں"۔

"پر تیرے نالدا؟" سوداگر بے یقینی نال چھوی پھڑدیاں آکھیا۔ چھوی پھڑ کے اوہدا دھیان حوصلے وچ سی۔

"میرے نالدا لڑائی وچ نہیں وڑدا۔ ایہہ وریام سنگھ دے پُتر دا قول اے۔"

"توں جھنڈا ایں۔ گھوڑیاں تے میں وکھریاں ای سیہان لئیاں سن پر توں میری سیہانے نہیں آیا سیں" سوداگر فیر بے یقینی نال پوریاں اکھاں کھول کے ساہمنے کھلوتے گبھرو ول ویکھیا۔ اوہنوں پتہ سی جے ایہہ بندے باہرلے نیں۔ جیہڑے اوہدے ای جھنڈے ہوراں ستدے نیں۔ وریام دے پُتراں دی ایڈی ہمت کیویں جے اوہ سندھیاں وانگر پلے ہوئے سوداگر دے چھ پُتراں دے ہوندیاں آپ اوہنوں متھے باؤندے۔

"میں جھنڈا نہیں، نکھی آں سوداگرا"

بدّل لشکیا تے سوداگر سنگھ حیرانی نال کہن لگا:

"توں نکّھی ایں؟"

"آہو! تے چل توں تگڑا ہو۔ اینویں پینڈا نہ کھوٹا کر۔ تے لے پہلا وار دی توں کر لے" نکّھی چھوی ہتھاں وچ تولی تے پینترے بدل کے کہن لگا۔۔۔

"چھیتی کر سوداگرا! بڑے چر پچھوں ایہہ سدھراں دی گھڑی آئی اے۔ اینویں باتاں پا پا کے نہ گنوا۔ چھیتی چھیتی چل تگڑا ہو۔"

سوداگر پچھانہہ ہو کے چھوی سانبھی تے اپنا سارا زور بانہواں وچ کٹھا کر کے چھوی اُگری۔ فیر کجھ سوچ کے چھوی نیویں کر لئی تے اپنی بانہہ کھڑی کر کے اوس نکّھی نوں آکھیا:

"کھلو جا جوانا! میری اک گل سن لے۔"

نکّھی اوسے ای تھاں تے کھلوتا رہیا، بولیا:

"دس۔"

سوداگر بولیا:

"اساں تے نبیڑے ویلے تُوں کوئی ہتھیار نہیں سی دِتا۔ اوہدے ہتھ وچ میرے وانگ چھوی ہوندی تے خورے ساتھوں نہ مریا جاندا۔" تے دس اپنی چھوی پرانہہ سُٹ دِتّی۔ "توں اپنی پچھوڑ دے" سوداگر آکھیا۔

"مکر کر داری قسمت نہ ویکھو ایہدے واری نکّھی" نکّھی دے نال والے مگروں آکھیا۔

نکّھی دا لہو تے اگّے ای تہرے دے تہرے نال نالاں وچ ڈھول پیا وجدا سی۔ اوس چھوی اُگری، پورے ٹِل نال ماری تے سوداگر نوں سر توں پچھیاں تیک دو ٹوٹے کر دِتا۔

سوداگر سنگھ ڈِگن توں پہلوں ای مر چکیا سی۔

"مر گیا اے؟" نکّھی دے نال والے پُچھیا۔

"ہاں پچھانہہ ہٹ جا توں" نکّھی دند کریچ کے کہن لگا:

"ٹوکے پھڑا دے دوتویں"

دوجا سوار سہم کے پچھانہہ ہٹ گیا۔ نکھی سوداگر دی لاش پیراں توں پھڑ کے دریا دے کنڈھے نوں گھسیٹ لئی تے ٹوکے نال اوہدوں ایداں کُترن لگ پیا۔ جیداں بلداں لئی بار یک ہرا کُترداپیا ہووے۔ کُترا نے ریا وچ رو دِ ھاں، نکھی اپنے کم وچ رُجھا سی تے اوہدے نالدا اگھاں پاڑ پاڑ کے اوہنوں ویکھی جاندا سی۔ بدل زور دی گجیا تے بجلی لشک کے جیویں دن چاڑھ دِتا۔ مینہہ ہور تیز ہو گیا پر نکھی اپنے کم لگا رہیا۔ اخیر اوس وہیلیاں ہو کے ٹوکہ دریا دے پانی وچ دھوتا۔ فیر اپنی چھوی پانی وچ دھوتی تے ہتھ مل مل کے دھوندیاں اوس پانی دی اک چُلی بھر کے دُوجے سوار نے سُٹی۔ اسمان وَل دیکھیا تے اُچی ساری کہن لگا:

"لے بھائیا! اج تیری رَت دے بدلے اوہدی رت ایس دریا وچ گھول دِتی اے"

"اج جوانا والا کم کیتا ای نکھی۔ اج تاں دا بھار تیرے سروں لیہہ گیا اے" دِیپو ڈری سہمی جیہی نکھی دے نال لگ کے ہسن لگ پئی

(۱۵) سارے جٹ قربانی دیکیتے
باڑیاں نے اَتّ چُک لئی

سردار مراثی دی ہٹّی دائرے دے ساہمنے ای سی۔ اُنج تے پنڈ وِچ اکّلی ہٹّی دھرتے باہمن دی ہٹّی وی سی پر سب توں پرانی وڈّی تے بوہتی چلّن والی ہٹّی، سردار مراثی دی ای سی۔ کجھ ایس پاروں جے ایہہ ہٹّی پنڈ دے وچکار سی تے دائرے کول ہون سبب سارا دن دائرے وِچ بہن والے ہٹّی توں کجھ نہ کجھ لیندے رہندے سن تے کجھ ایس پاروں جے سردار ساریاں نوں اُدھار دے دیندا۔ اُنج وی ہر طرح دی چیز وست تے سودا سودا اوہدی ہٹّی وِچ ہے سی۔ کدے کدے شے دے سبھاناں اوہ گُڑ دانیاں جلیبیاں یاں پکوڑے کڈھ لیندا تے ایہو جیہے دیہاڑے تے سردار دی ہٹّی تے گاہکاں دا پڑانا در رہندا۔ دُکان اگّے تھڑا تے اِک نکّا جیہا پلاٹ سی جیہدے وِچ وِچھی ہوئی دب دی صف تے ہر ویلے دو چار بندے سردار دی کوڑے تماکو والی چھاہری نوں بیٹھے چھکدے رہندے۔ سردار دی عمر کوئی سٹھ ورھے ہووے گی تے جوانی وِچ اوہ واہوا تگڑا جوان ہووے گا۔ پر بڈّھا ہو کے نے اوہ کوڈی دا وی نہیں سی رہیا۔ اوہنوں سرہنّن دی بیماری سی تے اوہدا سر ہر ویلے کمبدے سجّے ہلدا رہندا جیویں "ہے نہیں، ہے نہیں" کردا

رھندا ہووے ۔ اوہدا رنگ کالے چٹے ورگا تے سر گنجا سی ۔ پنڈ دے لوکاں بھانے اوہ پیسے دھیلے والا سی ۔ مونہہ دا بڑا مٹھا تے پنڈ دا کمیں ہون پاروں ای خورے اوہدا ورتارا ہر کسے نال چنگا سی ۔ لوکاں دے دکھ سکھ ونڈاون والا ہووے یاں نہ پر گلاں باتاں وچ اوہ سبھ دا گھر پورا کیتی رکھدا ۔ جٹاں نوں ہور چاہیدا وی کیہ اے ؟ مٹھی زبان تے نرم بولاں نال بھاویں اوہناں نوں کھا دی جاؤ ۔ متھے وٹ نہ پاون گے ۔ پنڈ وچ اک طرح دھڑے بازی وی سی پر سردار مراثی لئی دونویں جہان اکو جہے دیندا کہ پرچا ماں سن ۔

اوہ دن سردار مراثی نے انوں گھیو دیاں جلیبیاں کڈھیاں سن ۔ نئی کڑہی اگ ہٹی سی تے وڈے وڈیاں نال بھریا سی ۔ سردار وی ہٹی اگے دوجی صف تے دی پنج ست جنے بیٹھے سن ۔ نکھی گھر ووں دانے وال ای تریا آؤندا سی ۔ سردار اک واری مڑ کے اوہدے ول دیکھیا تے دوجی وار مٹھی دے اندر اپنے منڈے ول ، جیہڑا سودا گھٹ دیندا تے گاہکاں نال گلاں بوتیاں کردا پیا سی ۔ "او دھیان نال سودا تول ہد دیا پتڑا" اوس اندر نوں مونہہ کر کے منڈے نوں متّ دِتی ۔ فیر کڑھائی وچ لال ہوندیاں جلیبیاں نوں چھٹے نال پرتا کے نکھی نوں کہن لگا :

" سردار لگھا سیاں ! اج اوہ مال بنایا اے جے کھا کے سواد نہ آئے تے میرا سر وڈھ دیویں ۔"

" تیرا سر وڈھیا وی جائے پر ہلنوں نہیں ہٹنا راوا ۔" احمد خاں آکھیا جیہڑا صف تے بیٹھا جلیبیاں کھان ڈیہا سی ۔ سارے اپاں نے سیلنے احمد خاں دی گل تے ہس پئے ۔ نکھی احمد خاں دے نیڑے بہہ گیا ۔

" کھا بھا ۔" احمد خاں تھال نکھی اگے کر دیاں آکھیا ۔

" اک سیر پکا ہور سٹ ایدھر دادا ۔"

سردار نے سیر پکا تول کے تتیاں گرم جلیبیاں تھال وچ پا دتیاں تے نکھی ول وکھیا جیہڑا اک جلیبی کھا کے نک چاڑھن ڈیہا سی

"کیہ گل اے سردار لکھا سیاں! چنگیاں نہیں؟" سردار پچھیا۔

"بلے بھئی بڑیاں سوادی نیں" لکھی مچھ مچھ مارکے سردار دا دل رکھیا۔ "پر دیسی گھیو نال سواد ہور ودھ گیا اے۔"

"دیسی گھیو!" سردار اجی ساری ہتیا۔ "بھاگاں والیا! جے ایہہ دیسی گھیو دیاں ہون تے میں لنگوں ادھ کسراں دیواں؟"

"دیسی گھیو دیاں جلیبیاں دا دا ادرن کٹے گا بھدن وادی ہووے گی۔ احمد خاں ٹھٹھا کیتا۔

سارے ایاں تے بیانے فیر ہس پئے۔ سرداری جی کردا اپنے کم لگا رہیا۔ احمد ادھنوں بڑے مخول کردا رہندا سی تے سردار اگوں ہس چھڈ دا سی۔ سردار چنگے سبھا تے مٹھی زبان والا سی۔

احمد اک تتی جلیبی مونہہ وچ پا کے مونہہ لکھی دے نیڑے کر کے ہولی جہی کہن لگا:

"اک اچرج گل سنی آ بھا؟"

"کیہ؟" لکھی پچھیا۔

"راجندر سے کا باپو گواچ گیا اے۔" احمد لکھی نوں دسیا۔ راجندر سردار سوداگر سنگھ دا مونہہ پھٹ، منہ چھٹ بڑا بھارا گبھرو جوان، ساریاں نوں تنگا پتر سی جہڑا احمد دے تے لکھی کا ہانی سی۔

"ہیں؟" لکھی دا تھوڑا جیہا رنگ بدلیا پر احمد ونہ دیکھا۔

"آہو بھا! مونہہ رب دی! سوداگر سنگھ گواچ گیا اے۔"

"اوئے جان دے بھا" لکھی ہس کے احمد دوں کہن لگا: "کیہ بکھیڑے کردا ایں؟"

"بکھیڑا نہیں اوں، ایہہ سچ ای لکھی! جے نا اچرج گل لوکاں دے پتر گواچدے نیں اوہناں ماں دیاں یاراں دا پیو گواچ گیا اے۔" احمد خاں کہن لگا۔

"کدوں؟" لکھی بولیا

"اجیس جھڑی وچ۔"

"کسے ساک انگ ول چلا گیا ہونا ایں۔" لکھی احمد نوں کہیا۔

"اوہ تے سارا ٹبر پیسوں چوتھ والیعہ لیوے کے پیادا ہو گیا اے۔ چار چوفیرے کوئی ساک انگ کوئی صاحب سلامت وال بندہ اوہناں نہیں چھڈیا۔ پر اوہدا کوئی سُر پتہ ای نہیں چلدا۔ خورے کنجر کتھے ہڑہ وچ ای نہیں دِن رُڑھ ہو گیا ہے" احمد خاں دسیا۔

"اوہ کوئی چڑی دا بوٹ اے جیہڑا ہڑھ وچ رُڑھ گیا جوانو!" نال بیٹھا اندر سنگھ رہ نہ سکیا۔ احمد و تے لکھی دونویں چُپ کر گئے۔ پر یوں سوداگر دے بھائی دال مُڑ سے آوندے سن۔ سوداگر سنگھ دے دو سے رو مُنڈے دی گھوڑیاں تے چڑھے چڑھائے لنگھ گئے جیویں اوہناں نوں دائرے پچ جمن دا ویہل ای نہ ہووے۔ یاں فیر اوہ لکھی تے احمد نوں ویکھ کے ول گئے تے کھلوتے نہ۔

احمد خاں لے منڈے نال دیں چھیڑن لگ پیا۔ ویہی تے انج اوہدے نال کیسے کیہ چھڑنی سی۔ کوڈن تے ویہی وچ اوہ اپنیاں ال روا لے دے پنڈاں وچ سب توں بھارا سی۔ پیورا قد بُتہ گھان نُوں دافر۔ نواب خاں دونوں بڑیاں رِیجھاں نال پا لیا سی۔ جوان دی پنگا سگڑا تے بھارا ہو یا۔ ویہلا بیٹھا منڈیاں کُشتنڑاں نُوں ویہی چوہلی سکھاوندا رہندا۔

"راتیں میرے وَل آئیں بھا" لکھی آکھن نہ تے احمد خاں سوالی جیہی اوہنوں آکھیا:

"ہلا" لکھی آٹھ کے گھر نُوں ٹُر پیا۔ احمد و خورے کیسے جوادہ نُوں چھیڑن لگ پیا۔ لکھی دے کنیں دوہری وا ج پئی۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

"جوانیاں دی کھڈی وچ جِن وڑیا
مُچھاں مروڑدا ہیں چھیڑیا"

(۱۱) تیلی والی کھال چُپ گئی ۔
لونگ والی نے بھنا لئے گوڈے

سوداگر سنگھ نوں وڈھ کے لکھی کجھ اُکھڑیا اُکھڑیا سی ۔ بدلہ لے کے جتنا اوہنوں خوش راضی ہونا چاہیدا سی اوڈا ای اوہ چپ چپیتا جیہا لگدا ۔ خورے اوہ دل نہیں یا اگے سمجھیا ہویا سی ماوسراں دی بندہ وڈھ دینا تے اوکھا کم نہیں پر بندہ وڈھ کے پچھا لینا وا ہوا اوکھا ہوندا اے ۔ لکھی جانوں بہوں دلیر تے ہتھ چھٹ سی پر جے منڈا کھنڈا سی ۔ قتل کرنا جے اک کم ہوندا اے تے لکھی ایس کم نوں کئے ورے چکیا سی ۔ ہوش سنبھالن توں قتل دی اوس رات تیک اوس لکھاں نہیں ہزاراں وار سوداگر نوں قتل کرن دے منصوبے بنائے سن ۔ بدلہ لین دی اگ نے اوہنوں نتیجے توں اُکا بے پرواہ کر دتا ہویا سی ۔ سوداگر سنگھ دے قتل وچ جنی عقل تے سیانف کروں اوس کم لیا سی چنگے سیانے لوک وی سُن کدے تے دنگ رہ جاندے ۔ گلاں ساریاں ہی ٹھیک سن پر ایس سارے قصے وچ ڈیپو وادی گل وکھل سی ۔ کلا لکھی ایہہ کم خورے ایسراں نہ کر سکدا ۔ ڈکو تے خورے لکھی دے باپو دا دی ڈیپو نوں ہووے گا اصل وچ اوہنوں مرن والے توں بوہتا دکھ جیوندے لکھی دا سی ۔ اوہ کدے کدے آکھدی ہوندی:

" مریاں نالوں جیوندیاں دا دکھ بوہتا ہوندا اے "

دیپو لکھی نوں سڑدیاں کڑھدیاں نہیں سی ویکھ سکدی تے لکھی نوں موت دے مونہہ وچ دے دین دا وی اوہدے وچ حوصلہ نہیں سی ۔ اُنج تے وکھن نوں دیپو اک بے سمجھ الہڑ کڑی سی پر نال ای فوجا سنگھ دی دھی وی سی تے اپنے باپو دی ادھی سیانف دیپو اوس عمرے ہی لئی بیٹھی سی ۔ لکھی مُنڈا کھنڈا تے ہتھوں ست سی جے دیپو اوہدی لگام کھچ کے نہ رکھدی تے اوہ سکتے پچھے دن سوداگر دے گل لگ جاندا تے اوہنوں مار کے آپ پھاہے لگ جاندا ۔ پر دیپو دی عقل اوہنوں راہ دکھائی تے سیانیاں دے کہن وانگر اوس سپ وی مار لیا تے ڈانگ وی بچا لئی ۔ ایڈے وڈے کم چوں دی لنگھ کے وی دیپو اگے ورگی سی ۔ ہسدی ، کھیڈدی ، الھڑ بانکی ، گلاب دے پھل وانگوں کھڑی ہوئی ، شہد وانگوں مٹھی تے تمے وانگوں کوڑی ......
اوہدی کسے گل توں نہیں سی جاپدا جے اوہ اک وڈی ساری گل ڈھڈ وچ پالی بیٹھی اے ۔ تے لکھی جیہڑا اپنے توں وڈا اساہن تے تھوڑا ہور کسے نوں نہیں سی مندا ۔ اندروں کجھ ڈریا ، سہمیا تے اتوں کجھ اکھڑیا جیہا سی ۔

اودن لکھی کلا ای حویلی وچ سی ۔ سارے نوکر کدھر کدھر ٹرا گئے ہوئے سن ۔ اوہ کھیس دی بکل وچ مونہہ لکا کے اگاں مٹی کیسے ڈونگھے دھیان وچ پئے ہوئے بندے وانگوں دیپے منجی اُتے کٹھا ہویا پیا سی ۔ دیپو سر تے آ کے دھمُوکا مار کے لکھی دی نقل لاہی ۔ لکھی اکو وار تربھ کے اُٹھ کھلوتا ، فیر دیپو نوں ویکھ کے اپنے تربکن جان تے شرمندہ جیہا ہو گیا ۔

"او توں ایں شدیئے ۔" ٹھٹھا جیہا ہس کے نموشی نال لکھی بولیا ۔

"آہو مہاراج ۔" دیپو کھڑ کھڑا کے ہس پئی تے ہتھ جوڑ کے کہن لگی ۔

"کدھر آئی سیں ؟" لکھی اکھڑی گل کیتی ۔

"بالن لین ۔"

"اچھا ۔" لکھی کول گلاں مک گئیاں اوہ خالی خالی نظراں نال دیپو ول ویہندا رہیا ۔

"میرے ول گھور گھور کے کیہ ویکھنا ایں ؟" دیپو ٹھنک کہن لگی ۔ "ایسراں ویکھنا ایں

جیوَیں کھا جاناہووے "

" ہاں لَے تے دوڑ گھر نُوں " لکھّی اوازار سی ۔ " گھر جا ۔ حویلی وچ کُڑیاں دا کیہ کم ؟ "

" گھر تے میں چلی جاواں گی وے لکھّی ! پر تُوں اودن دا گم سُم کیوں ایں ؟ ۔

نیعوں تے سگوں راجی کھُشی ہونا چاہیدا سی " دِیپو ڈھٹھ دی گل کیتی جیہڑی اوہ کئی دناں توں کرن کرن کردی سی ۔ " پر تُوں ڈریا ڈریا سہمیا سہمیا کیوں ایں اُلٹا ؟ "

لکھّی کُجھ نہ بولیا پر اپنے اندر دے چور دے پھڑے جان تے خوش نہیں سی ۔

" وے لکھّی میتھوں وی لکاونا ایں ؟ " دِیپو اخیر ادھری کُوشل تے پیر رکھ دِتا ۔

لکھّی ایس تہمت نُوں جھل نہ سکیا ، پھٹ پیا ۔ " تیتھوں کیہ لکاونا اے ؟ لک لکا تے او تھے ہوندا اے جتھے کوئی اوبلا ہووے پر تیتھوں میرا کیہ لکیا ہویا اے ؟ "

" فیر ؟ " دِیپو دیاں نظراں لکھّی دے وِچوں دی لنگھدیاں اودھرے دل تیک جھاتی ماردیاں جاپدیاں سن ۔

" فیر کیہ ؟ " لکھّی اوازار تے نڈھال واج وِچ کہن لگا ۔ " انج لگدا اے جیویں کسے دل نُوں مُٹھ وِچ لے کے گھُٹ چھڈیا ہووے " نہ لکھّی نُوں سمجھ آوندی پئی اوہ کیہ آکھے ، کیہ دسے ؟ نہ دِیپو دے پلّے کُجھ پیا ۔

" کوئی ڈر ؟ "

" نہیں "

" کوئی کھوٹ ؟ "

" نہیں "

" کوئی پھکر ؟ "

"نہیں"

"فیر ہور کیہ"۔ دیپو عاجز آ کے پچھیا۔

"نہیں پتہ کجھ ...... میتھوں آپ نہیں پتہ کیہ اے؟ بس من کسے کار وچ
وِچ نہیں لگدا۔ تے ۔ ایہہ انج اے جیویں کسے نے ڈانگاں مار مار کے بھن
چھڈیا ہووے۔" لکھی نوں سمجھ نہیں آ رہی سی بھئی اوہ کیہ دسے۔

"رب کولوں خیر منگ دے لکھی! سر تے مجھن تیرے ویریاں دے۔" دیپو تڑف کے
بولی۔ "تینوں سِتے ای کھیراں نیں۔ بس اودن دی تینوں ٹھنڈ لگ گئی اے۔ اُٹھ کے گھر چل۔"
دیپو بالن لے کے گھر ٹر گئی تے لکھی سرہیٹھ بانہہ دے کے اکھاں میٹ لئیاں۔

راتیں لکھی جدوں سُتا اُٹھیا حویلی وچ چُپ پائی ہوئی سی تے کتے وڈے لوک اگ دوالے اگ چھٹے
سیکدے سن۔ اوس کھیس دی بُکل ماری تے چُپ کر کے حویلیوں کھسک گیا۔ سون نال اوہدا سر
بھارا ہو گیا تے من ہور دی خراب لگدا۔ اوہ احمد خاں دی حویلی جا وڑیا۔ احمد خاں گُٹھ وچ دیوا بالی کلا
بیٹھا ہی شراب پین ڈہیا سی۔ لکھی نوں ویکھ کے نہال ہو گیا۔ سرہانہ چھڈ کے منجی دیاں پیندآں وَل
ہوندا بولیا:

"آماں نال لکھی! تیرے آون نال چین چڑھ آوندا اے۔"

اپنا گلاس اندر سٹ کے اوس اَدھوای گلاس ادھا کو بھر کے لکھی نوں پھڑا دِتا تے کہن لگا:

"تا فہمہ ہو کے بہہ جا، سوا ہرا ہو کے بھائی میریا۔"

لکھی دو چار لمیاں گھُٹاں نال گلاس والی ساری شراب اندر سٹی تے گلاس احمد خاں وَل کر دِتا
جیہنے فیر گلاس شراب نال ادھا بھر دِتا۔

"کجھ ڈھلا ڈھلا لگنا ایں؟" احمد خاں آکھیا۔ "چار گھُٹ اندر سٹ تے
توں بر گوں ہو جائیں گا۔"

لکھی فیر گلاس وہیلا کر کے احمد و نوں پھڑا دِتا۔

"توں پی! مینوں اجے ہور نہیں لوڑی دی"

"اک بوتل ہور پئی اے سالم اجے، توں منگری بوتل ویکھ کے ہی بس کر دتی اے"

"نہیں توں پی اجے۔ جھٹ کو توں میں ہور لے لیوں" لکھی کھیس سواہرا کر کے کہن لگا:

"توں آکھدا ہوندا ایں شراب پی کے بندے نوں سدھ بدھ نہیں رہندی احمد خاں" لکھی پچھیا۔

"آہو! پر ہر بندے دی سدھ بدھ نہیں ماری جاندی" احمد خاں لکھی نوں سمجھاون لگا۔

"اُنج دی ہر شے وا انت ہوندا اے بھا"

"مینوں پتہ اے"

"حدوں ودھ تے سنڈھے نوں وی پیا دیو تے اوہ وی ڈِگ پئو"

"ہلا" لکھی آکھیا۔ "بوہتی پین نال مت تے ماری ای جاندی اے۔ کرے ڈِگ کے وی ویکھنا چاہیدا اے۔ دو گھٹ کر اید ھر ہُن"

احمد خاں گلاس فیر ادھا کر کے اوہنوں پھڑا دتا۔ لکھی پی کے لون دی چُٹکی جیبھ تے رکھی۔

"پہلے توڑ دی اے۔ ہُنے تینوں اپنا رنگ وکھاوے گی" احمد خاں لکھی دے کابل کابل نال پین تے کہیا۔

"اج ایہدا دی انت ویکھنا ایں، احمد خاں! سٹ گلاس وچ ہور" لکھی بھاری واج وچ کہیا۔ احمد خاں ہور پا دتی، کہن لگا:

"بھا شراب بڑی اے۔ ایہہ گل نہیں۔ پر توں بوہتی پیتی جاناں ایں۔ ایہہ کھراب کرے گی تینوں"

"میرا ایس کیہ کھراب کرنا اے ہُن" لکھی دا سر پرے ہُن کھلا پیا تے سر ہولا ہوندا لگدا سی۔۔۔

۔۔۔"میں اگے ای کھراب آں" لکھی آکھیا

گل دی رمز احمد خاں نہ سمجھائی، بولیا :

" توں جوان آدمی ایں بھا ! ایہہ چار گلاسیاں نے تیرا کیہ کھراب کرنا ایں۔
پر توں تھوڑی جیہی والا بندہ ایں نا "

" اونے ڈگھاں دشمنیاں والے بندے نوں تھوڑی ہی پینی چاہیدی اے تے
ہر ویلے اپنی سرت تے ہمت قایم رکھنی چاہیدی اے " لکھی سیانیاں والی گل کیتی ...
" پاگل ہوے کدے اندر کوئی بھانبڑ بل اٹھدا اے تے بندے واجی کردا اے اوہ مت
مار لوے اپنی ہُرت گوا لے اپنی "

" تیری گل میرے پلے نہیں پئی بھائی ویرا ! پر خیر دی توں میرا یار ایں نکے بھراواں
توں ودھ ۔ جس کم وچ توں راجی ہو ویں میتوں وی چنگا لے " احمد خاں آکھیا ...

" سنیا نہیں اوں اوٹھاں والیاں نال یارانے رکھنے ہون تے بوہے اُچے
رکھنی دے نیں ۔ بھائی جتی مرجی پی ۔ میں تیرے نال آں سدا ہر میدان وچ۔
اگا تیرا پچھا میرا "

" جی کھش کر دتا ای احمد خاں ! گل کر کے ۔ دھرم نال ! توں میتوں بھراواں
وانگ ایں ۔ جیوندا وسدا رہ وہ "

احمد خاں اک گلاس لکھی نوں ہور دتا ۔ اوس اندر سٹ لیا پر اوہدیاں اکھاں آ گئے۔
ہُن رنگ برنگے گل چکر پھرن لگ پئے سن نے اوہدے سر وچ دریا چڑھدا ، ٹھاٹھاں ۔ردا
گیا ۔ پانی اوہدے سر توں چڑھی جاندا سی ۔ اوس پوریاں اکھاں کھول کے احمد خاں ول ویکھیا ۔

" ہور داں ؟ " احمد خاں پچھیا۔

" آہو " لکھی نوں نشہ سی ۔ اوس کمیں لاہ کے پراںہہ سٹ دتا ۔ ہو بولیا نے اوہدی
جیاں نشے وچ گدی : " اک گل دس بھا ! احمدا ! "

"پچھو بھا ادُے" احمد خاں نکھی جتا نے نہیں پر فیر دی نشے وچ سی۔
"تُوں میتُوں بیاماں بایا پھرا لگنا ایں دھرم تاں! جھوٹھ نہ ماریں" نکھی نشے وچ
لہک کے بولیا:
"جے تیرا دشمن ساہمنے ہووے کلا .... تے توں باپو دا بدلہ دی
لینا ہووے؟"
"میں اوہنُوں مارن وچ گھڑی نہ لاواں" احمد کہن لگا "سدھی پدھری گل اے۔"
"جے اوہ خالی ہتھیں ہووے تاں وی؟"
"خالی ہتھ کیہ؟ سپ جتھے لبھے اوہدی سری جتھ دینی ای بندی اے۔" احمد نے
ہولی جیہی آکھیا۔
"جے موت اوہدے موڈھے چڑھی بیٹھی ہووے۔ دشمن دے ہتھ ہتھیار وی
ہووے تے اوہ ہتھیار سٹ دیوے پر ساہمنے آکڑ کے کھلوتا رہوے....
قائم .... نہ گھابرے، نہ ترلا مارے۔ تے فیر؟" نکھی پچھیا۔
"فیر؟" احمد خاں سوچ کے بولیا:
"فیر اوہنُوں مارن دا کیہ سواد آیا؟ میں تے نہ ماراں بھا۔"
"حق اے!" نکھی اُچی ساری ہس کے کہن لگا: "ایہہ گل اے جواناں والی،
سورمیاں والی۔"
"پر نکھی توں کیہ بجھارتاں پاون ڈیہا ایں۔ میرے تے پلے کجھ نہیں پیا۔ سونہہ
رب دی! کیہ گل اے؟" احمد خاں نکھی نوں کہیا۔
"گل!" نکھی پورے نشے وچ سی۔ مساں ای بولیا۔ "گل کجھ وی نہیں بھجیاایں!
تے جے بے دی سی تے وگڑ گئی اے۔ سونہہ بھائیے دی۔"

ڈونگھی ڈھاب دتاں دا ادبلا

رجنجٹے جیونا موڑ وڈھیا

★

حویلی فوجا سنگھ مکھن تے جھنڈا اگ دوالے سر جوڑی بیٹھے سن ۔ انج لگدا جیویں اوہ کسے گہری سوچ وِچ ہون ۔

"مینوں تے سوداگر دے گواچن وِچ دی کوئی چال لگدی اے"، جھنڈا کہن لگا۔

"چال کاہدی ؟" مکھن پچھیا ۔

"ساتھوں پھاون دی ہور کاہدی" جھنڈا بولیا ۔ "پر چاچا اوہ ماں دا کھسم گیا کتھے ؟"

"کرنا رای جانے چوا نو !" فوجا سنگھ کسے گہری وچار وِچ سی ۔ "لوک رنگ برنگیاں گلاں کردے نیں ۔"

"کیہ بھائیا !"

"کجھ نہیں ! پترو ! پر ایہہ سمجھ نہیں آوندی اوہ کنجر گیا کتھے ؟" فوجا بولیا ۔

"بھائیا اوہ کتے دی جاوے ساتھوں لُک نہیں سکدا ، دھرم نال ! جے اوہ اسمانے چڑھے گا ادھوں لتوں پھڑ کے کھچ لاں گے تے جے زمین وِچ وڑے گا تے

اوہنوں پودیوں بھر کے اتانہہ کڈھلاں گے" مکھن جوش نال بولیا۔

"توں تے نرا مور کھ ایں مکھنا" فوجا کہن لگا "سوداگر نوں ساڈے کولوں کگن دی کیہ لوڑ اے؟ اوہدے جیہے پتر، اک بھرا، ست اٹھ بھتیجے۔ تے سارے دے سارے گبھرو۔ تیرا اوہ پیسے دبیلے وچ دی ساتھوں کتے ودھ! اوہ ساتھوں لگے گا؟ اجیہج گل کیتی آجواناں"! فوجے کجھ نرم زبان وچ کہیا: "اوئے جوانو! سوداگر ایس جہان وچ نہیں سی۔ میرا دل آکھدا اے اوہدا گھوگا کسے نے چپ کر چھڈیا اے۔ پر کیہنے؟ اوہ کیہڑا سورما اے جیہنے ساڈا شکار کھوہ لیا اے؟ کوئی سمجھ نہیں آوندی دھرم نال!" فوجا جیویں اپنے آپ نال گلاں بیا کردا سی۔

"ہور کیہنے اوہدا گھٹ بھر چھڈیا چاچا"؟ جھنڈے اپنی گل واہی۔ "ہور کسے نال تے اوہدا ایڈا لما چوڑا دکھ دی نہیں سی"۔

"دکھاں دا کیہ پتہ لگدا اے بھائی؟ کئی دکھ گجھے ہوندے نیں تے لوک اوہناں دا بدلہ وی گجھا ای لیندے نیں، کھپ رولا نہیں پاوندے" فوجے کہیا۔

اینے چر وچ باہروں "جاگ بھئی اوئے" دی گونجدی ہوئی ماڑی واج آئی۔ اوہ گاماں چوکیدار سی جیہڑا لوکاں نوں اک دو واری جاگن دا سنیہا دے کے آپ گھر جا کے سوں رہندا۔

"جرا ایس ماں دے یار نوں واج مار جھنڈیا" فوجے کہیا۔ تے جھنڈے نے اوہناں پیراں تے بیٹھیاں ای نعرہ ماریا:

"اوئے گاماں اوئے!"

"جاگ بھئی اوئے" گاما ایس واری ہوکا اچی ڈنگا تے ٹھروں ٹھروں کردا حویلی دے اندر آ وڑیا۔

"ست سری اکال سرکار!" ہفیا ہویا گاما سردار فوجا سنگھ دے پیراں وچ بہہ گیا۔ ماڑا کوڑا جیہا، کانے ورگا پتلا گاما اُنج بڑا ہوشیار، چست چالاک تے پھرتیلا سی۔

"کجھ پتہ لگا اے سوداگر دا گارڈا ؟" فوجے پیار نال گارڈ نوں پچھیا۔

"نہیں سرکار جی" گارڈ ساہ سوا ہرا کیتا جیویں ونڈ دوڑ کے تھکیا ہووے "پتہ کیہ لگنا ایں سرکار ؟ کدے اپنے چور ڈُھگے پوٹ دی اپنے وچ پرت آئے نیں"

فوجا سنگھ ہس پیا۔ "اوہ پوٹ سی مال دیا کھماں ؟"

"بندہ پوٹ ان ہوندا اے سرکار ۔ جے ساہ آیا تے قائم دائم۔ ساہ نہ آیا تے پوٹوں وی ماڑا" گارڈ نے سُنائی سبالف ورت چھڈی۔

"پڑھن ساری وڈی گل کیتی اے گارڈا ! سوہنا آکھنے" فوجا کہن لگا" پر آکھدے کیہ ہیں ؟"

"لوکاں دیاں گلاں تے سرکار ! طرح طرح دیاں ہوندیاں نیں پر سرداری تہاڈا ناں لیندی اے" گارڈ ڈردا ڈردا دسن لگا۔

"اچھا ! تے اوہدے منڈے ؟"

"منڈیاں دی تے سردار جی گل ہی نہ کرو ! اوہ مال دی گل نہیں مندے"

"اوہ کیوں ؟" فوجے پچھیا۔

"اوہ بندیاں دے نشے وچ نے تے تسیں بندیاں دے حساب نال اوہناں نے جوڑ دے نہیں سردار جی" گارڈ اپنی نہیں سوداگر دے پتراں دے دھندے دی گل اوہناں نوں دسی۔ پر جھنڈا تے مکھن گارڈ نال تتے ٹھنڈے ہو پئے۔ فوجا پھیر بڑا سیانا تے جوسلے والا آدمی سی۔ اوس گارڈ نوں دم دلاسہ دے کے ستر تمر کینوں ہٹایا تے ہور پھولیا۔

"سُنیا اے اوہ ٹھانے وی گئے سن ؟"

"آہو بادشاہو ! میں وی نال ساں"

"فیر ؟"

"فیر سرکار قتل دا پرچہ نہیں ہویا۔ بس رپٹ لکھ لئی ٹھانے دار نے" گارڈ دسیا۔

"پرچہ قتل دا، اوہ کدھے تے ؟" جھنڈے چھیتی نال پچھیا۔

"تہاڈے ساریاں تے سرکار ہور کدھے تے؟" گالڑ دسیا۔ "پر تھانیدار نہ منیا۔ کہن لگا، دُشمنی وچ کردے او۔ قتل دا ثبوت، گواہ لیاؤ تے پرچہ چُپکی وجاون وچ کٹیا جائے گا۔"

"پھیر اکانہہ؟" فوجا سنگھ بڑے پریم نال گالڑ توں پُھوٹی جان ٹھیہا ہویا سی۔

"پھیر رپٹ لکھوا کے آ گئے پنڈ نوں، سوداگر سنگھ دے گواچن دی" گالڑ فوجا سنگھ دا پلا نا تنگ خواری آکھن لگا۔ "بچ کے رہنا بادشاہو۔ ایہہ قتل تہاڈے تے پے جانا جے۔"

"سوداگر قتل ہو گیا اے گالڑا؟" فوجے پچھیا

"پتہ نہیں سرکار، اوہ آکھدے نیں۔"

تے گالڑ فوجا سنگھ دا دِتا ہویا دساں روپیاں دا نوٹ پاٹی ہوئی پگ دے پلے بنھ کے ٹھروں ٹھروں کردا تیر ہو گیا۔

جھنڈے مکھن نے اِک دوجے وَل ویکھیا۔ ہر بندہ کتے ہور اڈیا ہویا سی۔

"تھانیدار پرچہ کیوں نہ لیا بھا لیا؟" مکھن پچھیا

"پنج ہزار روپیہ جوانو۔" فوجا ہس کے دسن لگا۔ "جیہڑا میں فتح خاں ذیلدار دی ہتھیں تھانیدار نوں دے کے آیاں۔"

"اوہ کاہدے لئی۔" مکھن فیر پچھیا۔

"مورکھا!" فوجا کہن لگا۔ "سوداگرے نوں ہلے لاون لئی۔ پر ساڈا کم کسے ہور ای کر چھڈیا لگدا اے۔"

13 مینوں مسیا ج پین بھلیکھے
تیری وے سندھوری پگ دے

★

بڑا ہڑھ سی۔ جیویں دریا تے بستر نالے دا سارا پانی کنڈھیاں توں باہر نکل آیا ہووے چار چوفیرے گھلا، مٹی رنگا، جھگّاں والا پانی چڑھ آیا۔ فصلاں، راہ تے ٹوئے ٹبے پانی وچ ڈُبے ہوئے دریا ہی بن گئے ہوئے سن۔ پنڈ دے کندھاں کوٹھے چڑھدے پانی وچ ڈیہہ ڈیہہ کے ڈِگّن ڈٹے ہوئے سن۔ پانی وچ چار چوفیرے بندے، مال ڈنگر، چیز وست، دلے توڑی، منجیاں، بسترے، لیڑے رُڑھدے تردے چلے جاندے نظریں آوندے۔ مجھاں، گاواں، ڈھگّے، کٹّے، کٹیاں، وچھے وچھیاں، گھوڑیاں، اُٹھ، کھوتیاں، کُتّے بِلّے ککڑاں واننگ پانی دیاں زوراور چھلّاں وچ رُڑھدے اوہدے کول دی ڈُبدے تردے لنگھے جاندے سن۔ اوہ جیہڑے ڈنگر نوں ہتھ پاون دا چارہ کردا اوہ ہور دور ہو جاندا۔ کِسے مجھ یاں ڈھگّے دی پوشل اوہدے ہتھ آ جاندی تے اوہ خورے آکھے پانی کولوں بچ رہندا تے نکّھی خورے کدھر نوں غوطے کھاندا، ڈُبدا پانی دے روڑھ وچ رُڑھیا جاندا سی۔ خوف تے ٹھنڈ نے اوہدا سریر جیویں سُن کر چھڈیا سی۔

اوہدے کولوں دی کئی جالو ہندے تے چیکدیاں کرلاوندیاں زنانیاں، چیکدے روندے بال ایانے غوطے کھاندے، رڑھدے لنگھے جاندے سن۔ پنڈ دے سارے دے سارے کوٹھے ڈھیہہ گئے ہوئے سن تے پنڈ دی تھاں وی بس ہڑھ ای ہڑھ سی۔ کجھ رکھاں دے سرپئے لبھدے تے وارے والا وڈا بوہڑ پانی اُتے چھتری وانگ پیا لگدا سی۔ پنڈ دی تھاں بس بوہڑ دی چھتری توں ہی سیہانی جا سکدی سی۔ ہور پنڈ دا ناں نشان پانی نہیں رہن دتا ہویا سی۔

نکّی دے کول اک جانیا پچھانیا چہرا پانی چوں اُتانہہ اُبھریا تے چھلاں نال دور ہو گیا۔ اوہ کون سی؟ کون سی؟ اوہ موٹیاں بدامی اکھاں ڈر نال ہور چوڑیاں تے کھلیاں لگدیاں سن۔ کنک ونے چلکدے شکلے چہرے تے ہڑھ دے پانی دی مٹی چڑھ کے اوہنوں کجھ دھندلا دتا سی۔ اوس جانو شکل دے آل دوالے اوہدے لمے وال کھلرے کالی چادر وانگ گھل کے تردے جاندے سن۔ نکّی توں دور ہوندی اوہ شکل اک وار فیر پانی چوں تانہہ نکلی، اوہ دیپو سی۔ تے نکّی اپنا پورا زور لا کے پانی نوں چیردا، دیپو نوں پھڑن لئی اوہدے ول نوں تریا ---- ۔ زور ہور زور۔ پانی دے زور اگے بندے دے زور دی کیہ واہ چلدی اے؟ تاں وی نکّی اپنا سارا ٹل، سارا زور ماریا تے آخر اوس دیپو نوں جا پھڑیا۔ ڈبدی دیپو کسے ڈرے سہمے بال وانگ اوہدے نال چمبڑ گئی۔ اوس دیپو نوں گھٹ کے اپنے نال لا لیا۔ اوس پیر زمین تے لاون دا چارہ ماریا پر زمین تے جیویں پیراں ہیٹھ ہے ای نہیں سی۔ دیپو دیاں بانہواں اوہدی دھون دوالے تنگ ہوندیاں جاندیاں سن تے پانی نال گھل گھل کے اوہدے نیم پیراں تے ساری طاقت جواب دیندی جاندی سی تے دیپو دا بھار اوہنوں پانی دے وچ ہیٹھاں ہیٹھاں نوں کھچدا پیا لگدا۔ اوہ اپنا پورا ٹل لا کے اک ہتھ نال دیپو نوں پھڑی ہڑھ نال گھلدا، تردا رہیا۔ اوہدے کول ای اوہدی بھوری مجھ دا سر ابھریا۔ مجھ دیاں ناساں، اکھاں تے سنگ پانی چوں باہر سن باقی سارا جُثّہ پانی وچ ڈبا نظریں نہیں آوندا سی۔ اوس مجھ دے سنگ نوں ہتھ پاون لئی جتن کیتا پر مجھ دا سنگ ہتھ نہ آیا تے روڑھ وچ تردی مجھ دور ہو گئی، ہور دور۔

لکھی دے کول دی اک کالی ڈانگ تر دی جاندی اودھی نظریں پئی ۔ اوس ڈانگ نوں پھڑن لئی ہتھلا ماریا تے ڈانگ اودھے ہتھ وچ آ کے ہتھوں تلک گئی پر اوہ ڈانگ پولی، نرم تے تلکئی سی ۔ اوہ ڈانگ نہیں کالا ناگ سی ۔ اوس تر یہہ کے ہتھ پچھا نہہ نوں کھچیا پر سپ جیہڑا ڈانگ واکوں پانی اُتے تر دا، پانی وِچ رُڑھیا جاندا سی ۔ پھن اُچا کر کے پانی اُتے بہہ گیا ۔ ناگ دیاں اکھاں اوہدے اُتے گڈیاں سن تے اوہدی لال دو سانگھی جیبھ گھڑی مڑی پئی باہر نکلدی تے اودھیاں شوکراں ہڑھ دیاں شوکراں توں دی تیز تکھیاں تے ڈراونیاں سن ۔ لکھی دے ٹھنڈے پانی نال جمدے تھکے ٹھیٹھے سریر وچ دہشت تے ڈر دی اک لہر اُٹھی ۔ ناگ پانی نال رُڑھدا وی اوہدے چہرے توں ہتھ ڈیڑھ ہتھ دی وِتھ تے اوہدے اُتے اپنیاں چمکدار اکھاں گڈی اوہدے نال نال تریا جاندا سی فیر اوس ناگ دی شکل سوداگر سنگھ دی شکل بن گئی پر دھڑ ناگ دا ای رہیا ۔ ۔ ۔ ۔ دھڑ جیہڑا رُڑھدے پانی تے کنڈل مار کے الیسراں بیٹھا سی جیسراں اوہ سخت بھوئیں تے بیٹھا ہووے ۔ ہن اوہدیاں شوکراں دی واج ہڑھ دیاں شوکراں توں دکھری تے بہت بھاری تے ڈراونی سی ۔ ویہو چیک مار لے لکھی دے ہور نال چمبڑ گئی ۔ سوداگر سنگھ اِک واری لال دو سانگھی جیبھ کڈھ کے پھوں کیتا ۔ لکھی پچھانہہ ہٹن لئی پورا ٹل لایا پر پانی نے اوہنوں تے ناگ نوں اکو تھاں اِکو وِتھ تے جیویں بنھ چھڈیا ہووے ۔ ڈر نال اوہدا سارا سریر سُن ہو گیا ۔ فیر کتوں اِک تر دی جاندی چھوی اوہدے ہتھ آ گئی ۔ اوس پانی چوں آتانہہ ہتھ کڈھ کے ویکھیا اوہ اوہدے بھائیے والی کالی ڈانگ والی چھوی سی ۔

"گُھٹ کے مینوں جپھہ ماری رکھیں ویہو !"

تے اوس جان بھیانے دلیری نال چھوی دونہاں ہتھاں وِچ پھڑی ، آگری تے سرتوں دی کڈھ کے پورے زور نال سوداگر سنگھ دے ننگے سر وِچ گڈ دِتی ۔ چھوی سوداگر دے سر ونہہ نوں چیر کے دو ٹوٹے کر دی اوہدی دھون تیک چلی گئی ۔

اوس ٹل لا کے چھوی پٹی پر سوداگر دا زخم رَل گیا تے اوہ بڑے زور نال ہسیا ۔ اپنیاں لال لال

اکھاں پُوریاں کھول کے اوس لکھی وَل ویکھیا تے کہن لگا :

" اوئے تُوں مینُوں نہیں مار سکدا۔ تے نہ میں تیرے کولوں مر سکدا آں "

لکھی فیر چھوی اُگری، ماری پر فیر اگے وانگ اوہدا زخم مِل گیا۔ سوداگر فیر مسیحا جیویں بدل گیدا ہووے۔ بولیا :

" مَیں ساری عمر بھُوت بن کے تیرے مگر مگر رہواں گا، لکھا سیاں! توں مینُوں نہتّھے نُوں مار کے کیہڑی بہادری کر لئی ؟ "

دِیپو ہور گُھٹ کے اوہدے نال چمبڑ گئی۔ دہشت نال لکھی دی چیک اوہدی چھاتی چوں نکل کے اوہدے سنگھ وِچ پھس گئی جیویں اوہدا ساہ گھٹیا گیا ہووے۔ اوس دوہاں ہتھاں نال زور لا کے لیف اُتوں پراں۔ تُلیا تے اُٹھ کے بہہ گیا۔ اوہدا سارا سریر مُڑھکو مُڑھکی ہویا۔ اِک وار زور دی کنبیا۔ اوس پُوریاں اکھاں کھول کے چار چوفیرے ویکھیا تے اِک لمّا سارا ساہ لے کے مُونہہ دا مُڑھکا پُونجھیا۔

" ہے سچے بادشاہ " لکھی دے اندروں واج نکلی۔

" اُٹھیا اے میرا شیر " جنداں ہس کے کہن لگی۔ اوہدے مگر سگر تاباں، فوجا، جھنڈا، مکھن سبھ دے سبھدے اندر پسار وِچ آوڑے۔ کِسے ٹھُٹھمبرے لکھی دا متھا چُمیا، کِسے تھاپی دِتی، کِسے پیار نال سر تے ہتھ پھیریا۔

" لکھا سنگھ باجی لے گیا اے " فوجا سنگھ خوشی نال آکڑ کے کہن لگا۔۔۔

" بھرا دریام دے پُتر سوداگر دی بھاجی موڑ دِتی اے۔ تُہانُوں تینُوں ودھائیاں! "

" تُسی وی ودھو سارے "

دریام مگروں جنداں پہلی واری کُھل کے ہسی " پر میری دھی کِتھّے اے دِیپو "

" دِیپو گھر اے " تاباں ہس کے کہن لگی۔

"تیرے نالوں تے دِیپو ای چنگی دِھی ہوئی ساڈی، جیہنے سانوں ساری گل دسّی۔ تُوں تے ساتھوں وی اوہلا رکھیا نکھاسیاں! سُورمے پیو دیا سُورمیا!" جیٹھاں فیبر ہسّی۔

نکّی بُت بنیا سُتّنے دے دُر دے سنگلاں وچ جکڑیا چپ چاپ سُندا رہیا۔

چار دِن گھٹ جیونا
پر جیونا لشک دے نال

★

نکّی مِینگاں وِچ بہن کھلون لگ پیا۔ دِیپو دے واہے ہوئے گول دائرے دی لیک ٹپ کے اوہ باہر کھلری ہوئی دُنیا وِچ رَل گیا۔ بوہڑ دی چھاں سنگھنی تے بڑی ہوندی لے پر راتاں نوں ڈرادنی وی بڑی ہوندی اے تے نِکّے بوہڑ ہیٹھ اُگے کرونڈے وَدھ نہیں سکدے۔ دِیپو دے چرخے دی گھمکار سُن کے ساون والا تے سفنیاں وِچ مور ڈر کے اُٹھن والا نکّی راتاں دنِل تے آوندیاں جاندیاں رُتّاں دیاں سردیاں گرمیاں وِچ جنگل بیلیاں وِچ پھِر پھِر کے آپ ڈراون والا بن گیا۔ واہی جوتی دُتوں جان جھنڈے دے پاروں بچا کے نہاتا دھوتا، دُدھ چِٹّے لیڑے کدے میلے نہ ہون دیندا۔ اکھاں وِچ دُنیا دے رنگ وڑ کے اکھاں نوں ہور سوہنیاں تے چمکن والیاں بنا گئے۔ ٹھوڈی دی پوشل ورگیاں اُتا مُنہ نوں اُٹھیاں مُچھاں، ہتھ وِچ جھٹ سِروں کڈھ کے مارن والی چھوی، تھلے چِٹّی گھوڑی چڑھن نوں، ایہناں ساریاں شیواں رَل کے اوہنوں اِک بانکا تے سوہنا گبھرو بنا دِتا۔ لڑائی جھگڑے وِچ راضی رہن تے میلیاں ٹھیلیاں وِچ سدا ڈانگ سوٹا واہون نال اوہدا ناں کجھ ہور وی نکل گیا۔ احمد خاں تے شیر سنگھ لنگلی والا اوہدے

بوہتے ای نیڑے دے مڈھلے یار تے جوٹی دار سن ۔ اُمحد تے نکیاں ہوون توں ای او ہدا یار سی تے اوہدے مُڈھلے دی تھاں اپنی رت روڑ من لئی سر ویلے تیار ۔ تے شیر سنگھ ستاں بھراواں دا اٹھواں لاڈلا بھرا سی ۔ اکلّے دے اکلّے بھرا سنّدھیاں وانگ پلے ہوئے جدوں نوں نکل جاندے اُجاڑ کر دیندے ۔ بندیاں دا بڑا نشہ ہوندا اے تے ایہہ نشہ شنگی دے رات دِنے پھرن والے شیرے دے بھراواں نوں بڑا سی ۔ شیرا آپ وی ہتھ چھٹ ، دلیر تے تھوڑ مت والا بندہ سی تے سورمے دا عاشق ۔ ایس ای پاروں اوہ لکھی دا یار بن گیا ۔ ایہہ یارانہ ودھدا رہیا ۔ شیر سنگھ چوری چکاری وی کر لیندا ہوندا سی ۔ لکھی دے پنڈ دو آبے تے شنگی وِچ بوہتی لمی وِتھ نہیں سی ۔

لکھی دا پیار شیر سنگھ دے ساریاں ناں وڈے بھرا کرنیل سنگھ نال وی بڑا سی کرنیل سنگھ کدے آپ چنگا بھارا ڈاکو سی پر سارا کجھ چھڈ چھڈا کے پیتر پالن لگ پیا ۔ پر اندر باہر دے بندے دُوروں دُوروں ایہے وی اوہدے کول آؤندے جاندے ۔ جوان وا اوہ وی عاشق سی تے لکھی نوں شیرے وانگ ای پیار کردا ۔ اوہدوں ڈاکے مارن توں گل ٹُر دی ٹُر دی جواناں وَل آ گئی ۔ گھول کوڈی ، بھار چکن دیاں گلاں ہون لگ پئیاں ۔ کوڈی وِچ تے بھار چکن وِچ لکھی دا وی بڑا ناں سی پتھر چکن دی گل توں گل اگانہہ ودھی ۔ کرنیل سنگھ داڑھی تے ہتھ پھیر دیاں اپنی حویلی دی گکر وِچ پئے ہوئے پتھر وَل ویکھ کے کہن لگا :

" اوہ پتھر ویکھیا ای لکھا سیاں ؟ "

لکھی پتھر وَل ویکھیا ۔ فیر اوہ اُٹھ کے پتھر دے کول چلا گیا ۔ اوس پتھر دے آل دوالیوں مٹی جھاڑ کے اوہنوں ہتھاں نال ہلاون دا چارہ کیتا پر پتھر کئی ورھیاں توں اوتھے پیا ہویا مٹی دے وِچ جم گیا ہویا سی ۔

" رمبا نے کہئی " اوس شیرے نوں آکھیا ۔

شیرا رمبا تے کہئی لے آیا ۔ لکھی کہئی نال آل دوالیوں مٹی وڈھی فیر زور لا کے اِک پاسے پتھر نوں ریڑھیا ۔ بھارا پتھر تھوڑا جیہا کھسک گیا ۔ پتھر تھلے دی ہوئی مٹی چھڈ دِتی ۔ لکھی پتھر نوں نظراں نال

ل کے پرت آیا۔

"بھا! ایہہ پتھر کون چکدا رہیا اے؟" لکھی کرنیل سنگھ دے کول بہہ کے پچھیا۔

"ایہہ پتھر!" کرنیل سنگھ ہس کے کہن لگا۔ "نہ اوئے چن! ساڈے وچوں تے کسے وی نہ۔ ساڈے بھائیے نوں شوق سی پر چھاتی توں اُتانہہ تے بھائیے دی کدے نہیں کھڑیا سی۔"

"ہور کسے کدے چکیا؟"

"نہ ویر کسے وی نہ۔ اِک دو وار تے تیرا بھائیا دریام سنگھ دی ٹل مارگیا پر۔۔۔"

"چکیا دس؟" لکھی بڑے شوق نال پچھیا۔

"ناں بھائی!" کرنیل سنگھ جواب دتا۔

"میں ایہہ پتھر چکاں گا۔" اپنے بھائیے دی گل سن کے لکھی وٹ کھا گیا۔ "جیہڑا پتھر بھائیے نہیں چکیا اوہ تے ضرور چکنا چاہی دا اے۔" اودھے پنڈے وچ لہو پھیرکن پیا۔

"ناں ویر" کرنیل سنگھ لکھی دی گل سن کے کہن لگا: "چاچا دریام سنگھ ساڈے بھائیے دا یار سی تے اوہدے وچ زور دی انتہا سی۔ ساڈے دل اوہدا آکھن جان دی واہ ہوا سی۔ ایس پتھر نال اوہ آوندا جاندا کئی وار ٹل مار گیا پر ایہہ پتھر اوہدے توں چھاتی توں تانہہ کدے نہیں چڑھیا سی۔"

"میں ایہہ پتھر چک کے وکھاں گا۔" لکھی کھہڑے پے گیا۔

"توں ایہہ پتھر چک جاویں گا؟ کدے وی نہ ویر میریا!" کرنیل سنگھ آکھیا۔

"چک لاں گا بھا! توں لا شرط میرے نال!" لکھی غصے وچ کہیا۔

"ناں بھائی!"

"لا شرط۔"

"میرا گھوڑا لے جاویں بھائی ویرا ! جے توں ایس پتھر دا بالا کڈھ جالیں تے" ک
اپنے سوہنے ستھرے مشکی گھوڑے وَل ویکھ کے آکھیا۔

"ست ہتھ"

"پر جے نہ چکیا گیا ؟" شیرے پچھیا۔

"میں پتھر چکنا چھڈ دیاں گا" لکھی اپنے دنوں بڑی وڈی ساری گل کیتی۔

"کدوں ؟" کرنیل سنگھ بولیا۔

"اجو ای ! ہنے" لکھی بولیا۔

"گھڑی کو کھلو جا بھائی ویر" کرنیل لکھی نوں آکھیا۔ فیر شیرے د...
آکھن لگا "چونکی دار نوں ...دے کے پنڈ وچ ہوکا دیوا۔ لوک جوان نوں پتھر چکدا ویکھ...

...کے۔ بھلا ایتھویں ای پتھر چکن دا کیہ سواد ہویا ؟ کیوں جھی للھاسیاں"

"چنگا بھا !" شیرا باہر نوں ٹر پیا۔

"تے چونکی دار شرط دا وی نال ای دسے" مگروں وج مار کے کرنیل
نوں آکھیا۔

ایتھویں جھٹ کو وچ ای کرنیل سنگھ دی حویلی تماشہ ویکھن آئے لوکاں نال بھر گئی
ایانے، گبھرو، بڈھے۔ گل وڈی سی لوکاں بھانے تے شرط دی بوہت وڈی س
لکھی دی چھوٹی پھڑی شیرا پڑ کھلا کراون ڈیہا سی۔ لکھی پیڑے لاہ کے صافہ بنھی بیٹھ
آل دوالے پتھر تے نظراں گڈی پیا پھردا سی۔ سارے پنڈ دے بندیاں وچ اک
نہیں سی جیہڑا آکھدا ہووے لکھی پتھر چک جائے گا۔ لکھی پتھر نوں نظراں نال تولدا انگل
پانہواں نوں ہلاوندا جھل وندا اندرو اندر آکھدا :

پتھر بھاویں توں وی نہ چکیا گیا، میں چکاں گا جرور، بھانویں مر جاواں"

پہلیاں دو دو انگلاں زمین تے لاکے کنّاں نوں لاوندیاں لکھی پیر اُستاد نوں یاد کیتا تے پتھر اچھال کے زمین تے ایدھر اودھر ریڑھیا - گول ، پدھرا ، بھارا پتھر دا منکا ریڑھ کے ہلا جُلا کے ویکھ لیا - اوہنوں پک ہو گیا ، اوہ پتھر چُک جاوے گا -

" بھا کرنیل سیاں " ! لکھی پتھر کولوں ای واج ماری - " شرط موڑ لے اجے وی - میں پتھر اُنج ای چُکاں گا "

" اُنج آکھ چکنا ای نہیں ، شرط توں کیوں ڈرنا ایں " کرنیل سمجھیا بئی لکھی پتھر ہکنوں نسدا پیا -

خلقت وچ کھلو تے کسے بڈھے نوں خورے لکھی دا جُثہ ویکھ کے اپنی جوانی یاد آ گئی - اوس گل بانہہ کھڑی کر کے اوہنوں ہلا شیری دیندیاں کہیا :

" اوئے کھا جا ایس پتھر نوں جوانا "

" جو کرے کرتار " لکھی تلیاں مٹی اُتے ملدا بولیا - پتھر نوں چار چوفیریوں جاچ کے لکھی نے ٹل ماریا - پتھر تھوڑا جیہا ہلیا - لکھی ہنبھلا مار کے پتھر نوں پٹّاں تے چاڑھ لیا - رنگ دیاں ہڈیاں لوہے دیاں لٹھاں بن گئیاں تے لکھی دا سارا لہو اوہدے چہرے وچ آ گیا - پتھر اوہدے اندازے نالوں کتے بہتا بھارا سی - پٹّاں دیاں لٹھاں اُٹ جان دے ڈروں اوس سر دا سارا زور بانہواں نوں اِکٹھا کر کے اک ٹلکر ماری تے ہنبھلا مار کے پتھر ہِک تے چاڑھ لیا - لوہے دیاں لٹھاں توں پتھر ہُن چھاتی اُتے چڑھ آیا سی - لہو مونہہ وچوں وگن وگن کر دا سی - اکھاں لہو و لہو تے ناڑاں موٹیاں رسیاں وانگ دھون تے پُڑپُڑیاں تے دِسن لگ پئیاں - خلقت نوں جیویں چُپ دا جِندرا وج گیا ہووے تے سبھ دیاں اکھاں میٹ لئیاں - دو ای بندے حیرت وچ جاپدے سن -

" پتھر چکیا گیا اے ! " شیرا خوشی نال چیکیا -

" اجے کتھے ؟ " کرنیل بے یقینی نال کہیا -

" جتنا چر بالا نہ کڈھے گا اوناں چر پتھر کتھے چکیا گیا " خورے کس آکھیا -

پر لکّھی مُڑھکو مُڑھکی ہویا پتھر نُوں چھاتی اُتے تھّمی اسمان ول ویکھ کے اپنا

سواہر کیتا ۔ اوہدی وِسون تے چہرے دیاں ناڑاں پاٹن دے لاگے سن ۔ اتّاں

تے چھاتی اُتّے بھار تھلّے اندر نُوں وڑدی لگدی ۔ اوس کُھل پتّھر چھاتی تے ۔کھ

اُچا للکرا ماریا جے خلقت تربک گئی ۔ پُورے سریر دی طاقت دے ستّھلے نال کھی

بالا کڈھ کے پتّھر دُور سٹ دتا ۔ تے آپ اپنا مُنہ ساہ سواہ اکرن لگ پیا ۔

خلقت حیرانی نال چیویں سُتّی سَوں گئی ہووے ۔ گھر دے چوبارے دیاں با

کھلوتیاں سردارنیاں سہم کے اِک دُوجی دے نال لگ گئیاں ۔

کرنیل تے شیرے دی ساریاں توں نکّی کنواری بھین ویر کور جیہڑی سرنیاں

اکھاں وِچ سوہل ۔ موک تے گڈّی جیہی لگدی ، خوش ہو کے اپنی وڈّی بھرجائی دی با

کے بولی :

"بھابی ! شیرے وا یا ۔ تے ویو لے ولیو ۔"

"ساڈا گھوڑا وی گیا ۔ اجے پرّوں تیرا بھاؤ چار ہزار دا سانڈل بار چوں لیا

کرنیل دے گھر والی آکھن بولی " پر نُوں بھیر وی کُھش ایں ۔"

ویر کور نِتھا چیہا ہس کے کہن گی :

"بھاؤ شرط کیوں لائی سی ؟"

حویلی وِچ کرنیل سب توں پہلوں جا گیا ۔

"لکھّی جِت گیا اے ۔" کرنیل بولیا ۔

شیرا ساریاں توں پہلوں لکّھی تیک اپڑیا چہرا اپنا ساہ سواہ اکرن لئی جتن پیا کر دا سی

"بڑی گل اے لکّھا سیاں ۔"

فیر اکا نہہ وِدھ کے لکّھی دوالے گھیرا پاؤ کھلوتی خلقت نُوں پچھانہہ پچھانہہ کر دیاں بولیا

"جوان نوں ساہ لین دیو ۔ ہوا چھنڈ دیو بھراؤ"

"گھروں دوڑ کے دُدھ دی بالٹی تے گھوڑے دی کاٹھی لیا" کرنیل اپنے ننھے پُتّر نوں کہن لگا۔

خلقت وچوں اِک بندہ دی حویلی چوں باہر نہ گیا۔ سارے لوک شرط نوں پُورا ہوندیاں ویکھن لئی کھلوتے سن۔ کرنیل اُٹھ کے لکھی نوں تھاپی دِتّی۔

"بڑی ساری وڈی گل لے لکھا سیاں! میںوں پک سی پتّر تیتھوں نہیں چُکیا جانا پر توں حد مُکا دِتّی اے دھرم نال" کرنیل لکھی نوں کہیا۔

لکھی ہس کے بولیا:

"میںوں پک سی بھاؤ میں پتّر چُک جانا ایں۔ تاں ای تے میں آکھیا سی، شرط موڑ لے۔"

لکھی پنڈا مُکا کے بیٹھ پا لئے۔ دُدھ دا اِک گلاس پیتا۔ اینے چِر وِچ کرنیل سنگھ گھوڑے تے اپنے ہتھیں کاٹھی پا کے رسّہ اودھرے گل لوسیٹ کے گھوڑے نوں تھاپی دِتّی تے اودھی لگام لکھی ول ودھا کے آکھن لگا:

"بڑا گھوڑا اے، چڑھیں گا تے یاد کریں گا"

"ایہہ گھوڑا!" لکھی پچھاںہہ ہٹ کے کہن لگا: "تینوں ای چنگا لگدا اے بھا"

"تینوں لیناں پوے گا" کرنیل آکھیا۔

"نا بھا! تیرے کول اے گھوڑا تے تاں وی میرے کول ای اے" لکھی سچّی مُچّی گھوڑا لین لئی تیار نہیں سی۔

"پھر سو لگام بھاؤ! توں شرط جِتّی اے" شیر لکھی نوں کہیا۔

"ناں بھائی" لکھی سنتے وانگوں سر ہلایا۔

"پھر گھوڑا! نہیں تے دھرم نال میں لڑ پوں گا" کرنیل شرط ہار کے وی خوش سی۔ لکھی نے مشکے دی واگ پھڑ کے شیرے نوں پھڑا دِتّی۔ کرنیل سنگھ اپنے یاراں ودھیاں

وے ہنگے ٹبکدے ہوئے پتر نوں باہنہ توں پھڑ کے ہسدا ہسدا آکھن لگا :

" ئے بھئی سردار جی ! ہن نواں گھوڑا لیاواں گے ۔ ایدوں دی وڈا ، ایدوں دی سوہنا ، ایدوں وی تر کھا ۔"

" نہیں باپو ! مینوں تے ایہہ گھوڑا ای چڑھن نہیں سی دیندا ۔ ہن تے ایدوں نکا تے مٹھا گھوڑا لینا اے ۔" منڈا کہن لگا ۔

" ئے بھئی شیریا ! میرے پتر نوں گامی کھیار دا کھوتا لے دے ۔ نکا تے مٹھا ۔"

کرنیل سنگھ شرط ہار کے وی لہر وچ سی تے لوک جیہڑے وھیان نال اودھر بان اودھرے پتر نال گلاں باتاں سن رہے سن تے خوش ہو رہے سن ۔

" میں کھوتے تے نہیں چڑھنا ۔" منڈا ابسکیا ۔

" ئے بھئی سردار جی ! ایہہ کیہ گل ہوئی ۔" کرنیل ہس کے کہن لگا " جٹ دے پتر نوں تے ہر شے تے سواری کرنی چا[illegible] تے ۔"

کرنیل سنگھ ویکھدیاں لوکاں ول ویکھ کے اِک اکھ میٹ [illegible] نوں چھیڑ کے آکھیا ۔

جٹ جٹی نوں لین نہ جاوے
تے ڈر دا اقبال داریوں

★

فوجا سنگھ نوں چنتا سی تے آجا کے منڈیاں دے ویاہ دی۔ تاباں تے کہندی سی وچ دا [illegible] نال ای ہو جاوے تے ایہہ بھار دی سردوں لہہ جائے پر فوجے دا دل سی پہلوں جھنڈے تے [illegible] دے ویاہ ہو جان تے فیر رہا دو مگروں چار پیسے کٹھے کر کے وچ تے [illegible] نوں ویاہ دے۔ تے اودن دی رات گئے تک فوجا تے تاباں ایہو ای صلاحواں کر دے رہے سن۔ مکھن اَن پانی کھا کے حویلی ج سون چلا گیا تے وچ چنداں کول چرخہ کتن لگی ہوئی سی۔

" بھاگوانے! میری منیں تے اپنی بھین کولوں دونویں ساک منگ لے۔"

" دونویں! کدھے کدھے لئی؟" تاباں نوں سمجھ نہ آئی۔

" جھنڈے تے مکھن لئی۔"

" پہلوں مکھن دا کر لئیے۔ دوواں دیاہواں جو گے پیسے کتھوں آون گے؟" تاباں بولی۔

" جھنڈے دا پہلوں تے اپنے مکھن دا مگروں بنتا درے! لوک کہن گے

اپنا ویاہ لیا سُو تے یار دا پُتّر پچھانہہ رہ گیا۔" فوجے آکھیا۔

"پر پیسہ دھیلا؟" تاباں فیر مچھوں کے ادھّے ای آکھ لوتی۔

"زمین دے چار کِلّے گہنے پا ریاں سگے" فوجا بے فکری نال بولیا۔

"کوٹھے جِنّی دھی بوہے تے بیٹھی اے اوہدے لئی تے زمین نہیں پاوندا گہنے۔" تاباں

زمین گہنے پاون دا سُن کے تڑپ کے کہن لگی "توں تے یاریاں نبھاو ندیاں ای مرجانا ایں۔"

"چُپ کر کُتّی رن! تینوں میریاں یاریاں نبھاون نال کیہ لگّے؟" فوجا سنگھ غصّے وچ

گھبرا کے وَٹ کے کہیا "جے فیر میں ایہو جیہی گل تیرے مونہوں سُن لئی تے گھروں

کڈھ دوں گا۔ مونہہ کورودی۔" فوجا جھٹ جھڑک ڈنڈیوں پار ہوندا۔

تاباں ہس پئی "ہائے ہائے وے لوڑھا! دیپو دے بھائیا! توں تے ساری عمر

سانوں گل ای نہیں کرن دِتّی۔"

"ایہہ گل ای نہیں کرن والی۔" فوجا نرم ہو کے کہن لگا "کل ای دیپو دی ماسی

وَل چلی جا۔ ایہہ پیر تے ڈیرا کھلوتا اے۔ سویرے جا تے ترکالاں نوں پرت آویں۔"

"چنگا۔" تاباں ہتھیار سٹ دِتّے۔

"دونویں ساک منگ لویں تے اِکّو ای جنج نال دونویں ہنڈھے ویاہ لیاواں گے۔" فوجے

سُکھ دا ساہ لیا۔

"پر دیپو!" تاباں بولی: "گھر جوان دھی بیٹھی ہووے تے نیندر کدوں آوندی

اے بندے نوں؟"

"آہو! تاں ای توں ساری رات سوندی ای نہیں۔" فوجا ہس کے کہن لگا "بھلیے

رات تے بھاویں سارا گھر چور لے جان تیری اکھ کدے نہیں کھلدی۔"

تاباں ہس پئی۔ فوجا دی اپنی گل تے ہاسّن لگ پیا "دیپو دا توں اُکّا فکر ای نہ کریا کر۔

دھرم نال! ایسا منڈا اے میری نظر وچ ، ویکھ ویکھ کے نہ رجیا کریں گی۔"

"اچھا!" تاباں سکھ دا ساہ لے کے کہن لگی۔ "پر کون اے ؟"

"وساں لگے ویلا آون تے۔" تو جا ہنس کے دسن لگا۔ "اپنی دھیو لئی توں کسوا وی چنتا نہ کریا کر۔"

تاباں دے سر توں جیویں بھار لہہ گیا ہووے۔

اگلے دن سویرے ای تاباں نویں لیڑے پا کے ساوی گھوڑی تے لچھو چیار نوں نال لے کے ڈیرے چلی گئی۔ دھیو جھنڈے مکھن نوں چھاہ ویلا کھوا کے بیلے توں پرتی تے گھر جان دی بجائے اوہدے پیر دھکے نال حویلی نوں مڑ گئے۔ اوہنوں امید سی لکھی حویلی وچ ہووے گا تے اوہدے نال چھیڑ چھاڑ کرے گی۔

اوہ حویلی وڑی تے لکھی مشکی گھوڑے نوں کھرکنا پیا کردا سی۔ دھیو سر توں بھانڈے لاہ کے کھرلی وچ رکھ دتے تے لکھی دے کول جا کے کھلو گئی۔

کجھ چر توں لکھی تے دھیو وچ کجھ وتھ پئی ہوئی سی۔ اوہ ہن ہر گل وچ اگے وانگوں دھیو توں صلاح نہ لیندا، نہ ہر کم وچ اوہدی انگلی پھڑ کے ٹردا۔ تے نہ اگے جنے پیار نال اوہنوں کوانودا بلاوندا۔ انج وی اوہ گھٹ ای پیا ملدا۔ دھیو دے دل وچ بڑے چراں دا اک شک منڈھ بنھ لیا سی۔ پر اوہ دل نوں سمجھاوندی کہندی:

"لکھی انج نہیں کر سکدا۔"

پر فیر وی پتہ نہیں اوہ کدی کدی کیوں اوودر جاندی؟

خورے اوہدا شک ٹھیک ای ہووے؟ کدے اوہ سوچدی۔

لکھی نے اک وار پرت کے دھیو ول ویکھیا تے فیر اپنے دھیان کھرکھرا کردا رہیا۔

"وے لکھی؟"

"کیہ اے؟"

"اڑیا! پتہ ای بے بے ڈیرے کیہ لین گئی اے؟"

"ڈیرے؟"

"آہو۔"

"مینوں کیہ پتہ اے کیہ لین گئی اے؟" نکّی جھوٹھ ماریا۔ اوہنوں بڑا پتہ سی دیپو دی بے بے ڈیرے کیہ کرن گئی اے۔

"دساں؟" اوہ باہاں والے ہتھ منہ وچ دوجے نوں کہندے۔ دس کیہ اے مُنہ وچ؟ تے دوجا اگوں کھدا پتہ نہیں تے راجی ہو کے آکھدے دساں۔

"دس۔"

"دساں۔"

"دس۔"

"لڑیں گا تے نہ میرے نال؟"

"کیوں بھلا؟"

"گل ای ایسی اے۔"

"نہیں لڑدا۔ دس!" نکّی کھر کھرا کردا رہیا۔ کدے کدے دیپو ول وی اِک نظر ویکھ لیندا۔

"بے بے تیرے لئی بھُوا دی کُڑی دا ساک منگن گئی اے۔" دیپو اپنے ڈنڈوں ارجن والی کمان کھچ کے تیر چھڈیا پر نکّی نوں کجھ وی نہ ہویا۔ ایڈی وڈی کمان دا ایڈا وڈا تیر خالی جاندا ویکھ کے دیپو نوں دُکھ ہویا۔

"اڑیا! تینوں حیرانی نہیں ہوئی؟"

"نہیں"

"کیوں؟"

"کیوں تے لڑائی ہوندی اے شُدیئے" اوہ کھرکھرا چھڈ کے لیڑے نال گھوڑے دا پنڈا صاف کردا کہن لگا۔

"تے تُوں کُشتی ایس ایس ساک تے اڑیا؟" دیپو اوہنوں چھیڑیا۔

"جس گل وچ گھر والے کُھش ہون" لکھی مکر کے دیاں کہیا۔

"[illegible] گھوڑا کیوں وِتّا سُو؟" دیپو مدان پار کے رودڑن دی بجائے [illegible] ہور چھیڑ [illegible]

[illegible] وا سطے [illegible] دھیان نال دیپو ول ویکھ [illegible]

"[illegible] پڑھا ہٹ سی آکھدا [illegible]"

"واہ ہو!" دیپو اِک ہور تیر چھڈیا "ایتھے ہوکے آج گھوڑا دِتا ایں تے کل نوں اپنی بھین تیرے اگے لا دین گے"

تیر ٹھکانے لگا۔ لکھی لال پیلا ہو کے بڑتیا۔ بڑے جوش نال اوس اپنی تمام ہمت وچ پکھیج کے رکھی پہلوں تے گل سُن کے اوہدا سر جھوں گیا۔ فیر کجھ مدھم حوصلے نال تسلی نال اوہ آکھن لگا:

"کسے دی دی بھین نُوں ایداں دی گل آکھدیاں تینوں شرم نہیں آوندی دیپو؟" اوس مساں ای گل پوری کیتی۔

"نہیں کسے دی دی بھین نہیں؟" مساں ای اوہ بولی۔ ہسدی کھیڈدی دیپو اِکو واری بُجھ پئی۔ اوہدے اتھرو ڈُلھ پئے۔ پر اوہ [illegible] نوں [illegible] گھر [illegible] آون دی سوغند کھا کے آئی ہوئی سی۔ روندیاں کہن لگی "تُوں سوڑ دیاں [illegible] لکھی! ٹُریا میندا این۔ اوتھے ہور تیرا کیہ [illegible]؟"

اوہ زور زور دی رون لگ پئی تے ہنیری وانگ حویلی چوں نکل گئی۔ لکھی بُت بنیا کھلوتا رہیا۔ اخیر دیپو دے اندر دے شک نے مونہہ توں گھنڈ لاہ دِتا سی۔

لکھی غصے نال اندروں جوالا مکھی وانگ پیا کھولدا سی۔ ہور جے کوئی اوہدے یار دی تیویں دی ایہو جیہی گل کردا تے لکھی اوہدے کئی ٹوٹے کر دیندا۔ پر آکھن والی سی دیپو۔ دداسے دی دیپو، سردار فوجا سنگھ دی دیپو۔ پنجاب دی دیپو۔ لکھی غصے وچ انھا بولا ہویا پرانہہ پئی ہوئی منجی تے جا ڈگا۔ اوہ لاچار تے نڈھال جیہا لگدا۔ جس جیبھ نے ایہہ گلاں دیپو دے اندروں باہر کڈھ سٹیاں سن۔ اوس جیبھ نوں لکھی نہ بھندا تے ہور کون جاندا۔ ایس ای پاروں کجھ پر مگروں اپنے آپ نوں تسلیاں کر کے لکھی دیپو نوں معاف کر دِتا۔ اِک وار تے اوہنوں وی جاپیا جے اوہ سچی مچی دیپو نال بڑا وادھا پیا کردا اے۔

اوس عاجز آ کے اپنے آپ نوں آکھیا:

"پر میں ہور کیہ کراں؟ ربّ سچیا! میں کیہ کراں؟"

اوہدے اندر دو بندیاں دا اِک یدھ ہوندا رہندا سی۔ اِک سچے پُن دی اگ جیہدے وچ اوہدا سریر پیا سڑدا تے دوجے سچے پاپ دیاں موج بہاراں جیہناں وَلّوں اِک وڈے سُورمے وانگ اوس مونہہ پھیر لیا ہویا سی۔ لکھی سورما سی تے اوہ اپنے آپ نال لڑدا رہندا۔ اوہ لڑ لڑ کے پھاوا ہو جاندا پر اوس کدے اپنی کنڈ نہیں سی لگن دِتی۔ اوہدی عمر اوہ نہ ورسی جدوں بندے دے سریر وچ رت دی تھاں اگ بھری ہوندی اے، تے اکھاں تے پٹی بدھی رہندی اے۔ جدوں بندا سر دی گل نہیں مندا سگوں دل دی اُنگل پھڑ کے ٹُریا رہندا اے۔ اگ کول پیا گھیو پگھر جاندا اے۔ پر دیپو کوئی ایدھر اودھر دی گڈی نہیں۔ فوجا سنگھ دی دھی سی۔ سردار فوجا سنگھ دی۔ جیہنے کامابن کے وہہ ورھے اوہناں دا بھار چکیا۔ جیہڑا اوہناں دا دُنیا وچ سبھ توں وڈا۔ سبھ توں بوہتا سجن سی۔

دکھ جے بیتے دیپو ہسیتا ناں پوتر تے دروپدی نالوں وڈی شان والی راجکماری، رانیاں والی آکڑ، آن تے روپ والی .... جیہڑی نکی دی سڑدی بلدی حیاتی وچ اک ٹھنڈی چھاں والا رکھ سی۔

دیپو جیہنوں نکی دی اپنی پگ تے اپنی چھوی جاندا۔ تے نکی امبر ویل دے کلاوے وچ نہ آیا۔

نکی اپنے اکھے سکھ لئی نوجا سنگھ دی جھوٹی رتھاں نال نہ بھری تے دیپو جیہڑی سچی سچی سمندین دی شک دی بیڑی چڑھ گئی۔

اگانھ کیہ پتہ اوہ مکتی دیاں ساریاں راہواں کدن بند کر دے تے نکی فیر ساری عمر وچھوڑے دے دکھاں دے نرک وچ سڑدا رہوے۔ پر تاں وی اوس اپنا آپ جوانی تے بیتے دے اکھے روڑھ وچ نہ روڑھن دتا۔ اوہنے اپنی ماں دے سر تے ہتھ رکھ کے نوجا سنگھ دی عزت دی رکھوال کرن دی سونہہ کھاہدی سی تے اوہ اپنے قول تے پکا تے پورا سی۔ بھانویں اوہدا کجھ نہ ہووے اوہ اپنی بے بے نوں دتے قول نوں نبھا لئے گا۔

" واہگورو ! .... " اگوں اوس خورے کیہ مونہہ وچ آکھیا تے اوہ اکھاں میٹ کے منجی تے لما پے گیا۔

اوہدے اندر دا چور باہر نکل کے اوہدے نال منجی اتے بیہہ گیا تے نکی نوں ہلا کے آکھن لگا :

" اٹھ کے کھیڈ مل۔ کبوتر دے اکھاں میٹیاں بلی تے پرت نہیں جاندی۔"

" پر میں کدھر جاواں ؟ میں جدھر جاواں برچھی نالوں تیز نظراں میرے اندر جھاتیاں ماردیاں رہندیاں نیں۔ میں کیہ کراں ؟ "

"میں تے آکھیا، اُٹھ کے کھیڈ نال۔ تیرے چُپ کیتیاں تے تیرے اندر دی کھپ ہور ودھ جائے گی۔ . . . . اندر دے بوہے مار۔ ایہے تے تیرے کھان کھیڈن دے دن نیں۔ اُٹھ کے دُنیا دا میلہ لُٹ۔"

اندر دے چور نکھّی نوں مت دِتّی۔

۱۴

ایہہ جوانی چار دیہاڑے خوشیاں نال ہنڈھا لئیے
ایس جوانی دا مان نہ کرئیے مت پچھتائی مر جائیے

★

چیتر اَدّھے نوں پُوہتا لنگھ گیا ہویا سی۔ کنکاں دے بُوٹے سِٹّیاں نال تے سِٹّیاں دے ڈِھڈ دانیاں نال بھر گئے ہوئے سن۔ ساوِیاں کنکاں دُھپّاں نال سونے دے رنگ وِچ رنگیاں گئیاں سن۔ جٹّاں دی محنت، اڈیک تے راکھی سرے لگّن دے نیڑے اپڑی کھلوتی سی۔ فصل وڈھی جائے، گھر اپڑے بوہل تے لوڑاں تھوڑاں دے اڈّے مُونہہ بھرن۔ پچھلے ورھے فوجا سنگھ پُوری باڑھی وِیچ کے، تے چار ٹکّے اپنی بیلے والی بھوئیں وِچوں گھیٹے پا کے جھنڈے تے مکّھن نوں گج وَج کے ویاہیا۔ جھنڈے نوں اپنے پلّیوں ویاہ کے بڑی سوبھا کھٹّی فوجے نے۔ پر ایہہ کیہڑی نویں گل سی، اوہ تے جم ای ایسے چنگی گھڑی دا سی۔ اوس ساری حیاتی کم ای ایسراں دے کیتے، چنگے، سُتھرے، مرداں والے تے سوبھا کھٹّن والے۔

اِک ہور وساکھی سر تے آن کھلوتی سی۔ مُنڈے گُھنڈے وساکھی دی تیاری وِچ پائے ہوئے متّاں دے بگّن دی اڈیک وِچ سن تے بوہتے چھوٹے کڈھ کے ساہنبھ سوٹھ کے

ویلے ہوئے وساکھی لئی تیار بیٹھے سن۔ نکّھی ہوراں دے جُٹ چوں اوس ویلے کدھن دی داڑھی احمد دی سی۔ گُرو تے کنتر دے سنگاں دے شباب کدھن وچ احمد دے کامے دا کوئی جوڑ نہیں سی۔ کُجھ مٹ تے اوہ کدھن بیٹھی سی پر کُجھ مٹ لبھے رہندے سن تے وساکھی وچ دی اجے کتنے ای دن سن۔

دُھپّاں چوکھیاں پین لگ پئیاں سن تے اوس لوڑھے ویلے نکّھی حویلی بیٹھا کسے بندے نال ایدھر اودھر دی ہار رہیا سی۔ گارڈ اپنے چٹّے وَرگی پیلی جیہی سوٹی پھڑی کھنگھدا کھنگھدا حویلی آ وڑیا۔

"ست سری اکال سرکار"

"آ دے توں کدھر ایں ویلے گارڈا۔ اَتو واہگے توں تے لت نکلنا ایں"۔ نکّھی ہس کے گارڈ نوں پُچھیا۔

گارڈ دھڑام کر کے نکّھی دے پیراں وچ بہہ گیا، جیویں ڈِگ پیا ہووے۔ کُجھ چر چُپ کر کے اوس چوکھا ساہ سواہرا کیتا، کہن لگا:

"تہاڈے درشناں نوں سرکار"

"جی آیاں نوں گارڈا"۔ نکّھی ہس کے کہیا۔

اگوں گارڈ وی ہی ہی کر کے دند کڈھے۔

"ہور کیہ حال اے تیرا؟" نکّھی مہربان لگدا سی۔

"دو سُکھ اے سائیں دا سرکار! تہاڈیاں دعاواں سنے رہیچ تے گریباں دا کیہ حال ہوندا اے؟ مراثیاں دے کہن واگوں گریباں دا کیہ جِینا سرکار؟" گارڈ سیانف نوں فیر کجھ بنا ندا۔ "تہاڈے درشن کر کے کھُش آں جی"

"جیوندا رہو"

"اینکیں وساکھی وکھاؤ گے نا بادشاہو؟" گارڈ نرم ہو با دیکھ کے ست ماری۔

"وَیکھیں! بڑی وساکھی گارڈا"

گارڈ ہور راضی ہو گیا۔ کہن لگا:

"سرکار! سُنیا اے اینکیں نِکّی والا پتھر کھڑنا اے وساکھی وِچ؟"

"آہو۔"

"تے جیہڑا اوہ پتھر چُک لے گا اوہنوں دس وِیہاں روپیہ انعام وی دیا اے؟"

"آہو گاڈھا! پر توں کتھوں سُنیا اے؟" لکھی ہس کے پُچھیا۔

"لو دَسو سرکاراں! ساری دُنیا جاندی اے۔" گاڈھی ہک کر کے دسّیا۔

"اوہ پتھر تے توں وی چُک جاویں گاڈھا! اوہ کیہڑا بھار اے۔" ہس کے لکھی کہیا۔

"تووا، تووا!" گاڈھ دا سارا سر کنب گیا، اوہ کن پھڑ کے کہن لگا "تووا، تووا۔"

لکھی اوہدے کنہیں تے ہس پیا۔ بوجھے چوں دساں دا نوٹ کڈھ کے اوس گاڈھ دی جھول سٹیا۔ جھول وِچ ڈِگن توں پہلوں ای گاڈھ نے نوٹ بوچ لیا تے پچکار کے جیادا دی کئی چپلے جھٹ کے گنڈھاں دی دوہرا دِتّی۔

"اجے وساکھی وِچ کجھ دیہاڑے ہے نیں۔ ایہناں پِیّاں دا گھیو لے کے کھا تے نالے لمبڑ احمد خاں ویکھ کے آ۔ اپنی حویلی وِچ ہے؟"

تے گاڈھ سرپٹ دوڑ پیا تے گھڑی پل وِچ ہو نکلا ہویا آ وی گیا۔

"جِیلے اوئے تیریاں پھُرتیاں جوانا!" لکھی ہس پیا۔

"دَوڑیا ای گیا تے دوڑیا ای آیاں بادشاہو۔ لمبڑ حویلی تہانوں یاد کردا اے۔"

اُٹھ کے لکھی گاڈھ نوں کنڈ تے پیار نال تھاپی دِتّی پر گاڈھ مُوڑ کے مُونہہ بھوئیں تے جا پیا۔

لکھی سِدھا احمد خاں دی حویلی ٹُر پیا۔

پنڈوں باہر وار احمد لمبڑ دی حویلی جدوں لکھی اپڑیا، دن ڈُب گیا ہویا سی پر ہنیرا اجے نہیں سی ہیا۔ احمد بلانڈے اُگّے جتھے اُتے پالی ترونگ کے منجی اُتے ڈٹیا سی۔ اوہدے لک لیّھے دا نواں تہمد سی گل ململ دا نواں کُڑتہ سی۔ جیہڑا اوہدے چوڑے چھات تے بھریاں بھریاں ڈولیاں اُتے پھسیا پھسیا

لگدا ۔ اوہدیاں انگاں عمرے نال بھریاں تے بودے تیل نال چوپڑے ہوئے سن ۔ اوہ بن ٹھن کے بیٹھا سی ۔ لکھی دے کن کھڑے ہو گئے ۔

"کیہ گل اے اج ؟" لکھی احمد خاں نوں گل پچھی ۔

"کجھ نہیں بچا "

"کجھ تے ہے بلیا ، چہرہ ای اینا بدیا پھبیا بیٹھا ایں اس ویلے ۔ اج چاچا کتھے ہے ؟"

"چاچا شہر گیا ہے ۔ اج ای ہتھا بنا ناج اے ۔ راج کرے گا کھالسہ اکی رہے نہ کوئی" احمد خاں ہس کے آکھیا ۔

"تاں ای اج ٹانڈو صراف بنیا ایں پترا" لکھی آکھیا تے دونویں ہس پئے ۔

احمد خاں گرد وچوں دو گلاس تے بوتل کڈھ لیا کے منجی دے ہیٹھاں رکھ لئے تے کامے نوں ہس کے کہن لگا :

"پٹھے وڈھ پا لیا ای تے چل دوڑ ، اج رت دی وی چھٹی تینوں "

کامے نوں باہر کڈھ کے حویلی دے پچھاں دا کنڈا مار کے احمد خاں دونویں گلاس ادھے ادھے بھرے ۔ اک لکھی نوں پھڑا کے کہن لگا ۔

"ایہہ کاما بڑا بدرا ہی اے ۔ چاچے نوں ہر گل دس دیندا اے "

"چاچے نوں اج تے تیرا پتہ نہیں ودے بگلے بھگت دا ؟"

"پتہ تے ایہناں وڈیاں نوں سارا ای ہوندا اے لکھا سیاں ! پر اوہلا رکھنا چاہیدا اے ۔ سنیا نہیں اوں ماں تے دھی دا وی پردا ہوندا اے "

"بڑیاں سیانیاں گلاں کردا ایں بھئی اج تے وارے وارے جائیے "

شام رات پندی چاندی ۔ لکھی تے احمد ہاسہ کھیڑا کردے تے پیندے رہے ۔

جدوں پہر کو رات ٹپ گئی تے دونویں جوان نشے وچ ڈبے ہوئے پی پی کے لیٹ گئے ۔ احمد خاں

" ماس کھانا ای بھاؤ ؟" احمد خاں پچھیا۔

" ماسس ؟"

" ککڑ بھاؤ ! گھروں کپوا کے لیاندی، چیتا ای نہیں آیا " تے احمد خاں اندروں پکے
ماس دی پتیلی چک لیایا۔ نکھی اگے رکو کے نشے وچ لیک کے کہن لگا " توں آجائیں تے بہہ
شے ہمیش بانڈی لے موشھہ چاہیدی "
اوہ بھکھے گھباڑ اک پل وچ ای گوشت دی بھری پتیلی کھا گئے۔

" بڑا سوادی سی " نکھی انگلاں چٹ کے بولیا ۔" اک گلاسس ہور دے مرچاں
لگ گئیاں میں "

" بھئی مرتی " ہس کے احمد خاں کھرے چوں اک بوتل ہور کڈھ لیایا۔ کہن لگا : " بھا
جیستاں توں آجائیں نشہ وی نہیں ہوندا ایس سالی دا۔ میں وی اک گلاس ہور پیتوں "

" رج کے پی۔ اج تینوں کاہدا ڈر اے ؟" نکھی گلاس چھڑ کے کہیا۔

" ڈر نہیں اوڈیک اے " احمد خاں فیر نکھی دی ہیرے وچ اکھ ماری تے اوسے وچ
" اوڈیک کدھی " نکھی پچھیا
" بھا چنے توں اوڈیک کدھی ہوندی اے " احمد خاں آکھیا۔

" موت دی " نکھی کہیا۔

" اوئے نہیں بھا ! کیہ پی کے بیہڑیاں مارن لگ پیناایں ؟" احمد خاں آکھیا۔
" ایہو جیہے ویلے تے چنگیاں گلاں کرنیاں چاہیدیاں نیں "

" بلا " نکھی اودھرے رنگ وچ بھنگ نہیں کی پاونا چاہندا۔ " جے ایس ویلے
موت نہیں تے ہور کیہنے آونا ایں ؟"

" کیہنے " احمد خاں لیک کے کہیا۔

"گوری مینہہ وچ بھجدی آوے

کُڑتی چوں اگ سِمدی

گوری مینہہ وچ ....

جیہدی کُڑتی چوں اگ سمدی" چوہدری نے اوس توں ای بھاؤں لکھا سیاں سروانیاں"

"اوئے اُہدی گل نوں" لکھی احمدے نوں مت دتی۔

"چچا!" احمد آکھن لگا "ہن توں ناس کیہ لے؟"

"کھاندا جو لے"

"اوئے پکا ہویا ناس نہیں لگیا...... کچا ناس تے گرم ہاں" احمد فیر ہس

کے ہنیرے وچ لکھی نوں اوہدی جیہڑی ویس فیر دیکھی۔

"دیکھی" لکھی نے ہتھوں دے کے ویکیا "واہگورو بچائے"

"واہ بھئی واہ جوان" احمد ہس کے کہن لگا "توں چھیڑیاں ای گل سنا ایں۔

سوہنہ رب دی"

احمد ناں نشے وچ ای کن تے ہتھ دھر کے گاون لگ پیا:

"چھیڑیاں دی ماں مر گئی شو

کوئی دیدی روٹی نہ جاوے

ہنی چھیڑیاں دی ......"

"کوئی آیا ای اوئے بابا" لکھی ہس کے ای احمد نوں گاون توں ڈکیا: "چپ کیوں کر گیا ای؟"

"ویکھیا ای بھاؤ! آون والے آ گئے۔ جے میں تیرے وانگ چھڑا ہوندا تے ہن تیک

مر گیا ہوندا" احمد اکھیاں کہن لگا۔

احمد چپ کر کے کھوہ دے نکے نوں اندر لنگھیا تے چادر وچ لکی ہوئی راتی نوں پھچے لا کے لکھی دی

منجی تے پیا ڈٹھیا۔

"کون اے؟" نکھی ہیبت نال نٹھے، چپ چپیاں اکھاں کھول کے اوس رت
نوں سیہان دا داہ لیا۔ لے نکلی اوس نیٹے ایڈے بٹ ویکھ کے تریہہ کے بچا ندبہ جتیا۔
پر اس نے درن دی پرواہ کے اوہنوں کلاوا بھر کے نکھی دے اُتے سٹ دتا۔ گھڑی گھڑی تے
نکھی نوں ستے ہن ساری گئی ساری رات ہتھی دی نیں وادی دی پیٹے ہو نسیب دا رب والی۔ جواں
مبھٹی چوں گئے جیسے لال لوہے وانگ گرمی۔ نکھی نوں لگا اوہ سڑوا جا اندر لے اود جھلیا مار کے
منجی توں گوڑی تھلیوں چھال مار کے نکلیا۔ اوہ کے پراشیہ ہو گیا۔ اوہ وی منجی تے چڑی اپنی جیوی اوس
پھڑی۔ منجی دو تے چھڑے اپنی نکی نکی لطف دی ہوئی پر سرتے نوں بیٹھی ستے ہر نوں دوڑ پیا۔
پھاٹک کھول کے اندر جان نوں نکھیں کیا:

"موہے، اندر نہ آویں۔"

"موہے!" اندر جا نکے اوتھی ساری رات نکھیں نیم" اپنی نکھی گیا اے
جیویں کوئی بلا مگر پے گئی ہووے۔"

کُجھ دِن کھیڈ لے
کھیڈ او وکھال لے
موت اڈیکدی
سر تے کُوکدی
پھِر دی جواناں نُوں بھالدی اوئے
میریا دِلاں دیا مُہریا ! !

سویرے اُٹھ کے نکّی واڈھی لئی داتریاں نُوں رندے کڈھا لیا یا ۔ اودھے دِلوں واڈھی
دی تیاری ہوگئی سی ۔ اُنج تے او سٹوں واہی بیجی دے کم کارتوں چھُٹی سی ۔ جھنڈے اپنی واہی بیجی دا سارا
کم سانبھ لیا ہویا سی ۔ مکھن دی واہی اپنی وکھری کروا ۔ پر بیائی واڈھی یا گہائی ویلے اوہ سل کے
کم کردے ۔ فوجا آپ دی اُنج تے بُڈھا سی ہُن ۔ تے واہی بیجے کم کارتوں چھُٹا ڈھکا پر سوتی بارڈی
بیائیاں تے واڈھیاں دیلے منڈیاں توں وی چار پیر اگانہہ ہوندا تے بیش دا لگوں پہلوں جھنڈے
دا کم مُکا کے فیر اپنے کم نُوں ہتھ پاوندا ۔ جھنڈے تے مکھن کول چنگیاں ستھریاں ڈھگیاں دی اِک
جوگ سی ۔ جھنڈے دے اِک ہل تے اپنی دس باراں کِلّے زمین تے مکھن دے ہل تے اوہناں

دی سولہ ستاراں سکّے زمین سی۔ مکّھن کئی وار اِک ہور ہل بناون لئی چارہ ماردا پر نوجا ایہو جیہے ویلے تے آکھدا :

" میں تے ساری عمر دوناں گھراں دی ایس زمین نوں دو ای ہلاں نال واہوندا رہیاں۔ ہُن ایہدے لئی تِن ہل کیوں ؟" تے مکّھن اگوں چُپ کر رہندا۔

نوجا مکّھن تے جھنڈے نوں آکھدا :

" اوئے جوانو ! اِک اِک تے دو باراں۔ رَل ہل کے ویلا سوکھا ٹپا لئی دا اے۔ اکٹھ وِچ بڑی برکت ہوندی اے۔ سچّے پادشاہ اکٹھ وِچ آپ آ رلدے نیں۔ تاں ای تے کم کار چھیتی تے چنگی طرح سرے لگ جاندا اے "

تے اوہ رَل مِل کے بیائی کر دے۔ رَل مِل کے فصل نوں روڑی پانی دیندے۔ رَل مِل کے وادھیاں کر دے تے رَل مِل کے اُچ وکھریاں وکھریاں مرلیاں لاوندے۔ رَل مِل کے گہائیاں کر دے پر بوہل اڈو اڈ بناوندے۔ مَن مَن کے جنس منڈی سٹدے تے گھر ہی گھر کے بھڑولے بھر لیندے۔ ایہو جیہے دِناں وِچ نکّی دی پھڑیا جاندا پر جھٹ وِچھوں چڑی کھنب چھڈا جاندا۔

تے بیائیاں ویلے اوہ سدا ای دوڑ جاندا تے جدوں جنداں اوہنوں کہندی :

" وے کاکا ! بھرا نال چار جوڑے ای لوا دیا کر۔ اوہ کلا کم کار کر کر کے چھاواں ہو جاندا اے۔"

نکّی اگوں ہس چھڈدا تے جنداں دی ہس پیندا۔ پر نکّی کدے بھیڑا جیہا مونہہ بنا کے اپنی بے بے نوں آکھدا :

" بے بے دھرم نال ! مینوں تے ہل دی جنگھی دی نہیں پھڑنی آوندی "

گل تے اوہ ٹھیک آکھدا۔ ہل اوس کدے واہیا ای نہیں سی۔

جنداں اگوں ہتھ مل کے آکھدی :

" ہائے ہاسُے وے ویر ! جٹ دا پُتر ہو کے ایہہ کیہ گل کرنا ایں ؟ وے مچھیاں

تے ڈڈواں دے بچیاں نُوں کدے کسے نے ترنا سکھایا اے ؟ تو سُنو !
ایس مُنڈے دی گل - وسے وڈا بھرا کِنّا کو چر اپنے مُڈھ رولے گا ؟ میرا سَو
سکھتاں دا پُتّر مٹّی دے نال مِٹّی ہو جاندا اے کم کر کر کے سارا ورھا - تے
تُوں لُنڈا اچڑا پہاڑاں دا ساتھی ، نہ کوئی چِنتا ، نہ کوئی غم ، نہ چکر ، نہ قبیل داری -
وسے پر کِنّے کُو دن ؟ بھائی ویر ! آخر تُوں وی اپنا گھر وسانا اے تے
لگ ساریاں سمجھاں جان گیاں اپنے آپ - وسے فیر کیہ کریں گا ، وڈیا
لاٹ صاحبا ؟"

بڑو لے مُونہہ لکھی آکھدا :

"بے بے ! نہ آپاں قبیل داری دا بھاہ گل پاونا ایں تے نہ کوئی چِنتا تے چکر جان
نُوں لاونی ایں - ہُن تیرے گھر وِچ کیہڑی شَے دی تھوڑ اے ؟ توں کیہڑے
ہُن چِلّھے اگّے آپ ہتھ ساڑنی ایں ؟ بھابی وچاری سارا دن سارے گھر دا کم کاج
کر دی اے تے گھر وی دیکھ سے ، اوس کیہا میماں وانگوں لشکا پشکا کے رکھیا
اے - اوّوں دونویں ویلے ساریاں توں پہلوں تھیوں منجی اُتے بیٹھیاں کھواندی اے
تے نالے بے جبان وچاری ! بولدی ای نہیں اگّوں کدسے - لو بھئی ویکھ لوو
سس تے نُونہہ کدے لڑیاں دی نہیں آپو وِچ - سے نا اچرج گل -"

جھنڈا ہَس پیئا تے جھنڈے دی گھر والی وی ہس کے آکھدی :
"بے بے ! ویکھیا ای میرا دیور ہیرا ! میرا کِڈا دردی اے ؟ سوہنا ، سچّا ،
سوہنیاں گلّاں کرن والا -"

اندرو اندر جنداں تہاں ہو کے پر اُتوں جرا غصّے نال آکھدی :
" نی بھین ! ایس مُنڈے دی گل کر - کیہا رنگ برنگیاں گلّاں کردا اے ،
زبانی کلامی - کِڈا چلاک اے - پر کم آکھو تے آکھدا اے ہل دی جنگھی نہیں پھڑنی

آونی - وے تُوں کیہڑا صاحب بہادر بن جانا اے رکتے ؟ کہندے نیں نا
'' آخر پُتّر موہیا تُوں ہئی بہنا ، وے اخیر توں دسیاں بھتّنیاں تے ڈنگر
کُٹنے نیں اپنے وڈیاں وانگر ۔ کاکا ! جٹ دا پتّر ایں واہویں گا نہ تے
کھاویں گا کتھوں ؟ ''

لکھی آکھدا :

'' تو میری بے بے بھولی دی گل سُنو ! دسو ! صاحب بہادراں نوں کوئی پر لگے ہوندے
نیں یاں سِنگ ہوندے نیں اوہناں سالیاں دے سراں تے ؟ ''

جھنڈا ایہو جیہے ویلے لکھی دی مدد نوں اپڑدا ، آکھدا :

'' بے بے کم کاج کرن لئی تے ساری عمر پئی اے ۔ اجے تے ایہدے کھیڈن
ملن دے دن نیں ۔ آپے سیانا ہو کے سارا کم کار سانبھ لے گا ۔ ''

ماں کہندی :

'' وے لکھی ! رب سچّا ساریاں نوں ایسراں دے وڈے بھرا دیوے ۔ ''

'' ساڈے ورگے نکّے بھرا نہ دیوے جیہڑے کتّیں پایاں نہیں دکھدے تے
کم کار وی کردے نیں ۔ '' لکھی ہسدا آکھدا ۔

'' کم کار کیہہ تے سواہ ۔ بس گلاں دا کھٹیا کھاناایں ویر سردار جی ! چار دناں دی
گل اے گھر والی نوں آلین دے اِک واری ۔ ساری عمر بے بے نوں یاد کردا
رہ جاویں گا تے ایہہ ساریاں رنگ برنگ دیاں بولیاں اپنے آپ بھُل جانیاں نیں ۔
کھوپے چڑھے کھراس بجھے ڈھگے وانگوں چُپ کر کے وگدا رہیں گا ۔ سر تے پئے
تے سارے کم آپ ای آپ آجاندے نیں بھائی میریا ۔ ''

'' بے بے ایہنوں کیہ ماری جاندی ایں ؟ ساری واڈھی تے گہائی میں نال لگ کے نہیں
کراؤندا بھاؤ دسے ؟ بھلا پچھو کھاں اوہنوں '' لکھی آہندا ۔

"کی جے داگواہ ڈُڈّو ! اوس ای تینوں چوڑ کیتا اے کاکا ! اوہدے کولوں کیہہ پُچھاں ؟

تے جنداں اخیر ہس پیندی ۔

ایہو جیہے ویلے جے اوں دیپو آیاندی تے " تائی مِتّھا ٹِکنی آں " آکھ کے جنداں دی پیڑھی دے کول پیڑھی رکھ کے بہہ جاندی تے گل وچ جپھاں مار کے آکھدی :

" تائی ! لکھی نوں تے توں آپ چوڑ کر چھڈیا اے لاڈ پیار کر کے "

" تُو ہور سُنو ! آئی جے وڈی کامی تے منصفت " لکھی رو سکّی لڑوا " توں کون ہیں کھام کھاہ ! " ہس کے دیپو نوں چھیڑدا ۔ " ایس گھروں اوس گھر تے اوس گھروں حویلی ۔ بندہ پچھے ایس کُڑی نوں کوئی کم نہیں ہور دُنیا دا ؟ "

" کم تے اِک تیئوں نہیں جہان وچ ۔ جیہنوں دو اسے توں تنگل تے تنگل توں دو اسے پھیرے مارن بنا ہور کار ای کوئی نہیں ؟ " دیپو چیخ ماری ۔

" میں کیہڑا روز ٹُریا رہناں آں ؟ "

" روز ..... نت دیہاڑے ۔ جدوں آپ نہ جائے اگّے اودر جاندے نیں تے بندہ گھل دیندے نیں " تے دیپو لکھی ول ویکھ کے ہس پئی ۔

" ویکھو اوئے لوکو ! دہائی رب دی ۔ ایہہ کُڑی تے ہتھ دھو کے تنگل دے مگر پے گئی اے " لکھی حال پاہریا کیتی ۔

" تنگل دے نہیں ! تنگل دے بھیڑے لوکاں دے ۔ " دیپو بولی ۔

" تنگل دے لوکاں ورگے لوک ہور ڈبّیا کتے نیں ؟ گُرکے دلیپ کورے " لکھی دی
اگّوں اوہنوں چڑا وندا دیپو دی سیبیلے واتگر ' گُرنے دلیپ کورے ' آکھدا ۔ دیپو نے پچھ
چڑھ جاندی ۔ آکھدی :

" ڈاکو ، چور ، بدماش ! سارے دے سارے ۔ تاں ای تے روز اوتھے

پلس بیٹھی رہندی اے۔"

"پلس تے ملک ہوندی اے بندے کھانی۔ پوشل سِدھی کرکے جدھر جی کرے اُٹھ تُردی اے جیہڑا سامنے آجائے چک دُدھ کھاندی اے۔" بخّی نِنگی دی صفائی دِتّی۔

"اچھا جا حویلی جتھّے دیوا اوہنوں چڑھا کے کبندی۔" توں کیہ رنّاں وِچ دھنّا جا کے بیندیاں وِچ بہو۔"

چِیڑ کے للّی کہندا :

" ہال اوئے پاہریا
نالے میری بودی پٹّی۔ نالے مینوں ماریا

گھراں والیو! تُوں تسیں وسدے بھلے تے اسیں چلدے بھلے۔"

تے اوہ باہر نوں نکل تُردا۔ وینو کھلی مار کے ہس پیندی۔ للّی دی ویہڑے وِچ جھاڑو دیندی ن جاندی نک دی چادر نوں پیار نال دیکھدی رہندی تے پچھوں اوہدی ساری اکھدی :

"اک واری چھا نمبر پت کے تانی کولوں ہے کے چلاجاویں دے للّی! تے بھائی نُوں ویہڑے وِچ بوہکر دین دی لوڑ ای مرُوسے۔"

حویلی وِچ بیچی مُچّھی ننگلی والیاں دا یندہ آیا بیٹھا سی۔ کرنیل رات لکھی نوں ستیا سی۔ رات جدوں للّی ننگلی اپڑیا تے اوس کرنیل سنگھ دی حویلی دے دُھارے وِچ کُجھ نویاں گھوڑیاں بدّھیاں دیکھیاں۔ کامے نے اوہدا گھوڑا پھڑ کے بنھ دِتّا تے اوہنوں لے کے گھر نوں تُر پیا۔ کرنیل سنگھ دا گھر حویلی دے نال ای سی۔ اوہ سارے بھرا اکھو دکھو رہندے پر اوہناں دی بڈھی ماں تے رنگی کواری بھین کرنیل کے ای رہندے۔ کوئی خاص پروہنے سن جیہڑے حویلی وِچ بہن دی بجائے گھر چوبارے وِچ ڈیرا لائی بیٹھے سن۔ ویہڑے وڑدیاں للّی کرنیل دی بُڈھی ٹھیری ماں تے گھر والی نُوں "متھّہ ٹیکناں اں" آکھ کے کامے دے پچھے پچھے چبارے دیاں پوڑیاں وَل تُر پیا۔ کرنیل دی بڈھی ماں جیہدیاں اکھاں کمزور نے کن بولے سن۔ کول بیٹھی ویہ کور نوں پچھن لگی :

"ایہہ کون سی، میری سیھان وِچ نہیں آیا؟"

لکھی دی کنتیں ویہ کور دی مٹھی جادو بھری واج پئی:

"بے بے شیرے دا یار اے۔"

"کون؟" بڈھڑی اگانہہ پچھیا۔

"لکھا سنگھ دولیے والا بیبہنے بھاؤ وڈے توں شرط جتی سی۔"

اخیری پوڑی تے لکھی نوں پہلی وار اپنا ناں سوہنا لگا: "لکھا سنگھ دولیے والا"

اندر کرنیل سنگھ اپنے پروہنیاں نال ریلا لائی بیٹھا سی۔

"ست سری اکال۔" لکھی اندر وڑدیاں بولیا۔ —

"ست سری اکال۔" شیرے تے کرنیل جواب دِتا۔ پروہنیاں چوں ہورسے کوئی نہ بولیا۔

"آ بھئی لکھا سیاں! جی آیاں نوں۔ ایدھر توں میرے کول آ بہو۔" کرنیل سنگھ خوشی نال نعرہ ماریا تے اپنی نواری منجی تے اک بنے کھسک کے لکھی لئی تھاں بنائی۔

"لیا بھئی شیر سیاں! اپنے یار لئی اک گلاس۔" اوس شیرے نوں آکھیا جیہڑا آپ گھٹ پیندا سی تے پروہنیاں نوں گلاس بھر بھر کے بوہتی ورتاوندا سی۔

ہولی ہولی گلاں کردے سارے پروہنے لکھی دے اندر وڑن تے اک واری تے چپ کر گئے سن تے ساریاں اکھاں لکھی تے گڈیاں سن۔ لکھی نے گلاس پھڑ کے اک وار آل دوالے ویکھیا۔ سارے ای نویں بندے سن جیہناں وچوں کسے نوں وی لکھی نہیں جاندا سی۔ اوہ چھ سن تے سارے ڈبیاں والے کھیس وچھیاں رتیاں منجیاں تے دو دو کر کے بیٹھے ہوئے سن۔ کرنیل سنگھ دے نال دی منجی اتے اک لما چوڑا، ذرا بھارے بھرے ہوئے سریر تے چنگے رعب داب والا ادھ کڑھ جیہی عمر دا مرد تے چنگے سوہنے تر کھے تیکھے نین نقشاں والی کراری جیہی جوان عمر دی زنانی بیٹھے ہوئے سن۔ چار بندے کجھ ڈراونیاں جیہاں شکلاں پر چنگے ہتھاں پیراں والے مرد سن۔ اوہناں ساریاں دیاں اکھاں وچ اک ٹھنڈی، ڈراونی تے

خونخوار جیہی چمک سی ۔ اِک وار ای دیکھن نال لکھی سارے بندے جاچ لئے ۔ اوہ کوئی عام سدھے سادھے بھلے لوک نہیں سگوں سارے دے سارے لکھی نُوں اُڈنے سپ لگے ۔

اِک گُٹھے بیٹھی کندھ نال ڈھوہ لائی شیرا بیٹھا سی جیہدے کول شہر دی شراب دیاں چھ ست بوتلاں تے پانی دی گھڑی پئی سی ۔ اوہ چُپ چاپ بیٹھا سی ۔ جیہدا گلاس خالی ہو جاندا اوہدا گلاس ادھ شراب تے ادھ پانی نال بھر کے اوہنوں پھڑا دیندا ۔ لکھی ساریاں پروہنیاں دے کول اِک اِک بیٹھی رن ویکھ کے اینا حیران نہ ہویا جِنّا اوہ رن نُوں شراب پیندے ویکھ کے ہویا ۔ ایہہ نظارہ اوس پہلی وار اپنی اکھیں ویکھیا سی ۔ اُنج تے چوراں یاراں دے نالدیاں کئی رناں بارے اوس سُنیا سی جے اوہ پانی وانگ شراب پیندیاں نیں تے چوریاں، یاریاں تے ڈاکیاں وچ مرداں وانگ مرداں دا ساتھ دیندیاں نیں ۔

" ایہہ لکھا سنگھ اے روا پیے توں ! شیرے دا یار تے میرا بھرا ۔ بڑا مرد آدمی اے۔"
کرنیل سنگھ بولیا تے لکھی ول ویکھ کے اوہنوں دسّن لگا ۔"

" تے ایہہ میرے یار ، اج میرے پروہنے ، بڑے بھلے لوک نیں تے دُوروں آئے نیں ۔ ایہہ بڑے گُنی ، سادھو ، سنت ، بڑے بھلے مانس تے سیوا دار لوک نیں ۔"

سارے ہس پئے ۔ رن دے نال بیٹھا مرد بولیا :

" کرنیل سنگھ آپ وی بڑا گُنی ، سادھو ، سنت تے بھلا لوک سی پر تائب ہو گیا اے ۔"

سارے فیر ہس پئے ۔ لکھی اکھاں نیویاں کر کے بیٹھیاں ای اپنا وہلا گلاس شیرے نُوں پھڑا دِتا جیہنوں اوہنے اِک پل وِچ بھر کے فیر پچھانہہ موڑ دِتا ۔ لکھی فیر گلاس پھڑ کے آرام نال بہہ کے گھٹ گھٹ پین لگ پیا ۔

" ابرا ہیما ! کدے روا پیے والے وریام سنگھ نال تیرا ٹاکرا ہویا سی ؟" کرنیل سنگھ نالدی

منجی اُتّے بیٹھے لمّے چوڑے رُعب والے مرد نُوں پُچھیا۔

"وریام سنگھ دوابے والا؟" ابراہیم اپنا گلاس گھُٹ گھُٹ کر کے پیندیاں ہویاں جیویں کُجھ یاد کر دیاں آکھیا۔ "آہو! بڑا بھارا تے وڈّے دِل دا جوان سی۔ دو اِک واری تے اوس سیٹوں بَت دے مُونہہ وچوں سمجھ بچایا........ بڑا مرد تے قول دا پکّا سادھ آدمی!" ابراہیم جیویں پرانیاں یاداں دے روڑھ وِچ رُڑھ گیا۔ فیر کہن لگا "سردار کرنیل سیاں، بھائی! دُنیا وِچ میرے جیہے بُہتے ای نیں۔ وریام سنگھ تے تیرے ورگے بھلے لوک وی وسدے نیں۔"

فیر جیویں کُجھ یاد کر کے کہن لگا: "پر اوہ تے وڈّھیا نہیں سی گیا؟"

"آہو" کرنیل آکھیا

"کوئی اوہدی اولاد؟"

"آہو! دو پُتّر نے رب رکھّے۔"

"جوان نیں؟"

"آہو۔"

"کوئی اوہدے ورگا دی ہے؟" تے لکھّی وَل ویکھ کے ابراہیم دیاں اکھّاں وِچ اِک چمک آگئی۔ "اوہدے ورگا جوان تے دِل والا!"

کرنیل سنگھ جیہڑا بڑے دھیان نال ابراہیم وَل ویکھی جاندا سی اوہدے پٹ تے ہتھ مار کے بولیا:

"جا اوئے اکھّاں دیا انھیاں۔"

سارے ابراہیم تے کرنیل دی گل بات دھیان نال پئے سُندے سن۔

"لکھّا سنگھ" کرنیل ابراہیم وَل ویکھ کے آکھن لگا "سردار وریام سنگھ دا نِکّا پُتّر اے۔" تے ابراہیم نُوں پیار نال تھاپی مار کے بولیا:

"تُوں جِنّ ڈاکے مارنے چھڈ تے سکتے لون تیل دی ہٹّی پا لے۔ ہُن تُوں

ایس کم جوگا نہیں رہیا بھائی میریا۔"

"سچ آکھیا ای" ابراہیم غصے تے بے بسی نال دونویں ہتھ اپنے بھاریاں پٹاں تے مار کے کہن لگا؛

"سونہہ رب سچے دی! میں تے جدوں دا ایس جوان نوں ویکھیا، میرے اندر کھڑاک ہون ڈہیا ای۔ بس سمجھ وچ گل نہیں آرہی سی جے میں ایس جوان نوں کتھے تے کدی وار ڈٹھا اے؟ ہو بہو وریام سنگھ دا نقشہ، اوہدی شکل، اوہدا سریر، سارے دا سارا وریام سنگھ بس عمر کجھ گھٹ۔ حد مک گئی اے بھائی سردار صاحب بہادر کرنیل سیاں! توں ٹھیک آکھدا ایں۔ او دہائی رب دی! ایہا جک جہڑا ستاں پردیاں پچھے لکیا ہوئیا سی نوں دیکھ لیندا تے ہنیرے وچ اوہدی چڑی وسے پرکھ لیندا سی، اج انھا ہو گیا جے!"

فیر اپنے نالدے ساتھیاں نوں آکھن لگا "او بھئی سردارو! سنگھو! پیاریو! تسیں وی اپنے پترسے واچو تے راہ پھڑو بھاویں لوں تیل دیاں ہٹیاں پا لوو تے بھاویں گور دواریاں دیاں گتھاں مل کے نام دا جاپ کرن ڈہیہ پوو ...... ساڈے وال تے گل ہن مکی کھلی جے۔"

ساریاں توں پہلوں ایہدے دسے کول بیٹھی رن ہسی۔ اوہی، کھل کے، مرداں وانگ اوس زور دی اک ٹھٹھہ ماریا؛

"جے اج پلس نوں پتہ لگ جائے بھئی ایہا جک انھا ہو گیا اے تے اوہ خوشی نال گھیو دے دیوے بالے تے آرام نال بچیکار دچکور کے نیوں آ نپے۔ تے روز دی دوڑ بھج کھجل خواری توں بچ جائے۔ ہے ناچنگی تے سوکھی گل۔"

تے فیر اوس پیار نال کھچّی ول ویکھ کے اوہدے موڈھے تے مرداں وانگ ہتھ ماریا تے بولی:

"ایس گبھرو نے ساڈا تے کھوتا ای گھوہ پادتا اے تے آپ ساڈیاں اکھاں وچ وڑ کے بہہ گیا جے وکھو ذحتی ۔ ہُن کدھر نوں سُو باہر جے کدیں سکدے او تے؟"

لکھی جیہڑا ایسراں اچانک ابرے بھک نُوں مل کے بیران سی، رَج دی گل سُن کے پریشان ہوگیا ۔ باقی سارے لوک ہس پئے ۔ کرنیل سِنگھ تے اِبرے بھک دیاں اکھاں چوں اتھرو نکل آئے ہسدیاں ہسدیاں ۔

بڑا نامی گرامی ڈاکو، ان گنت بندیاں دا قاتل، جیہدے سِر تے بڑے بھارے انعام سن تے جیہدے پچھے سارے پنجاب دی پُلس دن رات مار و مار کردی پھردی نکلی کرنیل سِنگھ دے چوبارے وِچ لکھی دے کول بیٹھا او ہنوں اوہدے بھائیے دی وڈیائی تے اپنے قصے سُنا رہیا سی ۔ رج کے سوہنی، اک لکھ پتی لالے دی دس جماعتاں پاس دھی شانو جیہڑی محل ماڑیاں چھڈ کے ڈاکواں دے سنگ رلی، ڈاکے ماردی، پُلس مقابلے کردی آپ وی اک نامی گرامی ڈاکو بن بیٹھی سی ۔ لکھی وَل قربان ہو جان والیاں نظراں نال ویکھی جا رہی سی ۔ گلاس ورناں لے تے پیتے جا رہے سن ۔ اکھاں وِچ لال ڈورے تے گلاں وِچ بڑا رنگ تے پیار آوندا جاندا سی، لکھی دی چھک رہیا سی ۔ اِبرے نال گلاں کری جاندا دُنیا جہان دیاں ۔۔

شانو ہُند کھڑا کر کے بولی :

"سُنو ساتھیو! بھراؤ! سجنو! مترو! ساڈا سردار ابراہیم صاحب بھک بہادر بُڈھا ہو گیا اے ۔"

"شیر کدے بُڈھے نہیں ہوندے، شکار مار ای کھاندے نیں" کسے آکھیا

"نہیں بھائیو! گل بُڈھے ہون دی نہیں، گل اکھاں دی اے ۔ اٹھا باج چڑی دی تھاں کسے ہور شے نُوں جا جھپٹ دا اے ۔" شانو کہیا ۔

"فیر کیہ" اِبرا ہس کے کہن لگا ۔

" فیر ایہہ بھائیو! شانو ہس کے کہن لگی، 'بُڈھا تے اُٹھا سردار نہیں چاہیدا۔ ساڈے ابراہیم دے، مَن رام نام جپن دے دِن نیں تے سانوں سردار چاہیدا اے جوان، طاقت ور تے اَکھاں والا۔"

" بھولو۔" ابرا ہس کے کہن لگا۔

" مَیں آپ جو ہَیں آں" شانو ہس کے بانہہ کھڑی کیتی۔

" ٹھیک اے، جو شانو آکھے، اوہدا حکم چلے گا۔"

ایہے حکم جاری کیتا پر کجھ سوچ کے فیر کہن لگا " اُنج پر اُگے وی ایہدا حکم ای چلدا اے۔"

" ساڈے وَلّوں آمین" چوتہاں ڈاکواں ہتھ کھڑے کیتے جیہڑے اوہ وی ایس سارے مخول وِچ رَل کے خوش ہو رہے سن۔

" سُنو! " شانو آکھیا: " ساڈا حکم اے کہ لکھا سنگھ دوابے والا ساڈے نال جاوے گا۔ یاں فیر......" اگوں اوس گل پوری نہ کیتی۔

" یاں فیر کیہہ؟" ایسے بھک شانو نوں پچھیا۔

" یاں فیر ایس وی نہ گئی ایتھوں" شانو گل پوری کر دِتی۔

" تک پئی ایں سوہنا گبھرو ویکھ کے" ابرا بھک ہس کے شانو نوں چھیڑدا ہویا کہن لگا۔

" آہو مہاراج۔" شانو ہس کے بولی: " جی کردا اے ایہنوں کھا جاواں"

" ایہہ جوان جتی ستی اے۔ لنگوٹے دا تگڑا تے نہاتا دھوتا، وریام سنگھ دا پُتر۔ ایس تیرے کولوں کھادا نہیں جانا۔ بی بی شان کماری! رانی جی!" ابرا کہن لگا۔

" میں تے آپ کھادی گئی آں ابرا ایہا" شانو ہوکہ بھر کے بولی۔ فیر اُتانہہ نوں ویکھ کے

کہن لگی :

" انصاف کرن والیا ! تگڑے تے ہُرے دی موت بن والیا تے ماڑے تے بھلے دے کم آون والیا ! میرا وی انصاف کر ۔ ایس جان دی موت میتھوں دیدے تے ایہنوں سدا ہسدا کھیڈدا رہن دے ۔ ایس سوہنے سریرنوں ٹھنڈے لوہے دے ہتھوں وڈھے ٹکے جان توں بچائی رکھیں ۔ "

تے شانو دیاں کالیاں باج ورگیاں اکھاں وانگوں تیز اکھاں وچ اُترداگئے ۔ لکھی نے پتھر پگھردا دیکھیا ۔ اپنے گلوں کالے تے لال ریشمی دھاگے وچ پروتیاں ہویاں سونے دیاں تن تویتڑیاں لاہ کے لکھی دے گل پاکے کہن لگی :

" لکھا سیاں ! اج توں تیرا تے میرا دھرم اِک ہوگیا اے ۔ میریاں ایہہ تویتڑیاں کدے گلوں نہ لاہیں ۔ کدے دیویں تے بس اپنے گھر والی نوں دیویں ۔ تے جے کدے تیرے تے کوئی بھاری آوے تے میتھوں یاد کریں ۔ میں آدم بو آدم بو کردی اپہنچ جاں گی ۔ ایہہ گل پکی اے ، پتھر تے لیک جانی "

لکھی ادھرے اگے اِک بال ایانا لگدا ۔ جے اوہ پتھر سی تے اوہ شانو دے پیار نال پگھر کے پانی ہوگیا ۔

ادھی رات ہوئی تے ان پالی ورتایا گیا ۔ پروہنیاں دے اگانہہ جان دا پہر آ ڈھکا سی ۔ اوہ ان پالی ورت کے اگانہہ جان دیاں تیاریاں پھڑن لگ پئے ۔ ایسا بھک اِک تجربہ کار ہنڈیا ورتیا تے یاراں دا یار سی ۔ لکھی نوں چھاتی لا کے ہولی جیہی اوہدے کن وچ آکھن لگا :

" میں دریام سنگھ توں بڑا شرمندہ آں ۔ اوہدے اوکھے ویلے نہ اپڑ سکیا ۔ پر اج میں تیرے راہ تے سارے کنڈے چُگ سکناں آں ۔ جے اشارہ کریں تے سوداگر سنگھ دی ساری جند نوں میں ساڑ کے سواہ کر دیاں ۔ ساڈا کیہ اے جتھے سواہ اوتھے کوترسواہ "

"نہیں ابراہیم بھا!" لکھی آکڑ کے آکھن لگا "اسیں مانگی بس واہی جوتی وچ
بادنے آں۔ اپنے راہ دے کنڈے جٹ دے پُتر نوں آپ چگن دا حکم اے، آپ
کُھڈ دخو، اپنے ہتھیں"

"لکھ روپیہ دی گل اے۔ جواناں والی، مرداں والی" ابراہیم ہس کے کہن لگا۔
"پر فیر وی کدے میری لوڑ پئے جی تے اشارہ کر دیکھیں"

حویلی اگے گھوڑیاں کس کے چڑھن لگے تے لکھی شانو نوں گھوڑی تے چڑھن وچ
مدد دین لئی اوہدی رکاب نوں ہتھ رکھ کے کہیا:

"چڑھ"

"میری رکاب چھڈ دے" شانو لکھی دے ہتھوں اپنی رکاب کڈھ لئی تے اوہدا ہتھ چم
کے اکھاں نوں لایا۔ خورے شانو دیاں اکھاں وچ اتھرو سن جیہڑا لکھی دا ہتھ گلا ہوگیا۔ اوہ بجلی
وانگ چھال مار کے گھوڑی تے چڑھ گئی۔ کاٹھی توں نیویں کے مونہہ لکھی دے مونہہ کول کر کے
شانو ہولی جیہی آکھن لگی:

"جو میں چوبارے وچ آکھیا سی اوہ سارا سچ اے۔ حیاتی وچ پہلی وار میں اپنی
روح تے اپنا آپ پچھانہہ چھڈ کے چلی آں:

جیوندے رہے تے ملاں گے لکھ واری
مر گئے تے منوں وسارنا نہ"

تے اوہ سارے ڈاکو رات دے ہنیرے وچ چُپ بن کے گواچ گئے۔

لکھی چھوٹی پھیری نے گھوڑا کھوہلیا۔ کرنیل زور ماریا:

"ایتھے ای ٹِک جا! ساہجرے چلا جائیں"

"ایہہ چونہہ پیلیاں دی تنے وِتھ اے۔ رب راکھا" تے اوہ ہولی ہولی ٹُردا پنڈ دے
اک پاسیوں دی ہو کے لنگھ گیا۔

اوہ اپنے خیالاں وِچ گُم، آل دوالے دی ہر شے توں بے خبر، گھوڑے دی واگ اوہدی دھون تے سُٹی، اوہنوں قدم قدم ٹُری جاندا۔ ایہہ ویلا اوہنوں جیون دا اِک بڑا اُچا ناں سی۔ نکّی اوہنوں مِل کے بوہت خوشی سی۔ تے بوہتا خوش ایس کر کے سی جے ایہہ ویلا ورگا وَلا بندا دی اوہدے باپو نوں چنگیوں یاد کردا تے اوہنوں صلاون والا سی۔ ایہہ سارا کُجھ ٹھیک سی پر اوہدے دل اُتے اُچی ساری، پتلی، لمی، سوہنی، تکھیاں اکھاں تے تکھیاں نقشاں والی باہمنی شانو دی مورت جم گئی ہوئی سی۔ گھڑی وِچ ہسے، پل وِچ وِچھڑ گئے۔ اوہ اُداس ہو گیا۔ پل دی پل آ کے لنگھ جان والے ہوا دے بُلّے نال کاہدا یارانہ؟

بکرے کھانیاں

شراباں پینیاں

لدھی دیا پتترا

لدھی مر جاؤ گی ٹکراں مار کے

★

لکھی بچپا نہ پرت سے ویکھدا تے ہر شے دُھندے تے دھوڑ وچ لکی ہوئی لگدی ، دھند جیہڑی پوہ ماگھ دیاں راتاں نوں چادر ورگی سنگھنی ہوندی تے دھوڑ جیہڑی اوہدے گھوڑے دے سُم ہیٹھوں ورگی نرم تے شکر ورگی باریک مٹی گھٹے توں تانہہ اسمانے چاڑھ دیندے تے پچھانہہ پرت کے ویکھدیاں جیہڑے وچ ہر شے لک جاندی ۔ ایہو جیہے ویلے پیڑ دی اک لہر اوہدے اندروں اٹھدی تے کجھ ساہ وچ رل کے ہوکا بن دا چارہ ماردی تے کجھ اکھاں ول جا کے پانی وچ ول جاندی پر اوہ پیڑ نہ ہوکا بن سکدی نہ ہنجو ۔ جواں نوں دوہنہاں شیواں دی مناہی سی ۔ ایہہ تے سائیاں دے کم ہوندے نیں بہہ کے ہوکے بھریاں تے اتھرو کیردیاں رہنا ۔ گذرے تے ہوری جانا تے آون والے توں ڈری جانا ۔ جٹ دا پتر تے جمدا ای جھکر جان لئی اے ۔ جل دی جنگھی جیڑھا ہوندا اے تے اوہنوں کھو پے لا کے کھراس جو ویہندے نیں تے اوہ مرن تیک

اوواں ای کھراس جیا وگدا رہندا ، ہر پھیرا پچھلے ناوں چنگا تے تیز ۔ دکھاں تے سختیاں دے گڈ سے
بچے ہوتے نوں نہ بولا سسّی دا حکم اے نہ لیک پاڑن دا وڈیاں دی بنائی ہوئی ۔ اوہدی ہر لڑائی اپنے ناو
کتے تگڑے تے کتے زورادر نال ہوندی اے پر نہ ہارنں دا اوہنوں اختیار اے تے نہ موہنوں بولن
دا ۔ ایہہ سارا عمل اوہدے لہو وچ ہوندا اے تے لہو اوہ اپنے وڈیاں کولوں لیندا اے تے انج ای
دکھاں نال گھلدا گھلدا اوہ زورا ور ہو جاندا اے ۔ ہور مت وچ ساری عمر پنجھ کھوہ گیڑدیاں گیڑدیا
ہسدا کھیڈدا اوہ اپنی عمر لنگھا دیندا اے تے جسراں خوش خوش اوہ حیاتی وچ وڑدا اے تے
میلہ ویکھدا اے اوسراں ای خوش خوش اوہ ایہہ میلہ چھڈ جاندا تے اپنے مگر آون والیاں لئی
اپنے قصے کہانیاں چھڈ جاندا اے ۔ وٹے کولوں کسے پچھیا سی :

" توں گول کیویں ہو گیوں ؟ "

وٹے اگوں ہس کے جواب دتا :

" ٹھیڈے کھا کھا ، رڑھ رڑھ کے "

لکھّی دی گل ہون لئی رڑھدیا ہویا سی ۔

لکھّی نے دو ایہے دے وچکار دھند دی اک کندھ سے تے دھوڑ دا اک پہاڑ کھلا سی ۔ اود
اپنے پنڈ بناں انج سی جیویں جل بناں مچھلی ۔ کمیاں وساکھیاں آئیاں تے لنگھ گئیاں ۔ لکھّی تے
حساب ای بھل گیا سی ۔ کوٹھریاں دے پکے فرشاں تے سوں سوں کے جیویں اوہدیاں ہڈیاں نور
بن گئیاں ہوئیاں سن ۔ اوسراں ای اوہدا دل پتھر ہو گیا ہویا سی ۔ اوہدیاں اکھاں وچ جوانی دے
دی تھاں بجھے بگھیاڑاں دیاں اکھاں والی چمک آ گئی ہوئی سی ۔ اگے اوہدی شکل اوہدے نقش
گوشت پوست دے سوہنے لگدے پر فیر پتھر دے تے ڈراونے بن چکے سن ۔ جدوں اوہ اوں کر د
کم کر دیندا جدوں مرضی ہوندی ویہر جاندا ۔ اوہدی مشقت دی کئی وار اوہدے تھاں دی اوہدے
کر دیندے ۔ پہلوں پہلوں تے اوہ نکی نکی گل توں دو جیاں دے متھیں پے جاندا ۔ لڑدا
ماردا تے اوہدی سزا ہس کے بھگت لیندا ۔ فیر اوہ جیہے دا اوہ جیہا ہو جاندا ۔ چھیتی جیا

دے عملے تے نالدیاں نوں پتہ لگ گیا جے لکھی ڈنڈے نال دیا نال تھلے لگن والا نہیں سگوں پیار نال کم دے جان والا اے ۔ قیدیاں سمجھ لیا جے اوہدے کولوں دُور رہنا ای چنگا اے پر فیر وی اوہدے کئی یار بن گئے ۔ جیل وچ ہر طراں دے چور، یار، ڈاکو، قاتل، بڑے بڑے اُستاد، بڑے بڑے خلیفے ہندے نیں تے سراون والے نوں تگڑے لاکے رعیت بناون تے کھوہی موہی دا رواج جیل وچ وی باہر طرح ای ہوندا اے ۔ پر لکھی اوہناں ساریاں توں ہور ای طرح دا جنوری ۔ بھلا اوہ کسے دے تھلے لگ کے کیویں رہ سکدا ، جیٹھ بچہ سی ، دلیر دی ، ساہ ست والا وی سن ای اینویں گل گل تے جیل دے عملے اگے جی جی کردا رہندا سے وناں وچ سگوں دوسریاں تے اوہدی دہشت پے گئی ۔ ایہدے بعد تے شاہو دے جوڑی داراں نوں کجھ بندے جیل وچ آئے سن اوہناں لکھی دا بڑا ادب ، لحاظ کیتا ۔ پچھوں وی تار کھڑکدی رہندی جے لکھی لئی شاہو دی چیز دست جیل وچ گھلدی رہندی ۔ تے لکھی دی دہشت ہور ودھ گئی ۔ اک بابا حکم سنگھ سیاسی سی جیہڑا جیل آوندا جاندا رہندا تے اوس واری لمی قید بھوگ رہیا سی ، جیہڑا اپنی مٹھی زبان ، نگھی طبیعت ، ہر کسے نوں جی جی کردا ، ہر کسے نال پیار کردا تے منڈیاں کھنڈیاں ، وگڑیاں تگڑیاں نوں پیار محبت نال اپنی راہ تے لے آوندا ، لکھی نال ڈھیر پیار کردا اُنج وی سرکار نوں ناہری زہر سان تے دیس نوں آزاد کراون دی گل جیہڑی بابا حکم سنگھ سیاسی کردا ۔ ہر دلیر تے سمجھ والے بندے نوں چنگی لگدی ۔ اوں حکم سنگھ شہد ورگا مٹھا تے گل بات دا بادشاہ سی ۔

حکم سنگھ کہندا :

"اوئے بھائی ویرد ! سوہے دا کم اے لفے نہ بھاویں ٹٹ جاوے ۔ دھکے دی سرکار اگے لفنا دی کیوں ؟ اوئے بندے روز جمدے تے روز مردے نیں پر دیس لئی مرنا ہور ای گل ہوندی اے ، بڑی ساری وڈی گل ۔ اوئے بندے اج مردے تے کل نوں لوک اوہناں نوں بھل جاندے نیں پر دیس لئی مرے بندے دا

نال سدا رہندا اے، ہمیش لئی۔ اوہ بندے شہیدی وار تھیہ پاجاندے نیں۔ اکبر بادشاہ کڈا وڈا بادشاہ سی اج کوئی ناں نہیں لیندا۔ اوہدا ڈیہاڑے تاں تھیہ نہیں لبھدا۔ پر دُلّا بھٹی پنڈ پنڈ لوک گاؤندے نیں۔ گھر گھر لوک یاد کردے نیں۔ اکبر بادشاہ مر مُک گیا پر دُلّا بھٹی جیوندا اے، جیوندا جاگدا اے تے سدا رہوے گا۔ بھائی دیپ سنگھ شہیدی، بھگت سنگھ، اودھم سنگھ، احمد خاں کھرل۔ اوئے ایہہ سارے شہیدی جیوندے جاگدے لوک نیں جیہڑے رہندی دنیا تیک جیوندے رہن گے۔

اوئے بھجنگیو میریو! ویرو! جوانو! پہلی دی اک وٹ سدھی کرن توں اسیں اک دوجے نوں وڈھدے آں۔ فیر اوہ ساری پہلی دیپ کے اُتے لا دیندے آں تے سدیاں اوس دشمنی نوں پشت نال تے اپنے لہو نال قائم رکھنے آں۔ نالے گھر اجاڑنے آں اپنے نال باہروں مور کھا کھواندے آں۔ اوئے جوہیں تے جٹ دی جان ہوندی اے تے اوہدے توں اسیں اپنے آپ دی وار دیندے آں۔ اسیں ای پورے دیس دی بھوئیں، پورے دیس دی زمین جے کیسے ساتھوں کھوہ لئی ہووے تے اوہنوں چھڑانے لئی ساتھوں جان دی بازی لا دنی چاہیدی اے یا نہیں؟

اوئے جوانو! اپنا دیس تے بندے دا ماں پیو ہوندا اے۔ اوہنوں غلامی توں چھڈا دین لئی تے بندے نوں اپنا سارا کجھ وار دینا چاہیدا اے۔ دیس لئی موت دا سواد کجھ ہور ای ہوندا اے جوانو، ویرو! مرنے تے سب نے جانا اے پر دیس لئی مر گئے بندے شہیدی ہو جاندے تے سدا جیوندے رہندے نیں۔ اوئے سورمے نوں اوہ کم کرنا چاہیدا اے جے لوک اوہنوں اوہدے پچھوں چنگا کہن تے سدا یاد کردے رہن۔ اوئے بھائی ویرو! گل سمجھن دی اے۔"

حکم سنگھ اک اک بندے نال روز متھا ماردا۔ گل بھاویں کوئی ہووے تے کتھوں دی ہووے۔ حکم سنگھ گل چوں گل کڈھ کے تان ایتھے ای لیا کے توڑدا۔ اوہدیاں گلاں دا نکھے پڑھے

سمجھ سوچ والے بندے اثر دی لینڈے ۔ لکھی دی موٹی عقل وچ اوہناں گلاں تے نہ آوندیاں
پر لکھی ایہہ جاندا جے حکم سنگھ حق سچ آکھدا اے تے اوہ حکم سنگھ دی ویدکرو حکم سنگھ
اوہنوں چنگا لگدا ۔

جیل وچ پہلوں پہلوں تے لکھی بڑا اکھڑیا تے اکھڑیا اکھڑیا رہندا ۔ اوہ چپ کر کے بیٹھا رہندا ۔
کسے نال زیادہ گل بات ای نہ کردا ۔ اپنے رنگ برنگے دھیاناں تے خیالاں وچ تانے پیٹے وچ ای گواچیا رہندا ۔
اوہدے وچھڑے پیارے اوہدے کناں وچ گلاں کردے رہندے تے اوہناں دیاں شکلاں اوہدیاں
اکھاں اگے پھردیاں رہندیاں ۔ یار بیلی جوٹی دار یاد آوندے ۔ سگوں جیل وچ تے اوہنوں محمد عیسائی ،
گارڈ تے سردار مراقی وی اپنے ای لگدے تے بڑے یاد آوندے ۔ پنڈ دے سارے دھندے
سارے فکر ، ساریاں سوچاں جیویں اوہدے نال ای آگئیاں سن تے جیل دے پھاٹک تے اندر
آون لگیاں تلاشی لین والیاں نوں وی نہ لبھیاں ۔ پہلوں پہلوں تے اوہ اپنی ملاقات نوں وی آون
والے گھیو ، گڑ ، تیل ، صابن نوں وی وڈا اڈیکدا رہندا ۔ اوہ اپنے لوکاں نوں ویکھ کے اوہناں
دیاں گلاں سن کے خوش ہو جاندا ۔ پر ہولی ہولی اوہ موم دا پتھر سخت ہوندا گیا تے اکھاں وچ گھڑی پل
پچھوں آن والی دھند کی بہت بندی گئی تے اوہنوں اپنا سر پر گوشت پوست دا نہیں جیل
دیاں بیرکاں دیاں اٹاں دا بنیا ہویا لگن لگ پیا ۔

پر فیر وی جیٹھ ہاڑ دیاں دوپہراں تے پوہ ماگھ دیاں لمیاں ٹھنڈیاں راتاں وچ اوہدی روح
اوہدا ساتھ چھڈ جاندی ۔ اوہدا سریر جیل وچ قید رہ جاندا تے روح جیہڑی سدا آزاد رہندی اے
پنڈ چلی جاندی ۔ بیرک دی چھت نوں گھوردیاں اکھاں پنڈ وچ اوہدی کھلری ہوئی دنیا نوں ویکھدیاں
تے کدے وسدیاں ، کدے اجڑدیاں تے کدے روندیاں ۔

(۱۹) اِک میسری اکھ کا سُنی

دُو جابرات دے انیڈرے سنے مابیا

لکھی دی بے بیے آکھدی ہوندی :

" کا کا جو لکھیا اے اوہ بندے نُوں بھوگنا ای پیندا اے ۔ بندہ بکھ تگڑا اے ، زوراور اے ، پر لکھے اُگے کجھ وی نہیں ۔ اوس سچے پادشاہ دی دین اے ۔ جو چاہے تے جنا چاہے بندے نُوں دیوے ۔ دُکھ یاں سُکھ ۔ اوس زوراور اگے کسے دی واہ پیش نہیں جاندی ۔ اوہ جیہنوں چاہے نہال کر دے جیہنوں چاہے کنگال کر دے لکھ نُوں چاہے تے ککھ کر دیوے تے ککھ نُوں چاہے لکھ کر دیوے ۔ کاکا ! اوہدے کم نیارے نیں "

تے لکھی سوچدا اوہدے کم سچ مچ نیارے نیں ۔ بندہ دن رات اِک کر کے اِک اِک اِٹ لا کے ورھیاں وِچ اِک گھر بناؤندا اے تے اوہ زوراور گھڑی پل وِچ اڈول ای پیر مار کے ڈھاہ دیندا اے ۔ بندہ ساری عمر بھو بھی بھو بھی کر کے جوڑ وار بندا اے تے اوہ آرام نال ای اُنگل لا کے پل وِچ روڑھ دیندا اے ۔ بے بے ٹھیک آکھدی سی ، جو مقدر وِچ لکھیا اے اوہ بھوگنا ای

پیندا اے۔ پچھے جو ہویا اوہدا کیہنوں پتہ سی تے اگانہہ جو ہونا اے اوہدی کیہنوں خبر اے ؟

دُکھاں دے اسیرن تے لوچیٹے یاداں دے دھاگے دا اِک سرا اوہ پھڑ کے کھچدا تے سارا لوچیٹیا ہویا دھاگہ اپنے آپ کھلدا جاندا۔ اجے کل دی گل لگدی اے کرنیل سنگھ دے ستھے تے اوہ اوس رات ننگی گیا۔ کرنیل دے جٹ نبھر دے پردھنے ایہا ہک تے شانو سی جیہڑے دوئیں اوہنوں چنگے لگے تے اوہ ادھی رات ویلے اوہناں نوں ٹور کے راضی باضی اپنے پنڈ نوں ٹریا۔

اوہ ہنیری رات سی پر تاریاں دی لو وچ ڈنڈی تے گھوڑا چاڑھ کے اوس گھوڑے دیاں واگاں اوہدی دھون تے سٹ دتیاں۔ گھوڑا مست، تسلی نال گام ٹریا جاندا سی تے اوہ آپ وی چنگی شراب تے شانو باہمی دے نشے وچ مست، بے فکرا، ہر شے توں بے پرواہ کاٹھی تے بیٹھا سی۔ ٹھنڈی ٹھنڈی ہوا وچ آس دوالیوں اُٹھدی ہوئی پکی کنک دی مہک اوہنوں ہور نشہ پئی چاڑھدی سی۔ اپنے لہو دے تتے نال ڈیٹھ مدھر نشے سن!! اوہ اوہدوں دی سویر سے جدوں پئی کنک دیاں پہلیاں ول پھیرا مارے آیا تے اوہنوں اوس دے کنک دی فصل چھپے کئی ورھیاں دی فصل توں بوہتی چنگی لگی۔ کنک دے بھرے ہوئے سٹے دو دے سٹے اوہدے ہل دے ہاریک کردے توں پھوہ پھڑ بھے اگھدے لگدے !

"ایس وار توں قتل کر ! اسیں تینوں چھڈا لیاواں گے۔"

تے اوہ مست ہاتھی وانگ جھولدا ڈنڈیاں اُتے ڈگی پئی کنک نوں لتاڑدا پنڈ پرت آیا سی۔ فصل چنگی ہووے، گھر آون والی ہووے تے جٹ دی سارے سال دی محنت دا مُل مُڑن دا ویلا ہوندا اے تے جٹ سچی مچی قتل دے متے پکاون لگ پیندے نیں۔ تے اوس ویلے رات نوں گھوڑے چڑھے جاندیاں نکی دے سرچوں ایہہ خیال لنگھیا۔ ایہناں ساریاں نشیاں اُتے رات دی سنگت دا نشہ چار سی۔ شانو اوہدے دل دے اندر ٹھیک کھب گئی سی۔ رات اوہدے کول بیٹھیاں اِک وار تے نکی دا جی کیتا، پئی سارا کجھ چھڈ چھڈا کے اوہناں دے نال ای ٹُر جاوے۔ تے ایس گل دا شانو اوہنوں اِک توں بوہتی وار اشارہ وی کیتا۔ پر اوہ اِک ساؤ پتر تے ساؤ ماں دا پتر سی۔ فیر اگاں

دتیویں جی لڑی نال اوہدا ویاہ دی ہون والا سی اِک اَدّھے سال وِچ ۔ ایس بارے دی فوجا سنگھ کھل کے اوہنوں اشارہ دے چکیا سی ۔ اوہ ڈاکو رَن پچھے لگ کے گل گالنا نہیں سی چاہوندا تے اوس ہنگھورا ای نہ بھریا پر ایہہ گل پکّی سی جے باہمنی اوہدے تے ڈُھہ گئی سی ۔ تے گھوڑے تے چڑھن توں لے کے اودوں تیک کئی وار اوہدا مونہہ بے دھیانے وِچ ای گل پیاں ہریاں شاخو دیاں توریاں تے پھریا ۔

اوہدا گھوڑا اِکو وار تربک گیا ۔ اوس لگام قابو وِچ کر کے ڈھلے پیر رکاباں وِچ ٹھوک لئے ۔ اوہدا سارا سریر کنبیا گیا تے سرچوں سارے دھیان اُڈ کے نکل گئے ۔ گھوڑا دلیر وی سی تے ساؤ وی ۔ تربک نے دوڑ نہ پیا سگوں کنوتیاں کس کے اوس پوڑ زمین وِچ کھوب لئے ۔ دھون چک کے گھوڑا سامہنے ویکھی جاندا تے نال ای پھرکڑا مار کے ناساں چوں اِک لمّا ساہ کڈھدا ۔ لکھی چھوی ہتھ وِچ تگڑی کر کے سانبھ لئی تے پوریاں اکھیاں کھول کے آل دوالے ویکھیا تے نِمّا جیہا ہَس کے گھوڑے نوں کہیا :

"جیو اوپُترا ! ہُشیار رہویں ۔ توں کیہ ویکھ لیا اے ؟"

فیر جیویں کجھ گھوڑے نوں تے کجھ اپنے آپ نوں دسّن لگا :

"کوئی بٹیرا اُڈیا اے بھائی تے توں تربہہ گیا ایں ۔"

تے گھوڑے نوں تھاپی دے کے اوس لگام نوں ٹرن دا اشارہ دتا ۔ پر گھوڑا اوہناں ای پیراں تے اوسے ای طرح کسیا کسایا ، کنوتیاں ملائی تھم کھوبی کھلوتا رہیا ۔

"گھوڑا پک نال کجھ ویکھی کھلوتا اے ۔"

اوس اپنے آپ نوں آکھیا تے چھوی تگڑی کر کے ، دُور تیک کھلری بندے دے لک لک کنک وِچ پوریاں اکھاں کھول کے ، چار چوفیرے ویکھیا تے کن کیڑ لین لئی پگ دے تھلیوں ننگے کر لئے ۔

"ہیں آں ! ڈنڈی دے کھبّے پاسیوں کنک چوں واج آئی ۔"

لکھی پوریاں اکھاں کھول کے واج دی سیدھ وِچ ویکھیا تے اوہنوں چِٹّے چِٹّے لیڑیاں دا

جھولا پیا۔

''مَیں کون ؟'' لکھّی گھوڑا پچھا نہہ کر کے اوہدا مونہہ واج دے جھولے وَل کرلیا۔

''مَیں ویر کور آں '' چاندی دیاں ٹلیاں وجّیاں ۔ ناں سُن کے لکھّی دے پنڈے

چوں ڈر خوف دی اِک لہر لنگھ گئی ۔ اوہدا سارا نشے لیہن وِچ مساں اک پل لگا۔ مساں

اپنا چِہرہ ، ہتھاں وِچ ویر کور نے ویر کور آکھیا۔

اوہ گھوڑے توں اُتر آیا۔ جھولن والے ہتھ وِچ گھوڑے دی واگ پھڑ کے اوس دوسرے

ہتھ نال لک دی چادر سوا سری رکھی۔

ویر کور پریں کنک چوں تُردی تُردی اودے کول آکھلوتی ۔لکھّی حیران ہو کے بنیا ، تاریاں دی لو

وِچ سوسج ورگے چمکدے چہرے ، مشالاں وانگ بلدیاں اکھاں والی سوہل ، ملوک تے تُوت دی لگر

ورگی پتلی ، لچکیلی ویر کور وَل ویکھی جا رہیا سی ۔ چیہڑی بغیر کسے ڈر خوف ۔ جھجکدیاں سنگا دے بڑی

تسلّی نال اودے ساہمنے کھلوتی سی۔

''ایس ویلے ، ایتھے توں کیہ کرنی ایں ویر کورے ؟'' مساں ای لکھّی نوں سُجھی۔ پر

اوہنوں سمجھ نہیں پئی آوندی سی کسے گل دی ۔ ویر کور تے لکھّی اِک دوجے نوں جاندے سن۔ ویر کور

شیرے دی بھین سے شیرے وَل لکھّی دا دن رات آونا جانا سی۔ کئی وار ویر کور آپ اوہناں نوں

ان پانی دین دی آجاندی سے کئی وار گھر ، حویلی تے راہ وِچ آوندیاں جاندیاں اوہ لکھّی نوں صاحب سلامت

دی کر لیندی تے کنواریاں والی شرم حیا چھڈ کے کئی وار اوہ لکھّی نوں اکھاں پاڑ کے ویکھ وی لیندی۔

پر ادھی رات نوں پنڈوں باہر وار عام راہ چھڈ کے اک ڈنڈی کول ویر کور دا ہونا لکھّی دی سمجھ

وِچ نہیں آرہیا سی۔

''مَیں اِک گل کرنی سی '' ویر کور کہن لگی ۔

''گل توں گھر کیوں نہ کر لئی میرے نال ؟''

لکھّی نوں یقین ہو گیا سی جے اوہ سُفنا نہیں پیا ویکھدا۔

"اوہ گھر کرن والی گل نہیں سی"

تنگ تے پتلی ڈنڈی تے ویر کور نکّی نال اپنی جُڑ کے ٹھلوتی سی جے اوہدے تیتے ساہ نکّی نوں وچ رہے سن تے اوہدے سریر دے مڑھکے دی واشنا نکّی دیاں ناساں چوں دی للکھ کے اوہدے سارے سریر وِچ گھُل رہی سی۔

"پر ویر کورے! تینوں کیویں پتہ سی میں ایسای ڈنڈی توں لنگھنا ایں؟" ایس گل دی نکّی نوں سمجھ نہیں سی آ رہی۔ اوہ عام تے اصلی راہ چھڈ کے اینویں اوس ڈنڈی چڑھ گیا۔ چوریار تے دشمنیاں والے بندے رات نوں کدے عام تے اصلی راہ تے نہیں ٹُردے۔

"کئی وار جیہدوں توں رات گئے اپنے پنڈ جاویں تے راہ توں دی نہیں ایدھر پیلیاں دے وچوں دی لنگھنا ایں" ویر کور دلیری نال آکھیا۔

"تینوں کِداں پتہ اے؟"

"میں آپ ویکھیا اے کئی وار"

نکّی اک واری ہور حیران ہویا۔ کڑیاں تے گائیاں ہوندیاں نیں سوہل، بےجان تے ڈرا کل۔

"ہُن کیہ گل اے؟" نکّی پُچھیا تے اوہ وَٹ توں لیہہ کے پیلی وِچ کھلو گیا۔ اوہدے تے ویر کور وِچ کُجھ وِتھ ودھ گئی سی۔

"گل کیہ؟" ویر کور کہن لگی "میرے بھاؤ کرنیل نے اپنی ساری حیاتی روڑھ چھڈی تے برباد کر چھڈی اے تے گھر دا بوہا وی دوجے بنے لا چھڈیا۔ میرا باپو کرتار سنگھ سردار زیلدار سی جیہدی کدے پدھی نہیں سی چھٹدی۔ بھاؤ دے پاروں تھانیاں، کچہریاں وِچ رُلدا نموشی وِچ ای مر گیا"

"نموشی کاہدی؟" نکّی بے صبری نال ٹوکیا

"نموشی ایس گل دی بھئی اوہدا وڈا پُتر کرنیل ڈاکے مارن لگ پیا۔ تے پُلس

روز ساڈے بُوہے تے آ بہندی تے آ پھڑدی میرے پاپُو نُوں ۔"

"مَیں سُنیا اے ،" لکھی آکھیا ۔

"تے ہُن جے اوہ آپ اوس راہ نُوں چھڈ کے پرت آیا تے ہُن تینُوں تے شیرے نُوں اوس راہ تے پیا چاڑھدا اے ! تُوں بچ ایس راہ توں ، ایس کم توں ۔" بڑی اپنایت نال ویرکور آکھیا ۔

"میری اوہ راہ نہیں ویرکورے ! میری لیہہ ہور اے ۔" لکھی اوس بے سمجھ جیہی کُڑی دی سیانی گل تے خوش ہو کے کہن لگا ۔

"تے شانو ۔" ویرکور لکھی دے نیڑے ہو کے کہن لگی "شانو سو بدماشاں دی اِک بدماش اے ۔ اوہ تے کئی گھر ساڑ پھوک کے سیک بیٹھی اے اوہتری ، بندے کھانی ۔" ویرکور بڑی نفرت نال کہیا "مَیں رات اوہدیاں ساریاں گلاں سُندی رہی آں ۔"

"اچھا ؟" لکھی حیران سی ۔ اوہ کُڑی بے سمجھ نہیں سی ۔

"بندے نُوں تے اوہ پل وِچ پوٹے تے چاڑھ لیندی اے تے فیر اوس نے ماردی اے جتھے پانی نہ لبھے ۔ اڈّی سپنی اے اوہ ۔ پچھلیاں نُوں کھانی ، نامراد ۔" ویرکور دانیاں پردھانیاں وانگ بولدی پئی سی ۔ پچھن لگی " تینُوں پتہ اے اوس کِنے قتل کیتے نیں تے کِنے گھر پھوک کے نیں ؟"

"آہو ! مَیں اوہنُوں بڑا جاندا آں ۔" لکھی علموں ویرکور توں پچھے کیوں رہندا ۔

"بس تے اپنا پیسیا وچار ۔" ویرکور دے سرتوں اوہدی چُنّی لیہہ گئی ہوئی سی پر اوہنُوں سر کجن دی سُرت کِتھے سی ؟

لکھی پیار نال اوہدے سر تے ہتھ پھیریا : "چنگا میرئیے سیانیے بھینے ۔"

ویرکور دے موُنہہ وچوں اِک گھُٹی ہوئی پر تیز جیہی چیک نکلی ۔ اوہ تربھک کے پچھانہہ ہو گئی جیویں

اودھر سر تے نکھتی ہتھ پھیریا کوئی ناگ رکھ دتا سی۔

"کیہ ہویا؟" حیران نکھتی پچھیا۔

"بھین۔" ویرکور جوالا مکھی وانگ کھول کے سڑکے بولی "مینوں کدے نہ آکھیں، کدے وی۔" نفرت نال اوہ کنبدی ہوئی کہن لگی "نال میں تیری بھین آں مورکھا۔"

"دھرم نال بی بی ویرکورے! توں تے میتھوں ماں جائی بھین لگنی ایں۔ شیرے دی بھین میری کیوں بھین نہیں؟" نکھتی مورکھ سی ہس کے کہن لگا۔

ویرکور اک چیک مار کے پچھانہہ نوں بھجی:

"ظالما! جوانیوں جانیا! مورکھا۔" دہشت نال اودھرے موہنوں چیکاں وانگ نکلیا۔

تے جیویں دور تیک توں ویرکور دے وین پاون دی واج آوندی رہی۔

پتھر ہویا نکھتی اوہناں پیراں تے ای کھلوتا جیویں سن گیا۔ جیویں زمین اودھرے پیر پھڑ لئے ہون، اوہ اوتھے ای گڈیا گیا ہووے۔

اودن سرگھی ویلے سردار کرتار سنگھ ذیلدار منگل والے دی دھی، سردار کرنیل سنگھ تے شیرے دی لاڈلی، سوہنی تے کنواری بھین ویرکور نیلا تھوتھا کھا کے ستی، تے فیر کدے نہ اٹھی۔

(۵۰) جھگنی جا وڑی سی روہی
جتّھاں پھڑ سہاگے ہوئی
اوتھے رو رو کملی ہوئی
اوہدی وات نہ پچھدا کوئی

★

گھر تے میلہ بنانیاں بھردیاں چپ لگدا اے اجّڑیاں نہیں۔ کنک دی واڈھی دے مگروں گہائیاں سن۔ پھلے پئے ، اُڈائیاں ہویاں تے بوہل دڑویاں وچ پے پے کے مٹے گئے تے کھیساں وچ پنڈاں بجھ بجھ کے گڈے لدے گئے تے منڈی نوں ٹر پئے۔ پیسہ دھیلا بیا کے سارے ورھے دیاں لوڑاں تھوڑاں دے مونہہ بھرے گئے۔ اَدّھی کو کنک بھڑولیاں وچ پے گئی تے بھڑولے بھرے تے اوہناں دے بند مونہہ مٹی نال لمب دتے گئے۔ گھر بھر کے جٹ ساونیاں بیجن لئی ٹر پئے۔ اوس ای سمے تودا سنگھ دے پیار دا پاتھیر ٹٹیا۔ لکھے نوں کون ٹال سکدا اے؟

اِک دن ہسلا کھیڈدا ، راشی باشی مکھن تاریاں دی لو وچ ہل لے کے بیلے گئے (پیلیاں دی اِک ونڈ دا ناں) وچ اپنیاں دو پیلیاں نوں پاڑ پاون گیا۔ جھنڈے اوون پنڈ دے

نال ای پٹیاں دیلیاں دی اک وند دے نال وچ ہل جویا۔ چھاہ ویلا ہے کے مکھن د
دیپو بیٹے گئی تے مکھن اک ادھی پیلی نوں پاڑ پا بیٹھا سی۔ ہل کھلھار کے اوس چھاہ وی
اوہو ای چوپڑیاں روٹیاں، مکھن اچار تے گنڈے۔ مگروں رج کے لسی پیتی تے
واسے ہتھ پٹیاں نوں مل کے اوس مچھاں تے داڑھی وچ پھسے ہوئے لسی دے تپکے
ڈھلی پگ نوں کس کے بجھیا تے ہل واہون لگ پیا۔ دیپو نے بوہنے وا بھوں بنا کے سر تے
لسی والا کجی تے بھانڈے اتے سکا رے تے مکھن نوں راضی باضی ہل واہوندیاں چھ
گھر نوں ٹر پئی۔

سورج سر تے آون تیکر مکھن اک پیلی نوں پاڑ پا چکیا سی۔ اوس ہل دی جنگھی نوں پھڑ کے
اُتا نہہ چک لیا تے ولائتی ہل دے چوڑے نرکے پھالے نوں ڈھگیاں دیاں کھچاں بھاوند
پیلی نوں ڈھگے ہک دتے۔ پیلی دی وٹ تے اوس مٹی نال بھری ہوئی موٹی کھل دی اُچے
وال بھاری جتی لاہ کے رکھ دتی۔ تے کنک دیاں مڈھاں تے پولی دے گنڈیاں دی
کیتیوں بغیر ہل تے پیر رکھ کے ہل زمین وچ کھوب کے جنگھی اُتے بھار دبا پا
ڈھگیاں نوں ٹچکاری ماری۔ تھکے ہوئے پر دلیر تے تگڑے ڈھگے زور لاون لگ پئے
ہل دا چوڑا پھالا مٹی دیاں ڈھیاں دیاں ڈھیاں پٹ کے نال نال ڈھیری لاوندا ٹریا گیا اوہ
دوالے سیاڑ ماریا۔ اگلی پاڑ دی پہلی لیک دے نال وتھ چھڈ کے اوس فیر ہل زمین وچ
اگے آوندی پولی دے تن چار کٹھے ہوئے بوٹیاں توں دی پیر رکھدا لنگھ گیا۔ ادہوں
دے کنڈیاں وچ کوئی گکر دی سول سی جیہڑی اوہنوں چبھ گئی پر اوس پرواہ نہ کیتی۔ پیلی د
پورا پھیرا لیا وندیاں لیاوندیاں پیر دی تراٹ پین لگ پئی سا اوس فیر پرواہ نہ کیتی تے اک
لیاندا پر اودوں تیک پیر ہتھ تہرلت وچ چڑھن لگ پئی۔ اوہ سے سر پیر وچ جیویں اگ
گئی۔ اوس ہل کھلھار کے پیر دا چپ ملیا تے پیر والے تھاں تے تھک لایا، پر چ
[illegible]

گھڑی گُو پرانی دی ٹیک لا کے کھلوتا پر چپیڑ دی ہیسٹر ودھدی گئی۔ اوس بل چھنڈ کے ہنڈالی کیتی تے مُوہگے پنڈ نُوں ہک وِتے۔ اُنج وی جوترا لگ گیا ہویا سی تے گرمی زوراں تے سی۔ اوہ بل چھنڈن ای والا سی پر دُوجی پیلی نُوں وی پاڑ پاٹین دے لاہ وِچ اوہ لگا رہیا۔

اوس جتی پرانی نال جھاڑی، وچوں مٹی کڈھی تے چپیڑ ہیں پانی پر سچے پیسے دا پیت سُجیا ہون پاروں جُتی وِچ نہ آیا۔ اوس سچے پیسے دی جُتی ہتھ وِچ پھڑ لئی، پگ دے لڑ نال اوہ مُونہہ توں مٹی گھٹا تے مڑھکا پونجھدا ہویا اگے نہیاں تے منڈالی پچھے ٹُریا۔ پیڑ ودھدی تے اتھلت وِچ چڑھدی جاندی۔ اوہ لنگاوندا لنگاوندا ٹُردا رہیا۔ گھڑی کو پچھوں کھلو کے اوہ پیرا نپ راہ دے گرم تے تپدے گھٹے وِچ دیندا جیویں اوہنوں ٹکور کردا پر پیڑ ودھدی جاندی۔ اوہ دنداں ہیٹھ جیبھ ٹکے ٹُردا رہیا۔ گھر اپڑ کے منڈالی کھولیوں بغیر مکھن منجی تے ہاڑ گیا۔

شیشہ ورگا پُت منجی تے پیا پیڑ جھنوں بے حال سی۔ پیر دی سوج ات نُوں چڑھدی پئی جاندی سی۔ نکی دوڑ کے جا تے نائی نُوں سد لیایا۔ جیہڑا پھوڑیاں، زخماں تے طلم کاغذی لا تو لیندا سی اک سیانا بندہ سی۔ جا کے نے دھیان نال پیر ویکھیا۔ اک تھاں تے نِکا جیہا بے ملوم زخم سی تے اودا لال سِرا مُونہہ نظریں آوندا۔ فیر اوس دور تیک بجی ات نُوں بڑے دھیان نال ویکھیا۔ گھڑی کو چپ کر رہیا جیویں سوچیا ہووے۔ فیر تایاں ول مُونہہ کر کے آکھن لگا:

"بھجائی! گھیو تے دُدھ دیو تتا کر کے۔ رب بچا خیر کرے گا۔"

تایاں میلے لیڑے نال اکھاں وِچ آوندے اتھرو پونجھ کے جھٹ ای گھیو تے دُدھ دا وڈا چھنا بھر کے لے آئی۔ نکی تے جھنڈے نے بے سُدھ مکھن نُوں آسرا کر کے اُٹھایا۔

"ہوش کرو پُتر! ماں مر جاوے! ایہہ گُھٹ دُدھ دا پی لے۔" تایاں کہیا۔

مکھن بڑیاں مشکلاں نال دو چار گُھٹ ای دُدھ پیتا تے مُونہہ پرانہہ کر لیا۔ اوہدیاں اکھاں لال سوہیاں سن۔ اوس خالی خالی نظراں نال آل دوالے بیٹھے ہوئے سارے جیاں ول ویکھیا۔

جیویں سہاندا ہووے۔ فوجا سنگھ سرسنی نالدی منجی اُتے بیٹھا، دیپو ویرے دے پیراں کول تے تارو لتا سارا گھنڈ کڈھی پیار دی تھمی نال لگی پتہ نہیں کدھر ویکھدی تے کیہ سوچ رہی سی؟۔

جاتے تائی نے پیڑھی سردار فوجا سنگھ دی منجی دے کول کر کے جھنڈے تے لکھی نوں نیڑے آؤن لئی سینت ماری۔ بے سُدھ پتر مکھن "ہائی او میری لت گئی" آکھیا۔ دیپو دا سارا سریر کنب گیا۔ تاباں دے کلیجے نوں ڈرگھ بھریا گیا۔ دُکھ نال نڈھال ہو کے مکھن دی منجی دی باہی پھڑ کے زمین تے بہہ گئی جیویں ڈگ پئی ہووے۔

"حوصلہ کر بھین تاباں! واہگورو سچے پادشاہ نے آپ سُکھ کر دینی اے"۔ جنداں اپنے سر دی چادر نال مکھن دے مونہہ تے آوندے مڑھکے دے تڑکے پونجھدی بولی" مکھن دا پنڈا تاپ نال سڑھن ڈیہا اے"۔

جوان، کماؤ تے کلے پتر دی ماں حوصلہ کیویں کر دی؟ اوہ بیٹھی نڈھال سی۔

"میری جاچے تے سردار مکھن سنگھ نوں کجھ لگ گیا اے"

جاتا تائی ہولی جیہی بندیاں نوں دسن لگا" پر کجھ لگن نال ایئی سورج تے نہیں چڑھدی تے نہ تاپ اینا"۔ فیر جیویں اپنے آپ نال گلاں کر دیاں کہن لگا:

"کیہڑا.........."

"کیہ آکھیا ای راجہ؟" فوجا سنگھ تربہہ کے پچھیا

"کجھ نہیں میں آکھدا آں کوئی کیڑا کوڑا ای نہ لڑ گیا ہووے بیلے چوں؟" جاتا ہولی جیہی کہن لگا بھئی سوانیاں نہ سن لین۔

"کیڑا؟" لکھی ڈر کے پچھیا: "سپ؟"

"سپ تے ایس جوہ دے بابا نانک صاحب کچیاں بنا گیا اے آپ۔ سُنیا نہیں جے ایس ساری جوہ دے سپاں دا اوہناں زہر ای مار چھڈیا ہویا اے"۔ جاتے نے علم دالیں سروال

ں تسلّی دِتّی ۔

” سُنیا اے !“ فوجا سنگھ کہن لگا: ”پر کوئی دوا دارو ؟“

” جے کیہڑا اے تے ایس دا دارو ہیٹھلے پنڈ ای لبھے گا سردار جی ! جیہڑا مرچی زہری سپ لڑیا ہووے بندے نوں ہیٹھلے پنڈ لے جاؤ اوتھے اوس کچی ڈھیری توں مٹی لے کے مٹی دے تکورنویں پیالے پا کے پانی وچ گھولو، پانی پیا دیو تے پیالے دے تھلے بیٹھی ہوئی چیکنی مٹی دا زخم تے لیپ کر دیو۔ رب سچا مہر کر دیندا اے“۔ جانے علم دے سہارے تسلّی دین دی اک ہور راہ وکھائی۔

” پر مکھن نوں ایس حال وچ ہیٹھلے پنڈ کیویں لے جائیے “ فوجا جیویں اپنے آپ نال گلاں کردا کہن لگا ” پر جان محمد بھائی ! ایہہ کیہڑے والی گل ہے وے ؟“

” نہیں جناب ہجّی گل دا میتھوں پتہ نہیں۔ سچ پچھو تاں گل میری سمجھ وچ نہیں آئی سردار جی ! حکیم لبھو رام سیانا اے اوہنوں سد لئیے “ جا نے کہیا۔

تے لکھی لبھو رام دا ناں سُن کے جیویں اکو واری جاگ اٹھیا ہووے۔ اپنی ڈھلی پگ نوں تے لوسیٹھا واور دے وانگ حویلی نوں دوڑ پیا۔

” میں حکیم نوں لے کے ہُنے آوندا آں !“

تے اوہ حویلی چوں کاٹھی دے بغیر ای ننگے گھوڑے تے چڑھ کے پنج کوہ دُور حکیم لبھو رام نوں لین اُڈ گیا۔

گھوڑیئے پہنچے لکھی حکیم نوں لے کے پرتیا۔ اپڑ تے اوہ تھوڑے چھیتی جاندا پر پیلوں تے ای پنڈ نہ لبھا۔ اپنے پنڈوں اگانہہ کوئی دو کوہ تے اوہ کسے بیمار نوں ویکھن گیا ہویا سی۔ فیر آپ بڈھا تے ماڑا۔ اوس گھوڑے تے چاڑھ تے لیا پر ہولی ہولی آوندیاں رات پے گئی۔ کوڑے تیل دے دیوے نال دیوا اِک مٹی دے تیل دا دیوا دی بال دِتا۔

مکھن بے ہوش سی تے لت دی سوج مکھن سارے پنڈے نوں پے گئی ہوئی سی تے اوہدے

موئہوں جھگ پئی آوندی سی ۔ حکیم نے دھیان نال ویکھ کے سر ہلایا ۔ زہر سارے سریر وچ رل گیا ہویا سی تے مکھن حکیم دے علاجوں باہر سی ۔ نواب اندر تے کجھ ہور بندے آئے بیٹھے سن ۔ زنانیاں پرانہہ گھنڈ کڈھی بیٹھیاں سن ۔

تایاں پتّر دی منجی دے کول ہوئیں تے بیٹھی نڈھال سی ۔ دیبو بے ہوش دیبو دا ہتھ پھڑ کے کول بیٹھی سی جیویں اوہنوں ڈر سی مکھن کدھرے ٹُرنہ جاوے ۔

حکیم نے کوئی دوا گھول کے مکھن دے مُونہہ وچ پاون دا چارہ کیتا ۔ پر ساری دوا باہر نکل آئی ۔ حکیم نے فیر دوا گھولی جھنڈے تے بکّی نے چارہ کرکے بے ہوش مکھن دا پیار نال مُونہہ کھول کے اوہنوں پیا وی دتّی ۔ مکھن ہونگاں ماردا ۔ تڑفدا تاپ وچ پیا سڑدا بھیڑا پیے حال سی ۔

”میرے اندر اگ لگی ہوئی اے “ اوس بڑ بڑاوندے کہیا ۔

” زہر سارے سریر وچ گھل گیا ہویا اے تے بڑا چر ہو گیا اے ......

.....بڑا چر ۔“

حکیم اک ہور دوا بناوندے خورے اپنے آپ نُوں یاں لوکاں نُوں آکھیا تے مکھن دی جان بچاون دا پورا ٹل ماردا رہیا ۔

اوسے کویلے مکھن دم دے دِتّے ۔ مکھن دی گھر والی دو ہتھڑ مار کے مکھن اُتے ڈگ پئی ۔ جیویں جاندے مکھن نُوں پھڑ کے رکھن دا چارہ ماردی ہووے ۔ تایاں سروں چادر لاہ کے سٹ دِتّی تے چھاتی پٹدی دین پاوندی ڈھیہہ پئی ۔

” میرا ککھ نہیں بچے رہیا ..... وے لوکو میں لٹی گئی جے “

اوہدے دین پساردی چھت پاڑ کے اسمان تیک گئے ۔ رنید تحمی نل تحر مار کے مکھن اُتے آ ڈگی جیویں مرگی ہووے ۔ پرانہہ بندیاں وچ بیٹھا نوابسنگھ پتّر دی موت دا سن کے بیٹھا بیٹھا پچھانہہ نُوں ڈگ پیا ۔ فیر اوہ جوان منڈیاں وانگوں چھال مار کے منجی توں اٹھیا تے مکھن دے اُتے

جاوُنگا۔

"اوئے دشمنا! کتھے نُرچلیا ایں ساڈُوں چھڈ کے۔" لگا جیویں فوجا سنگھ جیوندے نُرس کے نُرے جاندے مکھن نُوں پُورا ٹل، پُورا زور لاکے واج ماری ہووے۔ لکھی، جھنڈے روندیاں ڈِگدے ڈھیندے فوجا سنگھ نُوں منجی تے لیا بٹھایا۔ اِندر، نواب تے ہور سارے بندے زنانیاں اوس جوان موت تے پٹے روندے سن۔ اِندر روندیاں آکھیا:

"اوئے جوانا! جان دے دن تے ساڈے سن، تُر توں گیا ایں۔ اوئے بڑا دھرو کر گیا ایں ساڈے نال۔"

(۲۱) جے میں جاندی بھگّے نے مر جانا

اِک دے وی دو جندی

★

میاں نالوں جیوندیاں دا دُکھ بوہتا ہوندا اے۔ دیپو ایہہ گل نکّی نوں آکھدی ہوندی سی جدوں اوہ اپنے بھائیے نوں یاد کر کے روندا تے بھائیے دا بدلہ نہ لے سکن تے کُڑھدا۔ اودوں دیپو دی ایس گل دی کدے نکّی نوں سمجھ نہیں سی آئی پر کٹھن دے سنگروں پچھلیاں دا سہم دیکھ دیکھ کے اوہنوں دیپو دی ایس گل دی بڑی سمجھ آ گئی۔ سچی مُچی مویاں نالوں جیوندیاں دا دُکھ بوہتا ہوندا اے۔ مرن والا تے گھڑی پل دُکھ جھل کے اوہ جاندا اے پر پچھلیاں نوں جیوندے جی مار جاندا اے ...... پچھلے اُنج تے جیوندیاں وچ گنے جاندے پر گلیاں پاتھیاں وانگر دُھخ دُھخ کے سواہ ہو جاندے۔ پہاڑ دا پہاڑ فوجا سنگھ بڈھا جیہنے ساری عمر بڑی اوکھی، کٹھن گزاری سی پر فیر دی نوں برنوں سی۔ جوان پُتر دی موت نال اُٹھن جوگا ای نہ رہیا۔ دناں وچ اوہدے مونڈھے نیویں ہو کے گیٹے ہو گئے۔ اوہدے توں لاٹھ بناں تُریا وی نہ جاندا۔ دناں وچ اوہدی ڈھول وانگر کسی کھل وچ ڈھلک کے وٹ پے گئے تے اوہدیاں ہڈیاں ماس چھڈ گئیاں۔ اوہدے مونہہ نوں جندرا وج گیا تے اوہ ننگے سر ڈھورا بھورا کھیس وچ مونہہ سر لکا کے چُپ چاپ لمّا پیا رہندا۔

مہینے ڈیڑھ پچھوں بدھا جٹ اِک دن ہنڈالی لے کے نیلے گیا تے جا کے پیلی وچ ہل جوڑ دِتا۔ مکھن توں اودرے تے اودے ہتھ سیہان والے ڈھگے، ڈولدے تھماں نال پچھے آؤندے فوجا سنگھ توں بھلا کیویں قابو آؤندے؟ فوجا سنگھ توں تے اپنا پیر ای چک کے اگانہہ نہیں رکھیا جاندا سی۔ ڈھگیاں نوں کتھوں رلدا؟ ہل چھڈ کے سر پھڑ کے پیلی وچ بہہ گیا۔ لکھی نے فوجا سنگھ نوں پیار نال بانہواں پھڑ کے اُٹھایا تے لیا کے وٹ تے بٹھا دِتا۔ آکھن لگا:

"میتھوں ایس کر کے پالیا سی۔ جے میرے جیوندے توں اپنے مُنہ رولیں۔ او تے چاچا! میں جیوندا ہاں۔" فوجے دے سینے نال روندے لکھی، مکھن دے ہل دی جنگھی پھڑ لئی۔

پہاڑ تاوں بھاری پنڈ فوجے دا ڈھا تے دُکھاں دا ماریا سر نہیں سی چک سکدا، اوہ جس کے لکھی چک لئی۔ یاریاں سنگتاں، نیلے ٹیٹلے چھپڑ سے، دنیا جہان وچوں مونہہ موڑ کے لکھی مکھن دی ساری واہی سانبھ لئی۔

"میں مکھن تے نہیں بن سکدا چاچا! اُچھپ کر کے مُڑ پئے فوجا سنگھ کول بہہ کے لکھی کدے کدے آکھدا "تے نہ میں ہوا و مکھن نوں موڑ کے لیا سکناں۔ پر سونہہ گورو دی جے میں تینوں کدے اوہدی تھوڑ جاپن دیاں تے دیم دا پُتر نہ آکھیں کسے چوہڑے دا آکھیں۔"

فوجا سنگھ اگوں آکھدا:

"بھائی ویرا توں تے میتھوں مکھن ای ایں۔" فیر لکھی دی بانہہ پھڑ کے کول بٹھا لیندا، آکھدا "پر ہنڈا بوہتا توں تے مکھن توں وی تنی واہی کرناں ایں۔ مال ڈنگر دی سوکھا لے۔ باڑی وی پھیلے: ہٹے توں دو دو لے تے ساونی دی۔"

لکھی جیہنے مڑ کے مڑ کے گھر توں پتا کر کے کدی دے وچ دا دوسرا انہیں سی کیتا۔ مٹی دے نال مٹی ہو گیا۔ اوہدے پوسکی دے گُڑتے۔ لیٹے دیاں کھرکھرکر دیاں پاون۔ چھے ٹلے دیاں ساریاں کوٹھیاں جُتیاں، ہانا تے ایہہ کگی مٹھے تے کر کے جتی ٹیلے والی

ڈنگر پک۔ مینہ وچ پہر دیلے شکست پھل والی پھوی۔ تھلے تھاں، دھوتا شنگار، گھوڑا لوکاں نوں اِک ٹوسے خیال دیاں گلاں لگدیاں۔ میلے جیہے پیٹھے پانی، سر تے میلی جیہی پگ لوہیٹی، موٹی کھل دی بھاری جُتی جیہے ہیں پانی سارا دن کم کار وچ گھبیا جیٹ رُل گیا پر اوہ خوش سی۔ مکھن دا سارا کم اوسے مکھن بن ای سانبھ لیا۔ رات اوہ حویلی فوجا سنگھ ول ای ساؤندا۔ کیوں جے مکھن دی موت مگروں فوجا توڑی سون لگ پیا سی۔ باہر دی دُنیا نال لکھی دے سارے رشتے ناطے ٹٹ گئے۔

دیوا نے تاپاں دا بجھیا سی۔ پنڈ تے اُنج ای وسدا سی۔ دائرے دیاں رونقاں وی اُنج ای سن۔ بڈھے اُنجے وانگ ادھ گھڑیاں دیاں لمیاں دوپہراں پچھلے دناں دیاں گلاں کر کر کے گزار دیندے، تے مُنڈے گھنڈے کُلہ مستیاں کر دے۔ بڈھیاں دیاں گلاں سندے تے آون والے دیلیاں دے سُفنے ویکھدے پر ایدھروں اودھروں ہو کے پُرانے دی وادے رنگ میٹھے تے چھیتی لنگھ جان والے سُکھے وانگ مکھن نیوٹیاں دیاں گلاں وچ آؤندا تے ہر اِک نوں اُداس کر جاندا۔

کوئی آکھدا:

"یارو! مکھن ہیرا سی ہیرا۔ کدے کتے پیاں نہیں سی ڈِٹھیاں گلاں سی گلاں۔ بھلا مانس، بڑا کم کرن والا، بڑا سوہنی سُتھری گواہی کرن والا جوان۔"

کولوں دوجا بولدا

"پُتر دی موت نے فوجے دا لک ای توڑ چھڈیا اے۔"

"تے ہور۔ کیہ بھئی،" کوئی ہور کہندا "بڈھے وارے جوان پُتر نے ہتھ دی ڈانگ تے اکھاں دی لو ہوندا اے۔ اوہ وی نہ رہے تے پچھا کیہ رہ جاندا اے بندے کول؟ دھن حوصلہ اے فوجا سنگھ دا جیہڑا اجے وی تریا پھردا اے۔"

گل اگانہہ ٹُردی لکھی تے آ پُج جاندی! کوئی آکھدا:

"پئی سچ پچھو تاں میرا تے پک نال گویڑ سی، لکھی دس نمبریا بدماش بنے گا یا

بڑا بھارا ڈاکو۔ جوان نوں رب ہر شے دتی سی، عقل، شکل، ہتھ، پیر تے حوصلہ۔ اچے تے تنگی والیاں دے لڑنگ کے اڈاریاں سکھن ای لگا سی۔ اوس راہ تے ٹرپینا تے بڑا ناں کڈھدا۔ پر ویکھو رب دے رنگ جوان نوں کیہی مت آئی اے! کیہا ستھری واہی کردا اے! فوجا سنگھ دا تے سارا بھارا ای چک لیا اوس۔ نہیں تے کون کسے لئی اپنے آپ نوں انج ماریندا اے؟ بھئی جوانو! اے نا وڈی ساری گل؟"

اگوں کوئی بولدا:

"اوئے فوجا سنگھ وی تے وریام دے پچھوں یاراں پال کے دکھا چھڈیا سی۔ ساری عمر ای گال چھڈی سی جوان نے۔ کلا بندا تے دو گھراں دی واہی۔ تے منڈے دی پال چھڈے اوہنے۔"

وچ کوئی بڈھا سیانا بول پیندا:

"اوئے بندے کیہ بندے نوں پالنا ہوندا اے، سب کرتار آپ کردا اے۔ بندے واتاں ہو جاندا اے مورکھو۔"

"لے، ہور سن لو ایہو جہی گل؟ اوئے بابا! ایہہ تیرا کرتار تیرے پچھے چپاہ ویلا وی لے کے آیا تیرا؟ کہ ساڈوں جڑا اوی آکے لاہیا تیرے ہتھ؟ بندے دا بندا ای وارث ہوندا اے۔ نے تُوں ہر گل وچ کرتار نوں لیا واڑنا ایں؟" کوئی سرپھریا جٹ آکھدا۔

گل پچھا تہہ نوں ٹھر کے پہلا آکھدا:

"بھئی سچ پچھو تے اج کوئی کسے دی تھیکی یاد رکھدا اے۔ پر وریام دے پتر دا ایہو ای حق بندا سی۔ جو اج تکی پیار کروا لئے۔ اوئے نیکی دا پھل ای ہوندا اے۔"

تے اگوں وریام دیاں گلاں ٹر پیندیاں۔

پر وچوں کوئی سیانا پچھلی ساری گل دا نچوڑ کڈھ کے باہر رکھ دیندا تے آکھدا:

"بھئی میاں میراں تے گویڑ آہندا اے فوجے نکھی نوں سک دی دے چھڈ نا چے۔"

دوجا آکھدا :

"پُن وی گل اے بھئی! تے سیانف دی۔ فوجے دا گھر دی وسدا رہوے گا تے
مکھن دا ہتر دی پل جائے گا۔"

پچھلا بول پیندا :

"میں آکھیا سی ناں؟ بندا بندے دا دارد ہوندا اے بھائی سیانیو! ایہو جیہے
ویلے تے اِک نے دوجے نوں آکھیا سی،

رب دڑگا آسرا تیرا

وسدا رہو مترا"

نِکّی والی ویرکور دی موت نکھی دے اندر پہلی زبر ٹپائی سی۔ ویرکور دی موت تے نکھی بڑے
دِن چُپ چپہا، سہیا جیہا تے اودریا جیہا رہیا۔ سارا سارا دِن اوہ باہر ایدھر اودھر نکل جاندا۔ راتاں
باہر گزار اوندا۔ کدے کدے اوہ اپنے آپ نوں ویرکور دی موت دا قصوروار وی سمجھدا تے کدے
اودھنوں جھلی کہندا، تے اوہ ہے وی جھلی سی، دُنیا نوں نویکلی، وڈی آن تے وڈی شان والی۔
کاہنوں کوئی ایہو جیہی آن والی رانی رکسے بادشاہ دے محل وچ وی ہونی اے۔ نکھی دے
یار بیلی، سجن متر اودھے ایڈے چُپ چاپ رہن تے حیران ہوندے۔ احمد خاں نے نکھی نوں
اِک دِن آکھیا وی :

"بھاؤ! تیرے اندر کیہ اے، جیہنوں تُوں اندر و اندر دبّی گھٹی جاناایں؟"

"کجھ وی نہیں دھرم نال" نکھی جھوٹھی سونہہ کھا جاندا۔

ویرکور دی موت دے اگلے دن ای دِیپو ادھنوں آن پھڑیا۔ دیپو نوں نکھی دی
چُپ، اوہلا اُوریوان نہ دیکھیا گیا۔ دیپو تے سدا نکھی دے مُڑھکے دی تھاں اپنی رت روڑھن لئی تیار
ہوندی، نکھی دے موڈھے تے ہتھ رکھ کے پُچھن لگی :

"وے لکھّی کیہ ہویا اے تینوں؟"

"کجھ نہیں"

"اڑیا ویرو دے مرن دا تے مینوں وی بڑا دکھ ہویا اے۔ کیہا چنگی گڈی سی

گڈی جیہی"

لکھّی اگوں ہوں ہاں نہ کیتی۔ دیپو سیدھی واہی:

"توں تے لکھّی روز تڑیا رہندا سیں اوہناں وَل، تیری تے بڑی اَدر بھاکردی ہووے گی؟"

"فیر؟" لکھّی اوازار ہو کے پچھیا۔

"فیر تینوں تے بڑا دکھ جیا آیا اے اوہدے مرن دا"

"ہوں ہوں"

"وے لکھّی! اِک گل تے دس اڑیا! اوہ موہرا کیوں کھاہدا؟" دیپو سیدھی سٹ ماری:

"اوہدی تے کدی کوئی گل وی نہیں سی سُنّی" دیپو گھُب جان والیاں نظراں نال جیویں لکھّی

دا اندر پڑھدی۔

لکھّی اکھاں پرانہہ کر لئیاں تے ہولی جیہی کہن لگا:

"دیپو! میاں نوں منہ نہیں بولی دا"

"میں اوہنوں منہ کد مل بولیا اے" دیپو کہندی، "دھرم نال لکھّی! میرا دل آکھدا اے

تینوں ایس بھیت دا پتہ اے تے میں کسے دن ایہہ گل تیرے وچوں کڈھ لاں گی"

پر جیویں چھوٹی پیڑ وڈی اگے تے چھوٹا دکھ وڈے دکھ اگے مارے پے

جاندے نیں ایسراں ای ویرو دی موت دا دکھ مکھن دی موت دے وڈے دکھ تھلے آ کے دبیا

گیا۔ لکھّی نوں مکھن تے جیندے وانگ ہی سگوں اوہدوں توں چنگا

مکھن سدا ای لکھّی نوں سکے بھراواں وانگ رکھدا سمجھدا۔ مکھن دی موت اُتے تے دشمناں

دیاں اکھاں وچ وی اتھرو آ گئے ہون گے۔ لکھّی نوں کدے تے لگدا اوہدے اپنے سریر دا اک حصہ

مر گیا اے تے کدے بچیا نہیں رہ گئے مویاں ناؤں بدتر جیوندیاں دے دُکھ وِچ لکھی نُوں لگدا اوہ آپ مرگیا اے۔ مکھن دے سارے پیارے، باپو، بیبے بے، بھیّن، گھر والی تے گھر دی ہر شے، گھر دے مال ڈنگر، گھر دی واہی، سارِیاں نُوں مکھن دے جان دی بڑی تھوڑ آئی۔ ایہہ سارا کُجھ ویکھ کے، سوچ کے لکھی دا دل بڑا خراب ہوندا۔ لکھی کولوں اوہناں دا سہم نہ ویکھیا جاندا اِک دا دُکھ دُوجے توں بھارا تے مارو، اِک دا حال دُوجے توں مندا تے بھیڑا۔ لکھی نُوں سمجھ نہ آوندی اوہ کیہ کرے؟ جے رکتے موت وٹائی جا سکدی تے لکھی ہس کے مکھن نال موت وٹا لیندا۔ اِک واری نہیں سو واری۔ پر ہر کسے اپنی اپنی حیاتی جیونا، اپنے اپنے دُکھ جھوگنے تے اپنی اپنی موت مرنا ہوندا اے۔

پر تاں وی حوصلے والے، جرأت والے، بہادر تے جوان آدمی دوجیاں دے دُکھاں دِیاں پنڈاں ہس کے اپنے سر تے رکھ لیندے نیں۔ دُکھاں دے اوس ہڑھ وِچ رُڑھدے جاندے، ڈُبدے جاندے، فوجا سنگھ، تاباں، وچیو، تارو تے دوو ریہیاں دے مکھن دے رتو نُوں لکھی پھڑدا، آسرا دیندا، تر تے آپ وی رُڑھدا تُریا چلا جاندا۔ اودوں لکھی نُوں پتہ لگا کیوں، جیوندیاں دا دُکھ مویاں ناؤں لوہتا ہوندا اے۔ پر ہونی اجے کدوں اوہناں دے سراں توں ٹلی سی؟

مکھن دی موت توں ڈیڑھ ورھا مگروں اِک ہور وڈا ہڑھ چڑھیا، اِک ہور اتھّی بولی ہنیری چڑھی تے اِک وار فیر جٹ دی مُرلی نُوں اگ لگ گئی۔ اک وار فیر فوجے تے وریام دے گھراں تے ہونی ورت گئی۔ پنڈاں وِچ ہر طرح دے لوک ہوندے نیں چنگے وی تے بھیڑے وی، سجن وی تے دشمن وی۔ ایہو جیہے لوک وی ہوندے نیں جیہڑے ہر کسے دا بھلا سوچدے، خیر منگدے تے ساریاں مگروں اپنی خیر وی منگدے۔ تے ایہو جیہے لوک وی ہوندے نیں جیہڑے اُلو وانگ باراں بارہاں کوہ دی اُجاڑ منگدے نیں۔ ایہو جیہے وی جیہڑے تاڑیاں لا کے تماشہ ویکھن دے شوقین ہوندے نیں۔

دوابے وِچ وی ایہو جیہے کئی بندے سن جیہڑے امن امان، سکھ نہیں سگوں اُجاڑ منگدے، جیہڑے بگانے گھراں نُوں تیلی لا کے سیکدے رہنا چاہندے۔ تے اودوں دابے وِچ

بیٹھیاں رکسے ایہو جیہے نے ای تنانی لا دتی ۔ سوداگر دے مُورکھ پتر راجندر دے سوچوں سمجھیوں بغیر اوس سُتے ہوئے دانے تے مُونہہ مار دتا۔ اپنا کھوگا چٹ کرا لیا تے نال ای دو دو مکھی گھرجیہڑے اگے ای اُجڑے سن ، سارے پھوک کے سواہ کر دتے ۔

"سُنگے بلے بھئی ،" تنانی لا دن والے آکھیا : " فوجے دی عقل دے وارے وارے جایئے ۔ پہلوں دریام ، مگروں ساری عمرادہ گھر کھاندا سُو ، تے ہُن اوہدے پتر نوں کھائی جاندا اے ۔ اجیہا اوہنوں پوتے لایا سُو ۔"

اگوں رکسے سیلنے گل پرتائی :

"اوئے بھائی میریا ! پرپاہ دیچ بہہ کے چنگی انصاف دی گل کیتی آ ؟ فوجا وچارا نہ جیوندیاں دیچ نہ مویاں وچ آپ ہُن ۔ تے ساری عمراوس دریام مگر دوں اودہا کاما بن کے لنگھا دتی اپنی ۔ تے ہُن اوہدے اوکھے ویلے جے چار دن وریام دے منڈے لکھی اودہا پیار چک لیا تے کیہڑا ہنیر آگیا ۔ تے فیر بھائی ! دکھ سُکھ ہر کسے دے نال اے ۔ بندے نوں اوکھے ویلے دوسرے دی بانہہ پھڑنی ہی چاہیدی اے ۔ واہگورو دیچی سرکار اپنی مہر کرے ہر کسے اُتے تے مُنڈ یسیپ دیچ جیہڑی سٹ فوجے نوں لگی اے شالا دشمن نوں وی نہ لا دے ۔ شینہہ ورگا جوان ، کلا پتر چلا گیا بھریا میلہ چھڈ کے ۔ اُتوں جوان دھی تے جوان نونہہ بوہے بیٹھیاں ! !

پہاڑ ورگی چھاتی اگا نہہ پئی اے ۔ فوجا کوئی جیوندا اے ؟ اودے اُتلے توں ڈریا کرو ۔"

" لکھی دی تے موج ہوگئی ؟" تنانی لا دن والے اِک ہور پاسیوں وانہ پایا تے راجندرے سے لیا ۔

"بھائی مُونہہ بھیڑا ہووے تے گل تے چنگی کرنی چاہیدی اے بندے نوں ؟" سیانے کہیا : " لکھی وچارے دی موج کیویں ہوگئی ، کلے کڈے جیجے دی ؟"

" اوہ ایتویں چاچا ،" راجندر ٹھٹھا کردیاں گل دے بلارے دیچ چار چوفیرے سُنن

والیاں وَل ویکھ کے ذرا کراری واج وِچ کہن لگا :

" اگے لکھی فوجے دی دھی ہنڈا وندا سی ہُن توں وی ہنڈائیں گا! ہوئی نا موج

اوہدی یا نہ ؟"

کسے غصّے تے دُکھ نال کہیا :

" اوئے نیلی چھت والے توں ڈرو ، اوئے وڈیو ساہنوں "

لکھی لوکّی ہور کجھ نہ سُنشا تے اوہنوں سُنیا ای جاندا سی ۔ اوہدے اندر اٹھن والی ہنیری اوہنوں

اَنھا بولا کر دِتا ۔ راجندر دشمن تے گل دھی بھین دی ۔ اوہ وی پچھلے دِن دا اوہدے بندیاں وِچ بہہ کے

جیوندے مرجان والی گل لگی لکھی نوں ۔ اوہدے اندر قہر ، غصّے ، نفرت دا اِک ہڑھ چڑھیا ۔ مکھن دی

واہی وِچ پے کے اوہ لڑائی جھگڑیوں بڑا بچدا ۔ رنجی موٹی گل تے اوہ سُندا ای نہ ۔ پر ایہہ تے

وڈی ساری انے اَڑگی ۔ راجندر دی گل تیراں وانگ اوہدے وچوں وی لنگھ گئی ۔ اوہدیاں

اکھاں اگے جیویں ہنیرا آگیا تے کناں وِچ ہنیری دی شوکر وڑگئی ۔ جتھوں دا اتری ہٹنا سی اوس

پراتہہ کھلو تے گڈے دا مُنّا کھچ کے کڈھیا تے مست اوٹھ وانگ بیلی ماری :

" اوئے تہاڈیاں کواریاں کڈھ لاں راجندرا "

راجندر نے موت دی شکل وِچ اُڈدے آوندے لکھی نوں ویکھیا ۔ لوک تریہہ کے ساہنے

دے بھیڑ چوں ایدھر اودھر کھلر گئے ۔ راجندرا چھال مار کے اُٹھیا ۔ لکھی اوہدے سر

تے اپڑ کے اِک وار ہور للکارا ماریا جیہڑا سارے پنڈ سُنیا :

" اوئے میں جدّ مکا دیاں گا سوداگرے دی "

راجندر دے ڈانگ تول کے کھلون توں پہلوں ای لکھی مُنّاں سِرتوں دی چھیر کے ، اڈیاں

چک کے پورے ٹِل نال اوہدے تالو وِچ ماریا ۔ کچے بھانڈے وانگ راجندر دی سری بھجی تے

اوہدا پٹاکہ دُور تیک گئیدے ، دوڑدے جاندے لوکاں سُنیا ۔ راجندرا چیچہ چیچہ زمین وِچ کھبیا گیا

تے لکھی دے ہتھ وِچ مُنّاں پھیتی پھیتی ہوگیا ۔ راجندرا اُچی ساہ کڈھیاں بنا ای وڈے ہوئے دُکھ

وانگ مُونہہ بھار زمین تے آ ڈِگا۔

ہتھوں مُنتے دا گُٹّا سٹ کے، لکھی راجندرے دی ڈانگ پھڑ لئی تے نال ای سوداگر کے گھر وَل مُونہہ کر کے، جھکّے کھیار وانگ دند کریچ کے فیر پُورے زور نال للکاریا ماریا:

"گل چھیڑ ای وتّی جے تے آجاؤ باہر سارے وڈیو ساہبو! مَیں تہانُوں اپنی کھیڈ دکھاواں۔ اوئے میں تہاڈیاں کواریاں کڈھ لاں گا سوداگرا!"

راجندرے دی لوتھ تے لکھی کِنّا چِر اُجاڑ سنسان دائرے وِچ کھلوتا کھورو پاؤندا رہیا۔ پنڈ دے گھراں دے کُنڈے وج گئے۔ اِک پل وِچ جو ہویا سی اوہ سارے پنڈ نُوں پتہ لگ گیا۔ بچن چڑھے تے ہر کوئی ویکھ لیندا سی۔ جدوں انھیاں بولیاں ہنیریاں پٹّھن ماواں کدوں اپنے بچیاں نُوں باہر نکلن دیندیاں نیں۔ بھراؤں وڈا کوئی ساک نہیں۔ سِروں وڈّی کوئی سٹ نہیں تے دھی دی گالوں وڈّی گال کوئی نہیں۔ پر تاں دی سوداگر سنگھ دی حویلی وچوں کوئی جی باہر نہ نکلیا اوس گھڑی۔

بگّے جٹ دا جانگیہ پٹ دا
تے رگّی اُتے ٹنگیا رہیا
جگّیا ! ٹُر پردیس گیوں لوہا وچیا ۔

★

قتل دا مقدمہ تے بیماری گھراں دے بوہے دو جے بنّے لاویندے نیں ۔ دونہاں بنّیاں ولوں پیسہ ہڑھ وانگ رُڑھیا ۔ سوداگر ہوراں لکّھی تے جھنڈے نوں پھاہے لوان لئی تے فوجا سنگھ تے جیدھاں پُتراں دیاں کڑیاں کھلاون لئی پورا ٹِل لایا ۔

لکّھی تے جھنڈے تے دشمناں ٹھوک کے پرچہ دتا ۔ پرچہ تے اوہ فوجے تے دی دے دیندے پر سوداگر دے گھر والی ایہہ دھرو کر کے راضی نہیں سی ۔ کجھ کہن سنن تے صلاح کاراں وی ایہو ای آکھیا :

" اوہنوں تے رب ماریا اے ، ہُن تُساں کیہ مارنا اے ؟ " اے اپنا پرچہ نہ خراب کرو ۔"

سوداگر دا وڈا مُنڈا جیہڑا نمبردار وی سی ، آکھدا :

" دشمن دی سری پیسہ بیٹھ آباد اے تے چھتہ دینی چاہیدی اے ۔"

" دے نہیں پُتّر ! مرے نوں کیہ مارنا اے ؟ " خورے سردارنی آپ موت دے کھوتی نیے نال نحق نہیں کرنا چاہندی سی ۔

رات نوں مکس پتہ پڑ گئی ۔ آل دوالے دے پنڈاں دے بندے وی آ گئے تے دوابہ سارا پنڈ وی کٹھا سی ۔ تھانیدار سارے لوکاں کولوں دکھو دکھ پچھ پڑتیت کیتی ۔ ہر کسے آکھیا جھنڈا لڑائی وچ رکھتے سی ؟ اوہ تے اوس ویلے بیلے پنڈوں دو کوہ باہر اپنی زمین تے سی ۔ سردار کرنیل سنگھ ہنگی والے نے تھانیدار دے ہتھاں نال ہتھ رلا لئے تے تھانیدار دو ہزار روپیہ لے کے اپنیاں کاغذاں وچ جھنڈے دی بے گناہی لکھن تے راضی ہو گیا ۔

"پر ہن اوہ اگانہہ جا کے ای ہووے گا " اوس کرنیل نوں سمجھایا ۔ پر کرنیل اجیہے کماں وچ تھانیدار توں کتے کو بہتا پڑھیا سی ۔ ہس کے کہن لگا :

"مہاراج ایتھوں وی تساں چھڈنا اے تے اگوں وی تساں چھڈنا اے "

فوجا ، نواب لمبڑ ، کرنیل سنگھ ، اندر تے شیرا دارے وچوں اٹھ کے حویلی آ کے سر جوڑی ہولی ہولی کجھ صلاحواں پکیاں کر دے سن ۔ جنداں آ کے اوہناں دے کول کھلو گئی تے اوہناں نوں آکھن لگی :

"جاو بھی میری ساری زمین چوک دیو ، سارا مال ڈنگر ویچ چھڈو ، سارا ٹومب چھلا رہن رکھ دیو پر متے دی پیروائی پورا تردد لا کے کرو ۔ دھرم نال مینوں پتراں توں کوئی شے چنگی نہیں "

"بھین چند کورے ! " فوجا اگوں ہولی جہی کہن لگا : "پیسے دی بتھیرے نیں تے زمین دی بڑی اے میرے کول ، نیلی چھتری والے دی نظر سوّلی چاہیدی اے ۔ اوہ چنگیاں کرے گا ۔ توں بہوتا چنتا نہ کر ۔ دھرم نال مقدمہ اینج لڑاں گے جویں لڑن دا حق ہوندا اے ۔"

نے گھر وڑدیاں جھنڈے دے گھر والی گھچھڑا اپنی دھے کوڑی دھی نوں پھکی ڈری دیکھیو سو تے جنداں رنجھ کوڑ نال جھڑک کے اوہنوں کھان پے گئی ، بولی :

"کرکیے ! رب دیاں رکھاں میرے پتراں نوں ۔ توں سکھی ساندی

روندی این ۔ اج گرے نے کل پہت آدن گے جیوندے جاگدے ، رہندی دنیا تائیں جیون

جاگن ۔ اج دسے مگروں توں ایس گھر وچ رونا نہیں " روندی نونہہ چپ تے
ٹرکی پر انھر د پونچھ کے اُٹھ کے اندر چلی گئی ۔

تایاں دی چنداں نوں تسلی دین آئی ، ڈسکدی ہوئی کہن لگی ،

" جے اج بھرا جیوندا ہوندا تے نال کھلوندا نے ۔ پر اوس ڈاڈھے دی
مرضی ! توں حوصلہ رکھ بھین ۔ رب سوہنی کرے گا ، چنگی کرے گا "

کجھ ہور زنانی چنداں نوں تسلی دیندیاں کہیا :

" رنڈیپا کٹ کے ساری عمر دا بال پالے سائی ۔ اوہ تری پُلس اوہناں نوں دی
کے چلی نے ۔ نی اڑیئے ! کجھ دسے دیوا کے سوداگر سوراں نال صلح صفائی کر لین
سہی ۔ بوڑ ویلے بندے لوکاں ای جیندا اے ۔ لوکی ہزار نیراں توں جاندا اے ۔
پتراں بچھوں تیرا تے گھر ای اُجڑ جائے گا تے نہ سے سوداگر ورتی تے ۔ تھوں گھرے
نیں بوہتے "

سردارنی چنداں حوصلے والی زنانی سی ۔ جس مردیں کے شریکاں وچ بہہ کے رنڈیپا
کٹیا ۔ اکثر آن نال ہتک کرے مجبور نہ لگی ۔ سُن کے قہر قہر ہوگئی ۔ پر ذرا نرمی نال پر کڑدی زار
ساری پتی دیاں آئیاں بیٹھیاں زنانیاں نوں سنا کے اوس زنانی نوں آکھن لگی :

" کیہ ہویا جے چھٹے نیں میرے پتر ؟ کسے دا جھگا بھن کے نے نہیں چھٹے ۔
شریک مار کے چھٹے نیں ۔ اوس چاہیا نے پت آدن گے سدا سے کے پتر کل
پرسوں توں ۔ نی بھین میریے ! جٹ وچ کنڈا ای نے ہوندی اے ۔ ساریاں
ساریاں لوکاں کولاں ۔ کلے جاں ر وودھ موں یا گھٹ بوہ نال کوئی فرق نہیں پیندا ۔
نہ تھوڑیاں والا بو ۔ بتیاں واسے اگے لفدا اے نے ۔ بونھیاں داں تھوڑیاں

والے تے سہاگہ پھیر سکدا اے ۔ جٹ دی عزت آکڑ ، آن تے کنڈ نال ہوندی
اے پیسیاں دے گھٹ ودھ ہون یا کلیاں دے گھٹ ودھ ہون نال نہیں گھٹدی ،
ودھدی ۔ اڑیے ! پیسے نال وڈیائی نہیں لبھدی ۔ پیسے تے کنجراں دے گھراں
وچ سایاں ناوں بوہتے تے ودھ ہوندے نیں ۔ پیسے دا کیہ ہوندا اے ؟ تے
زمین دے چار کلے ودھ ہون دا کیہ فرق پیندا اے ؟ جیوندا تے اوہ اے جیہدی
آن جیوندی اے ، کنڈ جیوندی اے ، اوہدے کول بھانویں کجھ ہے وی نہ ۔ جے
جٹ وچ ہور طمعت نہ ہووے ، پُورکھ پنا نہ ہووے تے جٹ کاہدا ہویا ؟
اوہ تے دھرتا ہمن ہویا ، گالاں کھدی جاندا ، اگوں ہسی جاندا تے نیوں نیوں کے
دمڑی دمڑی جوڑی ہوندا ، گتیاں دا تنگ ۔"

جنداں کہن والی دا گھر پورا کر دِتا :

" میرے پیئر تے دھی بھین نوں گل کر دے دشمن دی سری چھنڈ چھڈی تے اوہ
بوہتیاں پیسیاں ، بوہتیاں کلیاں تے بوہتیاں بندے والے سکے بھراواں دی لوتھ
دیکھ کے وی اندروں نہ نکلے ، مردے بھراواں دی مدد نوں وی نہ اپڑے !! ایہہ گل ای
کنڈ دی ۔ ایہو فرق ای چھوٹے تے وڈے وچ ۔ غیرت ، آن والے تے
بے غیرت کتے وچ "

اگوں تہاں کہن لگی ،

" تے ہور کیہ ؟ کہ جنوں دشمن اگے لفنا ؟ کل کیہ ہووے گا ، ایہہ تے اوہ آپ
جاندا اے سارا کجھ ۔ اوہدے ای ہتھ وچ اے ۔ بہہ بیہن کرے جٹ نے گل دی
پھکر دی کیتی اے ؟ اوہدی مہر لوڑی دی اے ۔ اگا جیہڑا ہووے گا اپنے سر
جیاں گے مہدے کھیڈ دے "

جنداں پلس آدن تے گھر ملن آیاں میتراں نوں کہن لگی ،

"بھائی ویر دا لویں لیڑے پاؤ۔ بابا گیاں پگاں جھو سوہنیاں کر کے"

"کیہڑے سوہریاں دے پچھے آں بے بے؟" جھنڈے ہس کے اگوں جواب دِتّا۔

"لے بھئی ویر سردار جی!" منڈیاں نوں ملا شبری تے حوصلہ دین لئی بندان ہس کے بولی "تینوں پتہ ای نہیں جیٹ کردوں نویں پیڑے پاؤندا اے۔ ترینک اُتے نے میلے تے جان لگیاں با سوہرے جاوے تے .... تے کاکا! جیل دی نے جیٹ لئی سوہرا گھر ہوندی اے"

لکھی اُچی ساری ہسیا، کہن لگا:

"سوہنہ گوردی! بے بے کردی اے مرداں والی گل"

"وے ویر! ایس مٹی دیاں اپنیاں ای ریتاں نیں۔ اساں مایاں دیاں لیکاں تے ای ٹرنا اے۔ ایتھے مرد بنیاں ای جیٹ لگدا اے تے پیر جت لگے، چنگا لگے، سوہنا لگے۔ ہور ایتھوں تک نال کیہ اے جانا اے" بندان ہس کے لکھی نوں کہیا۔

گھروں جان لگے تے بنے پہنچے لکھی نال لگ کے دیر پہ چیس پئی: "اگے بھاؤ ٹُر گیا اے رُس کے تے ہن توں دی چھڈ چلیا ایں لکھی؛

تے لکھی پیار نال اوہدے سر تے ہتھ پھیر کے چُپ کر کے سوتے دیاں ترنے توپیتڑیاں لال رنگ دے ریشمی دھاگے وچ پرو دتیاں، دیہودی ہتھ وچ دے کے لکھی دیوں داں وچ کہن لگا:

"لیہناں نوں سانبھ کے رکھیں تے کدے گل پانے۔ توں یاد کریا کریں کہ جیانی وچ پہلی وار لکھی نے وچپر نال پیار دی گل کیتی سی تے تسیں؛ سدے بھلے تے اسیں چلسے بھلے"

"اسیں وسدے کادھے رہ گئے ہُن لکھی" دیپو اتھروں نال بھریاں اکھاں لکاون لئی مونہہ دوجے پاسے کر لیا۔

مکھن تے جھنڈے دا سالا گنڈا سنگھ ٹھّر، جواری تے شگے دا بندہ دی نہیں۔ قتل دا سُن کے راتو رات آگیا سی۔ جھنڈے نوں کہن لگا:

"بھائی! اپھانہہ دی بھورا وی چنتا نہ کریا جے۔ میں مال ڈنگر تے پیلی بنّہ سانبھ لاں گا مگروں"

جھنڈے نے پتلے جیہے کوہڑے تے کُجھے، رنگے قد دے ست مانہے جیہے گنڈے ول ویکھیا تے اگوں جواب دتا:

"ساڈی بھوئیں تے بھاویں سٹے تے دسے چھڈیں نے بجے توں دا ری کرن جوگا ہوویں تے چاچے فوجے دی آپ واہ لئیں تے اودھے مال ڈنگر دا وی دھیان کریں۔"

"بھورا چنتا نہ کریں" گنڈا مہین جیہی واج وچ میاکیا۔

اپنی بے بے جیراں نوں جھنڈا جان لگیاں کہن لگا:

"بے بے واڈھو مال ڈنگر سارا ویچ لویں۔ پیارو کول جیہڑا توں سب چلاتے لے اوہ ویچ لویں نے لوڑ پئے تے چار ٹکے بھوئیں دی گہنے پا لئیں، آ کے چھڈا لاں گے۔ پر چاچے فوجے نوں ساڈے ستے پلیسے ساراون دیویں ہُن۔ اودا تے اگّے ای سادے تے بڑا بھار لے"

"تے ہور کیہ بچڑا؟" جنداں کہیا تے ہوکہ بھریا۔

جان لگیاں دارے وچ کٹھی ہوئی خلقت نوں جدوں کڑیاں لگے ہتھ جوڑ کے لکھی تے جھنڈے ست سری اکال آکھیا تے سجناں دے کلیجے پاٹ گئے۔ لکھی چار چوفیرے دیکھ کے اُچی ساری ساریاں نوں آکھیا:

"آکھیا سُنیا ماپھ کر دیا جے جراؤ "

"دریام تے نوجے دے گھراج اُجڑے نیں " اوہناں دے جان مگروں خلقت چوں کسے ہولی جیہی آکھیا ۔

(23) نانی میرے بچڑے لک ٹھنوں ٹھنوں

مینہہ پیا رُنج جان گے

وا دگی اُڈ جان گے

دھپ لگی سڑ جان گے

لک ٹھنوں ٹھنوں

اَگھدے نیں پھس گئی تے پھٹکن کیہ ؟ جنداں بڑے حوصلے، بڑی دلیری نال مقدمے تے پیسہ روڑھیا۔ مال ڈنگر، ٹومب چھلاّ ستے چار کِلے بھوئیں وی پھوک چھڈی پر مقدمے وٹ نہ پایا۔ نہ فوجے نوں مقدمے لئی پیسے لاون دِتے۔ اوہ فوجے نوں کہندی ؛

"تیرے اگے ساڈے تے تھوڑے حسان نیں بھلی دِیا میریا ! بڑا بھار اے تیرا اگےای۔ اینا تھوڑا اے جیہڑا ایس حلے ، ایس عمرے راہواں وچ رُلدا پھرنا ایں تے منڈیاں مگر۔"

"مَیں کیہڑا تیر ماردا آں ، تر بک تے جا کے۔" فوجا ہؤکا بھر کے کہندا تے اوہ دن رات مقدمے لئی راہواں وچ گڈیا پھکرا پھردا جیویں اوہدے سرے وچ کوئی نویں طاقت آگئی ہووے۔ سال کو

راہواں وِچ کھجل خوار ہو کے، وکیلاں منشیاں دے گھر بھر کے اخیر مقدمے دا فیصلہ ہو گیا۔ تھانے دار نُوں دتّی وُڈّی کم آئی تے جھنڈا بری ہو گیا پر بخشی نُوں عمر قید دی سزا ہو گئی۔

جنداں دی اک اکھ روندی تے دوسری ہسدی سی۔ ادھا دل ٹکانے سی تے ادھا جیویں ٹُٹ بھج گیا سی۔ قوجا سنگھ نُوں لگا اوہ اکّھا ہو گیا اے تے اوہ فیر منجی تے ڈِگ پیا۔

دیپو نُوں لگا جیویں اوہدے اندروں شے مر گئی ہووے تے ساری عمر لئی کسے اوہدے مُنہ پیسر بنھ کے اتھے کھوہ وِچ سٹ دِتّا ہووے۔

کرنیل شیرے تے احمد ولی سارے جگ وِچ ہنیر ہو گیا۔

بری ہو کے گھر آ کے جدوں جھنڈا جیل تے لکھی دیاں گلاں سناون لگا تے جنداں دے ہڑھ اگّے مارے سارے بند ٹُٹ گئے تے اتھرواں دیاں اکھاں چوں رُڑھ پئے۔

"واہگورو دے شکر کر تے لکھی کٹ کے آ جائے گا" جھنڈے ماں نُوں حوصلہ دین لئی آکھیا۔

"شکر کر اوہدی جان بچ گئی اے۔ سودا گرے ہوراں تے اوہنوں پھاہے لاون لئی اپنا پورا ٹِل مار چھڈیا اے۔"

"پھاہے لگن اوہ آپ۔ اوہناں نُوں تے کسے کاں گِجھ دی آئی آوے۔"

گھڑی کو صبر کر کے جنداں فیر آکھیا "وے جھنڈیا! میرے تے اوس پُتر دا بھیا وی کجھ نہ وے اوس دُنیا دا کیہ ویکھیا وچارے نے۔"

جھنڈے کہیا:

"بے بے! کٹ کے آ جائے گا ای جان لکھی۔ کجھ دناں دی ای گل اے۔"

"وے پُتّر! ماں کرماں ماری نے کنّاں کو چِر ایتھے بیٹھیاں رہنا ایں؟ وے ویرا! ہُن تے ساڈا چل چلاؤ اے۔ پر مَیں کیہ ویکھیا اپنے دُکھاں تے مصیبتاں دے مارے پُتّر دا؟"

جنداں سر دے پیڑے نال اکھاں پونجھ کے بولی: "چلو پتے صاحب دی مرجی! جیوندا تے ہے نا۔ اکھاں توں دور ہویا تے کیہ اے؟"

"عمر قید دی سجائن کے بے بے!" جھنڈے دسیا: "پڑیاں پٹیاں دیاں ڈاڈاں نکل جاندیاں نیں۔ پر اپنا لکھی تے سجائن کے ہسدا رہیا۔ پکا! قائم، تے حوصلے وچ۔ باہر آکے اپنے بیلیاں تے تریک تے گئے ہوئے ہور لوکاں نوں ہس کے آکھن لگا:

"چار دن ہور سوہرے پنڈ رہنا پئے گیا اے بھائیو! اجے پوری ٹہل سیوا نہیں ہوئی اوہناں کولوں۔۔۔۔ کبندے نے جوائی بھائی ایں، چار دن ہور ٹک! تو بھئی، بھائی دیرو! اسیں تے ہن لئی ٹہل سیوا کرا کے آواں گے۔"

تے سارے لوک جیہناں لکھی دی گل سنی، ہس پئے تے اوہ آپ وی ہسن لگ پیا۔"

"آہو ویر!" جنداں ہوکا بھر کے بولی: "او تے بندا حوصلے وچ نہ رہوے تے اک دیہاڑی نہیں لنگھدی۔ میرے پت تے ساری عمر بھوگنی اے۔"

"ساری عمر کیہ بے بے! دس باراں ورھے مساں۔" جھنڈا وکیل کولوں سنی تے ہورے اپنا علم دسن لگا۔

"دس باراں ورھے کاکا! کیہڑے تھوڑے ہوندے نیں؟" جنداں بولی۔

فوجا سنگھ لکھی نوں سزا ہون پچھوں فیر منجی نال لگ گیا تے لکھی دی اپیل نامنظور ہون مگروں تے اوہدیاں اکھاں تے اوہدے ہڈ گوڈے جواب دیندے لگے۔ اوہ سارا دن سر موڈھیاں وچ دے کے لما پیا رہندا تے گھر دیاں باہر دیاں نال ہوں ہاں توں ودھ گل ای نہ کردا۔ کوئی ترے مہینے مگروں جنداں دی صلاح نال اوس ہیرے ورگی دھیو دے پھیرے کوڈیوں کھوٹے کوہڑے جیہے، لت توں چڑھدے گنڈا سنگھ نال کرائے تے جیہڑا گھر

ساری سونے ورگی زمین تے مال ڈنگر اوہدے ہتھ چڑھا کے اگانہہ ٹُردا ہویا۔ اِک وار رنڈے ہوئے گنڈے نوں دھتکار کے کتے دا نگوں کسے گھروں منگے ٹکر دی بُرکی دی وی خیر نہ پئی سی کرے۔ پریاں ورگی کنواری، کوٹھے جِڈی کڑی تے بھریا گھر وی لیہہ گیا۔ گاں ورگی اصیل، بے زبان تے بی بی دھی نے اپنے باپو دے کیتے تے ڈنڈ توں ڈنڈ نہ چکیا۔ لکھی دی قسمت تے اوہدے ناں دا لعل فوجے کھوتے گل پا دِتا۔ لکھی نوں تھی سزا نہ ہوندی تے فوجا لکھی تے دیپو دا ویاہ کرن دی پک بنائی بیٹھا سی پر بندہ کجھ ہور سوچدا اے تے اگلا کجھ ہور کردا اے ۔

فوجا سنگھ تے تاباں سرگھی ویلے دے تارے سن، ہُن بجھے، ہُن چلے، ہُن ڈُبے تے ایس گل دا فوجے نوں پتہ سی۔ اپنی دھی دیپو نوں کھوہ پاون مگروں چوتھے دن بڈھا سردار آپ وی مُتّا سوں گیا تے دس دن مگروں تاباں وی گھر والے دے مگر مگر ٹُر پئی۔ اپنی پیاری تے پتراں توں ودھ لاڈلی، بہوں مُکّی دھی نوں کندھاں نال ٹکراں مارن نوں چھڈ کے ۔

کدے دیپو نوں جنداں ملدی تے دیپو اوہدے گل لگ کے انج روندی جیویں اوہ جنداں دے نہیں لکھی دے گل لگ کے روندی ہووے۔ اوہ ہُن جنداں وچوں لکھی دی واشنا آوندی لگدی۔ دیپو دے باہر دے دکھ تے اندر دے دکھاں نوں جانن پچھانن والی دلیر سردارنی جند کور آپ دی گواچی بالڑی وانگ رون لگ پیندی۔ اوہ دیپو نوں لکھ دلاسے دیندی، پر کتھوں۔ دیپو تے اپنے گھر وچ ہوندیاں وی اِک گواچی ہوئی بالڑی سی۔

گھر جوائی گنڈے دیاں پوں باراں سن۔ مگھن دی رنڈی گھر والی دا بھرا، دو ورھیاں دے پیو مرے والے رتو دا ماما تے دیپو دے گھر والا گنڈا گھر دا مالک ای نہیں رتناں دے بدنصیبیاں دیاں قسمتاں دا مالک وی بن گیا۔

دیپو تے گنڈے دے ویاہ، اپنے چاچے فوجا سنگھ، ماواں ورگی چاچی تاباں دیاں

موتاں دا لکھی نوں اکو دیہلے جیل وچ پتہ لگا، اوہ جیویں گم سم ہو گیا:

"ایہہ کیہ ظلم؟"

اوہدے موں ہوں مساں ای نکلیا۔ کئی دن اوہ وٹا جیہا بنیا گھٹیا وٹیا رہیا۔ مرن اُتے پیاردن بندہ رو پٹ کے صبر کر لیندا اے پر ساہمنے گھوہ پئے جیوندے بچن دا دکھ نہ مکدا اے تے نہ اوہدے تے صبر آوندا اے تے اوہدے اندر دیاں ساریاں جگمگ بلن والیاں جیوندیاں شیواں اِک لما ساہ لے کے ہمیش لئی مر گئیاں۔

(۲۹) جتھے ہتھی تے شراب ہوئی
سپ رنگی چھیٹ ویکھ کے

★

دساں ورھیاں وچ ہر شے کنی بدل گئی ہووے گی؟ لکھی ڈھلی پگ نوں بھندیاں ہویاں چار چوفیرے ویکھدیاں ہویاں سوچیا۔ ہنج کوہ ٹر کے اوہ تھک گیا لگدا۔ اوہنوں وڈی چوڑی کچی سڑک بدلی جیہی لگدی۔ لگدا چوڑی سڑک اگے نالوں سوڑی ہو گئی اے۔ لوکاں آلے دوالے دیاں پیلیاں والیاں واہ کے سڑک پیلیاں وچ رلا لئی لگدی۔ سڑک دے دونویں پاسیں وڈیاں وڈیاں ٹاہلیاں کوئی نہیں سن۔ سڑک توں دور وگدا ہویا لسنتر دی پہریوں ہٹ کے نیڑے آ گیا لگدا۔ اوتھے کھلوتیاں سامھنے رکھاں وچ گھریا، لکیا ہویا اوہنوں اپنا پنڈ دسن لگ پیا۔ اپنا پنڈ جیہدے پاروں اوہ اینج اودریا جاپدا جیویں کوئی بال اپنی ماں توں وچھڑ کے۔ پنڈ جیہڑا دن رات اوہنوں یاد آوندا تے اک تریل جیہی اوہدیاں اکھاں وچ ترجاندی۔ پنڈ جتھے اوہ جمیا پلیا تے وڈا ہویا تے جیہدی مٹی دا اوہدا سر ییہ بنیا ہویا سی۔

اوس سویرے جیل چوں نکل کے اوہ آزاد ہویا، دساں لمیاں ورھیاں مگروں۔ بیاک وار تے باہر نکلدیاں اوہنوں لگا جیویں اوہ گواچ گیا اے، وچھڑ گیا اے، دساں ورھیاں دی اپنی سنگی ساتھ

جیل دی کوٹھڑی توں ، اوہناں بیرکاں توں ، فرش دیاں اِٹّاں توں ، اوہناں سنگیاں ساتھیاں توں ، جیہناں وچ ، جیہناں نال اوہ دس ورھے رہیا۔ اپنی پرانی دُنیا چھڈ کے نویں دُنیا وچ آ رہیا سی تے سویر دا اوہدا دل کجھ سوسیا جیہا لگدا تے سارا دن گڈی وچ بیٹھا اوہ بس گواچیا جیہا رہیا ۔۔۔۔۔۔

پچھانہہ وچ تے اگانہہ وچ ، تے بسنتر دے کنڈھے کھلو کے آلے دوالے ویکھدا ، کھلریاں پیلیاں ، رُکھاں نُوں سیہاندا اوہدا دل کجھ ٹھکانے آیا ، سڑک توں اُتر کے اوہ بسنتر دی ڈھاہ توں ہوندا سکے بسنتر وچ ریت تے تُرن لگ پیا۔ تھوڑی دور سامنے اک ڈُھم سی اوہ مُڑدا مُڑدا ڈُھم ول نُوں ووہیا ۔ سکّی ، اتوں کوسی تے ہیٹھوں ٹھنڈی ریت اوہدی جُتی وچ وڑ کے اوہدے پیراں دیاں تلیاں نُوں لگی تے اوہنوں بڑا سواد آیا۔ ڈُھم کنڈھے جا کے جُتی لاہ کے اوہ گِلی ٹھنڈی ریت تے پھردا پھردا پانی دے کنڈھے جا کے بہہ گیا۔ کدوں دا کھلوتا میلا پانی اتوں بڑا نتریا لگدا۔ گوڈے تے دیاں بانہواں تانہہ ٹُنگ کے اوس گپ مٹّے توں تانہہ کیتی تے پانی وچ دونویں ہتھ پا کے ، پانی ایدھر اودھر پھیرن لگ پیا۔ اوہنے کُو تھاں وچ نترے پانی وچ تھلے دی گیہہ گھلن لگ پئی۔ گیہہ گھلے پانی والا تھاں چھڈ کے اوہ اگانہہ ہو گیا تے نترے پانی وچ ہتھ پا کے فیر کھیڈن لگ پیا۔ فیر اوہ چادر اُتانہہ ٹُنگ کے گوڈے گوڈے پانی وچ کھلو گیا۔ نیوں کے اوس ٹھنڈے پانی دے دو چار چھٹّے مونہہ تے مارے تے پانیوں باہر نکل آیا۔ جیویں اوہنوں کجھ یاد آ گیا ہووے۔ اوس گِلی ریت تے بہہ کے اک پیر اگانہہ ودھایا تے پیلے ورگے چوڑے ہتھاں نال گِلی ریت پٹ پٹ کے پیر دے پب تے چاڑھدا تے اوہنوں پولے پولے ہتھاں نال پٹھدا گیا تے فیر اوہ ول اک اوس پیر دا پب ریت چوں کڈھیا تے بنے ہوئے ریت دے کوٹھے ول ویکھ کے ہسیا۔ پرانہہ ہو کے اوس پانی دے کنڈھے توں ہتھ کُو ہٹ کے ریت پٹنی شروع کر دتّی۔ گِلی ریت وچ ٹویا نکلدا تے ڈُونگھا ہوندا گیا تے اخیر ہیٹھوں پانی سمنا تے تانہہ چڑھنا شروع ہو گیا تے تھوڑی تھوڑی ہوندا ٹویا اوتھا گو بھر گیا۔ پانی دے نترن تے اوس گوڈے مُودھے مار کے نیوں کے سومے چوں پانی دے دو گھُٹ پیتے۔ پانی مٹھا تے ٹھنڈا سی پر اوہنوں تریہہ نہیں سی ۔ اوس ہتھ بیہہ

دھو کے چُھتی پائی تے ریت تے پیتے بالاں دے کوٹھے تے کدھے ہوئے سوے ول ویکھیا۔ نکیاں ہونیاں ریت دے کوٹھے بنائی دے سن تے ڈنگر چار دیاں تریہہ لگن تے ایسراں ڈگم کنڈھے سو تے کدھ کے پانی پیوی داسی۔ اوس چار چوفیرے ویکھیا پر بالاں والے اوہدے کم ویکھن والا کوئی نہیں سی۔ اوہ اُٹھی ساری ہسیا تے اوہنوں اپنا ہاسا بڑا اوپرا لگا۔ اُچیا، کھلا، اندروں اُٹھن والا ہاسا۔۔۔۔۔

اصیل ککڑ وانگوں دھون اُچی کر کے پیلاں پاوندے مور وانگوں ہولے ہولے نسٹے تے سرور وچ ٹر داجیوں جیوں اوہ پنڈ دے نیڑے ہوندا جاندا پنڈ اوہنوں ہور طاقت تے ہور زور نال اپنے ول کھچدا لگدا۔ اوہدا جی کردا ہنیرا ہون توں اڈیکن دی تھاں اوہ اک لمی دوڑ مارے تے پنڈ اپڑ جائے۔ سویرے جیل چوں نکلدیاں وی اوہدا جی کیتا جے اوہنوں کھنب لگ جان تے اوہ لمیاں اُڈاریاں ماردا پنڈ اپڑ جائے۔ بستر کنڈھے کھلوتے ڈبدے سورج دی لال وچ میلا چکڑ پانی دھم دا رت دا دریا لگدا تے اوہنوں سوداگر سنگھ تے راجندر دی لال سوہی رت یاد آگئی۔ اوہدے دل وچ اک اُبال اٹھیا تے رت وچ جیویں اگ لگ گئی۔ دشمناں وچ دس ورھے کٹے جندڑے کیویں کٹے ہون گے؟ اوس سوچیا۔ جیل دے پہلے تن چار ورھے تے جھنڈا احمد خاں، شیرا اوہدی ملاقات لئی آوندے رہندے تے اوہنوں پنڈ دی، رجیاں دی بحرت بلدی رہندی پر فیر اوہ تبادلہ اک دور دراڈے شہر دی جیل وچ ہو گیا تے باہر دی دنیا نال اوہدا ماڑا جیہا رشتہ وی ٹٹ گیا۔ اپنے کماں کاراں وچ کھبے ہوئے قبیل داریاں والے جٹاں لئی ایڈا ویہل کتھے ہوندا اے تے پتہ نہیں اوس آپ کیوں ملاقات لئی آون جان والے اپنے بھراتے یاراں نوں اولوں موڑ دتا۔ اندر اوہنوں کیہڑی شے دی لوڑ ہوندی؟ پر تاں وی شانو دے بیندے مہینے وچ اک ادھ وار اوہدی ملاقات لئی آوندے۔ شانو اپنا پیار رکھی دی جیل وچ دی پالیا۔

ہنیرا تے پالا ہولی ہولی ودھدے جاندے سن تے اوہ ہولی ہولی پنڈ توں نیڑے ہوندا جاندا سی۔ ٹھیک اوہنوں پنڈ دی وستوں تے حیاتی دیاں واجاں آوندیاں سنیاں جان لگ پیاں۔ اوہدے نک وچ پاتھیاں دے دھوئیں نال رلی پکدے ان دی مہک وڑی جاندی۔ اوس کمبل

سوہرا کرکے جُل مار کے مُونہہ سر کمبل وِچ لکایا ۔ اوہدا دل کردا اوہ کمبل دی جُل لاہ کے کمبل دُور سُٹے تے مونہہ دوالے ہتھاں دا گھگو بنا کے پُورا زور لا کے پنڈ وَل مُونہہ کر کے واج مارے تے آکھے :

" دوالے والیو سُنو ، بھئی اوئے ! مَیں آگیا جے "

تے سارے دا سارا پنڈ ، پنڈ دے سارے لوک ، سارے سجن ، سارے دشمن ، ساریاں کچیاں پکیاں کندھاں ، سارے ڈھور ڈنگر پنڈ دے دوالے تے وہیڑیاں وِچ اُگے ہوئے رُکھ اوہدی واج سُنن تے ساریاں نُوں پتہ لگ جائے اوسے ای گھڑی ، جے لکھی آگیا اے ۔ دشمن اوہدی واج سُن کے تگڑے تیار ہو جان تے سجن متر ، لگدے لیندے ، گلاب دے پھُل وانگ کھڑ جان تے دوڑ کے اگوں واندھی اوہنوں سڑک تون لین آون ۔ جیویں اوہ اوہنوں مِل جان لگیاں سارے سڑک تیک چھڈن آئے سن ۔

" سالیا ! تُوں کیہڑا قلعہ فتح کر کے آیا ایں ؟ " اوس اپنے آپ نُوں آکھیا تے ہس پیا
اوہ سڑک توں لیہہ کے پنڈ وَل تُر پیا تے باہر بہن جاندیاں کئی زنانیاں ، کُڑیاں اوہدے کولدی لنگھیاں ۔ اوس ہر اک نُوں سیہانن دا چارہ ماریا پر ہنیرے وِچ اوہ کسے نُوں نہ سیہان سکیا تے ناں اوہ آپ کسے دی سیہان وِچ آیا ۔ پنڈ اُنج ای وسدا سی ۔

پنڈ دیاں گلیاں وِچ کھلریاں کچیاں نالیاں دے چکڑ توں بچدا اوہ اپنے گھر دے پہلے بوہے اگے جا کھلوتا ، بوہا کھلا سی ۔ اک جھجک نے اوہدے اندر نُوں وڑدے پیر ڈک لئے پر فیر اوہ اِک لمی پلانگھ بھر کے ، واج مارے یا کھنگڑی کھڑکا کے بنا ای اپنے گھر دے وہیڑے وِچ جا وڑیا ۔ وہیڑا غالم خالی سی ۔

" بھاؤ ! بے بے ! " اوس اُچی ساری واج ماری پر اوہدی واج سنگھ وِچ ای کتے پھس گئی ۔ رسوئی وِچوں دھواں پیا نکلدا سی ۔ اوس فیر واج ماری :

" بھاؤ ! "

اوہ واج اینی اُچی سی ، آل دوالے دے دو وہیڑیاں دی سُنی ۔ رسوئی چوں اِک ایانا باہر

نکلیا فیر دوجا تے تیجے دساں باراں ورھیاں دی اک کڑی ۔ سارے ایلے ایڈے لے
مجل والے بندے نوں ویکھ کے حیران سن تے خورے ڈرے دی ۔

"کون اے بھائی ؟" کڑی پچھیا ۔

اوس اگانہہ ہو کے بالاں دے سر تے اپنے چوڑے کھردرے ہتھ پھیرے ۔ جد
دے ایانے ہون گے اوس سوچیا ۔ تے پا نہہ کھلوتی کڑی نوں پچھیا :

"کاکی تیرا باپو کتھے اے ؟"

"باہر" تے کڑی حران پریشان رسوئی وچ جا وڑی ۔ اکھاں پونجھدی دھوئیں گوں
پیارو آئے دا پیسٹرا ہتھ وچ پھڑی باہر نکل آئی ۔ کڑی اوہدے پچھے ہوچھے سی ۔

"کون اے ویر ؟" پیارو پچھیا تے گل وچ لگے لکھی دا تے اوہنوں چیت چیت
نہیں سی ۔

"متھا ٹیکناں بھابی !" لکھی اندر اٹھدے بڑھدوں ڈکدیاں موٹی بھاری واج وچ
"میں لکھی آں ؟"

"لکھی !" پیارو دے ہتھوں آٹے دا پیسٹرا ڈگ پیا ۔ نہ اوہ اگانہہ ودھی نہ لکھی
پچھوڑ کے اوس لکھی دا موہنہ سر چمیا ۔ نہ اوہدے سر تے ہتھ پھیریا ۔ انج لگدا دیور نوں ویکھ کے بھا
اوتھے دی اوتھے جم گئی سی ۔

"بھاؤ کتھے اے ؟ بے بے کتھے اے ؟" لکھی بولیا پر اوہنوں اپنی واج اپنی نہ لگی
"تیرا بھاؤ شہر گیا اے سویرا دا ۔" پیارو ہوش وچ آ کے کہن لگی "جی آیاں نوں ویر
فیر بالاں نوں دسن لگی "تہاڈا چاچا آیا اے ۔"

کڑی سنگدی، پر پیار نال لکھی ول ودھی تے لکھی اوہنوں گھٹ کے پیار دتا ۔
"جدوں میں گیا ساں توں جمی نہیں سیں توں تے کڑی وڈی ہو گئی ایں چھیلے ۔"

…ں دھی نوں پھڑ کے نال لا لیا۔

پیارو ہس پئی، کہن لگی:

"وے ویر! میری تے مت ای ماری گئی اے، پر توں کھلوتا کیوں ایں غیراں وانگوں؟ اندر پسار وچ ای لنگھ چل، بے بے اندر ای آ۔ تے میں تیرے لئی ات پانی لیاواں۔"

…ر کڑی نوں کہن لگی:

"کاکی! چاچے نوں اندر لے چل بے بے کول تے اندروں گھیو والا بھانڈا لیا۔"

اوہو دا اوہو پسار سی۔ اوہو ای بھڑلو سلے۔ دو بیٹے بھڑولیاں، ساہمنی کندھ …تے لکڑ دی پرچھتی، نیہ پرچھتی اُتے بھانڈے۔ اوہی کندھاں پر اُتے پوچا پھریا۔ چھتیراں …چھتے اوہو ای کالیاں ننگ تھمیاں۔ پسار دے نالدی کوٹھڑی وچ کڑی اوہنوں لے کے وڑ گئی۔ …کوڑے تیل دا دیوا بلدا سی تے کوٹھڑی وی اوہو جیہی دی اوہو جیہی سی۔

"بے بے چاچا لکھی آیا" کڑی نے اُچی ساری، ذرا خوشی نال آکھیا۔

بڈھی جنداں ہڈیاں دا ڈھیر، پہلوں تے لکھی نوں میلے جیہے لیف وچ بیٹھی ہوئی نظر ای …نہ آئی۔ فیر لکھی بالاں وانگ اگا شہہ ہو کے بہہ گیا ماں دے کول۔ لیف چوں ٹوہ کے اوس …ماں دے پیر لبھے تے اپنے طاقت ور، چوڑے ہتھ ماڑے جیہے، چھوٹے چھوٹے …پیراں اُتے رکھ دتے۔ اِک وار تے اوہدا جی کیتا، اوہ نیوں کے ماں دے پیراں وچ …سر رکھے تے فیر نہ ہوں جانے اوتھے، اوسراں ہمیشہ لئی۔

چھیتیاں اٹیرن دی جنداں دے ہتھ کھلو گئے۔ فیر اٹیرن اوہدے ہتھ چوں ڈگا۔ …اوہدیاں ماڑیاں پانی بھریاں اکھاں لکھی دے سارے سر پر توں پھر کے اوہدے چہرے تے …آ کھلوتیاں۔ فیر اوہدیاں کمزور ماڑیاں باہواں نے نیوندے ہوئے لکھی دی دھون دوالیوں دی ہو کے …اوہدا مونہہ اپنے کول کر لیا۔ لکھی وار سہتہ۔ اکّی ں چُمیاں لکھی نوں اپنے چہرے تے ماں دے …اتھرواں دا پانی رڑھدا جاپیا۔ جنداں دے اندروں اٹھدی ہولی ہولی خر خر دی واج لکھی نوں

اپنے لہو وچ رچدی لگی ۔

"میں مر جاواں وے پتر ! وے چن ! میں قربان ہو جاواں" جنداں اینج وی ٹکھی دا موہنہ سر اپنی چھاتی نال گھٹ کے لایا ہویا سی، جیویں اوہنوں ڈر ہووے جے ٹکھی نوں اوس چھیتی چھوں چھڈ دتا تے ٹکھی فیر ٹر جانے گا کدھرے !! نال نال اوہ ہولی ہولی بولی جاندی جیویں اپنے آپ نال گلاں کردی ہووے ۔

"وے میں نیلی چھت والے دے صدقے جاواں جیہنے میرا وچھڑیا لال ملایا اے ۔۔۔۔
وے میں اوہناں راہواں توں واری جتھوں میرا پتر لنگھ کے آیا اے ۔ وے میں
صدقے جاواں"

ٹکھی دے اندر مڑھو چڑھدے گئے تے اوڑک باہر ڈلھ پئے ۔ ٹکھی دا سر موہنہ جنداں دے اتھرواں تے جنداں دا گوڈا، اُتے وی چادر تے چھاتی ٹکھی دے مڑھے بلدے اتھرواں نال بھجدے رہے تے انج لگدا جیویں کئی ورھے لنگھ گئے ۔ پر جنداں اپنی گلہ دے بجھے نوں، اپنے دل دی بوٹی نوں نال چھوڑ کے بیٹھی رہی ۔ فیر اک وار ٹکھی دا موہنہ تانہہ کر کے جنداں اوہدا متھا چمیا تے اپنے سکے ہوئے ماڑے ہتھ اوہدی سخت داڑھی تے چہرے تے پھیر دیاں آکھن لگی:

"وے کاکا! واہگورو سچے پادشاہ دیاں رکھاں تیکوں ۔۔۔ اج کلیجے ٹھنڈ
پئی اے تتی دے ۔ وے ! یاراں ورھیاں پچھوں تے ٹرڈی دی وی سنی
جاندی اے ۔ اوس بے پرواہ نے اج میری وی سن لئی اے ۔۔۔۔۔ سکی
چگاٹھ تے بیٹھی آں پتر ! میں تے موت نوں ڈرنے ورنے کر دیاں دس ورھے
ٹپائے نیں ۔ تُوں آؤندوں تے میں مر دی ۔۔۔۔۔ ہن بھانویں گھڑی توں
آؤندی ہتھے ای آ جاوے ! میں تتی جیوندیاں پتر دا موہنہ تے ویکھ لیا"

ٹکھی چپ چاپ بیٹھا رہیا ۔ جیویں اوہ اپنے آپ نوں ٹھکانے کر دا ہووے، ٹھکڑا کردا ہووے، کٹھا کردا ہووے ۔ جنداں پچھن لگی:

"وے میریا چانناں! وے تتی دیا دُکھاں والیا! مُسنا تگڑا تے رہیا ایں ناراجی باجی؟"

لکھی قائم ہو کے، تگڑا ہو کے کہن لگا:

"آہو بے بے، راجی باجی! نہ کوئی پھکر نہ پھاقہ، نہ کم نہ کار، کھا چھڈنا تے سوں چھڈنا۔

بس بے بے! اک تیرے توں دُور ساں۔ ہور تے اوتھے کوئی سوڑ نہیں سی"

"نہیں وے کاکا!" جنداں نُوں پتہ سی "رب دشمن نُوں وی نہ کھڑے اوتھے"۔

پیار دہ گھیو وِچ گُنھ کے پیڑ و نیھ پکا لیائی، نال ساگ، گھیو وچ رلی شکر، تے

لکھی اگے رکھ کے آکھن لگی:

"لے ویر! روٹی کھا کے پہلوں"

لکھی نُوں گھر دے گھیو، اپنی کنک دی پکی ہوئی روٹی دی مہک، جیہڑی ایہنیاں ورھیاں پچھوں نصیب ہوئی، اپنی روح وچ رچیدی لگی۔ رج کے اوس روٹی کھادی، اُنج وی سویر دا بھکھا سی۔ مگروں تھندے والے ہتھ اوس داڑھی مچھاں نُوں ملے تے فیر گُٹے دیاں باہنواں تیک کے رہندا تھندا باہنواں اُتے مل کے ہتھ پونجھے۔ اودھی بے بے دے دُکھاں دی کتھا وی نال نال پئی چلدی سی۔

"اوہ آپ ای ایہہ بھیت جاندا اے کاکا! بھئی چنگے دن کیوں نہیں آوندے؟

تے جے آوندے وی نے تے بس ساون بھادروں دے بدلاں وانگ، آئے

تے لنگھ گئے۔ تے بندہ فیر اوہناں دے آون دی اڈیک وچ راہواں

ویکھدا ویکھدا مر جاندا اے۔ اوہدے بھیت اوہ ای جانے"۔ جنداں کہن ڈھیی سی۔

"دن سدا اکو جیہے نہیں رہندے بے بے!" لکھی ڈکار مار کے تکم سنگ سیاسی تول سکھی عقل

جنداں نُوں دسن لگا "چنگا مندا تے بندے دے نال ای ہوندا اے۔ نہ چنگے دن سدا رہندے نیں تے

نہ مندے دن۔ پر بندے نُوں ہر حال وچ تگڑا رہنا چاہیدا اے قائم"

دے کاکا" جنداں حیران ہوئی تے خوش وی ۔ "توں بڑے دانیاں پر دھانیاں سیانیاں بیانیاں والی گل کیتی اے "

" لَے بے بے جیل وچ بندا سب کجھ سکھ جاندا اے ۔ جیہنوں ویکھو اپنی توں وڈی تے دُکھے توں بھاری پنڈ چُکی پھردا اے ۔ ہر طرح دے لوک پھسے وی تے مندے وی ۔ بندا چاہوے تے سادھو سنت بن جائے تے چاہوے تے اُوئے نا سپ بن جاوے دناں وچ "

ہتھ کو لا گلاس کوسے دُودھ دا پیارو لیا کے لکھی نُوں پھڑا دتا پُچھن لگی ،

"دسے ویر ! راجی خوش تے رہیا ایں نا ؟"

بے بے اگوں کہن لگی ،

" نی کُڑیے ! راجی خوش کیہ رہنا ہوندا اے بندے نے اوتھے ؟ بس بھوگ آیا اے میرا دُکھاں والا پُتّر ۔ اڑیے دس کھاں ایس میرے بچڑے نے دنیا دا کیہ ویکھیا اے ؟ دُکھ تے مصیبتاں ، تے عمر جیل وچ رول آیا اے پرچیت دا پُتّر اے ، ویکھ لے ! لوہے دی لٹھ وانگر قائم اے تگڑا ۔ بس جیا کو ماڑا ہو گیا اے ۔ اوتھے کیہڑی سی پکا کے دین والی ؟"

فیر نُونہہ نُوں کہن لگی :

" کاکی ! کسے طرح اِک منجی ہور اندر واڑ دے ، ایتھے میرے کول ، ماں پُت رات نُوں گلاں کراں گے ۔ میں اپنے پُت نُوں بات سناواں گی "

فیر کول بیٹھے لکھی دی کنڈ تے ہتھ پھیریاں کہن لگی :

" کیوں بھائی ویر جی ! یاد ای نا ، تینُوں نکیاں ہوندیاں کنیاں باتاں سناوندی ہوندی ساں "

" آہو " لکھی ہس کے بولیا " پر بے بے ! میں ہُن کوئی بال آں ؟ جیہنُوں

تُوں کاں چِڑی یاں جٹ تے گھگی دی بات سُناویں گی ؟"

پر لکھی نُوں اوہ ساریاں باتاں یاد سن ۔ جیہڑیاں اوہدی بے بے اوہنُوں سیال دیاں ٹھنڈیاں تے لمیاں راتاں وِچ نکیاں ہوندیاں اپنے نرم ڈھِڈ تے چھاتی نال جوڑ کے سناوندی ہوندی سی ۔اِک وار اوہ راجی کیتا جے اوہ فیر نکا جیہا بال بن جائے تے بے بے اوہنُوں فیر اپنی نرم چھاتی تے پولے ڈھِڈ نال لا کے جھگے وِچ لکا لئے ، ہر اِک مصیبت توں ، ہر اِک دُکھ توں ۔ پر فیر اوہ آپ ای اپنے خیال تے ہس پیا ۔ دِیوے دی نِکی لو وِچ جنداں ہسدے ہسدے نُوں بڑے دھیان نال ویکھیا ۔ اندروں نہال ہو کے کہن لگی :

" ویر ! ماواں لئی تے پُت بال ای ہوندے نیں بھاویں بُڈھے ہو جان "

جھنڈے دے دونویں ننھے منے پُت ہُن کجھ لکھی دے نیڑے نیڑے ہوئے ، پر اجے وی پُوریاں اکھاں کھول کے ڈِب ڈِب اوہدے ول ویکھی جاندے ۔ لکھی دا بڑا جی کیتا اوہناں بالاں نُوں گودی وِچ بٹھا کے پیار کرن تے ، اوہناں نال گلاں کرن تے ، تے اوہناں دیاں مٹھیاں مٹھیاں نکیاں نکیاں گلاں سُنن تے ۔ پر بال اجے اوپرے وندے سن تے لکھی آپ وی سنگدا سی ۔ دونویں ہولی ہولی بے ملوم پیر پیر تُرک دے اخیر دادی دے جھگے وِچ جا وڑے ۔ جنداں اوہناں نُوں نال لا کے تھاؤں تھائیں بٹھا لیا تے فیر اوہناں نُوں کہن لگی :

" بھائی سردارو ! اپنے چاچے لکھا سنگھ جِڈے جوان ہو جاو چھیتی چھیتی ! کُجھ ساہ سَوکھا ہووے "

لکھی ہس پیا اچی ساری ! ماں اوہناں نُوں نکیاں ہوندیاں وی انج ای آکھدی ہوندی ۔ فیر اوہ دادی دی گودی وِچ گھُسے ۔ جھگے چوں ننھے منے مُونہہ باہر کڈھی ویہندے بالاں ول پیار نال ویکھ کے ہولی جیہی اوہناں نُوں آکھن لگا :

" نکلو اوئے باہر ایتھوں سورو ! تُساں تے میری تھاں تے مل مار لئی اے "

ویہڑے وڑدے جھنڈے نُوں پیار دا آکھن ڈِیہی سی باہر ؛

"اج گھر اک پروہنا آیا بیٹھا اے۔ رنگّے دسے بھائیا! بھلا بُجھ کھاں کون اے؟"

"پروہنا؟" جھنڈا اُچی ساری ہسیا۔ کہن لگا "اُجڑیاں گھراں وچ کدوں پروہنے آوندے نیں عقل دسیئے اتھیے! لکھی ہوندا سی تے روج رونقاں لگیاں رہندیاں سن، ہُن ایتھے کینہنے آونا اے؟"

لکھی سنیا تے اوہدے کلیجے تے اِک سٹ وجی۔ مان جایا سی اوڑک! یاد کیوں نہ کردا؟ جھنڈے دی واج وچ پڑا درد سی۔ لکھی اُٹھ کے باہر نوں نکلن لگا۔ پہ اوس توں پہلوں ای پیارو جھنڈے دا ہتھ پھڑی اوہنوں اندر لے آئی۔

"پچھانو کھاں پروہنے نوں بھلا؟"

لکھی نوں ویکھ کے اِک وار تے جھنڈا پتھر دا بُت بن گیا۔ فیر جیویں اکو وار اوہدے وچ جان پے گئی۔ دوڑ کے لکھی دے گل جا لگا۔ اِک ان ڈِٹھی، انّھی، زوراور شے اوہناں دیاں اکھاں چوں ہنجھ بن کے وگن لگ پئی۔ دونویں بھراوڈرے ہوئے بالاں وانگ اِک دوجے نال جُڑے ہوئے سن۔

"دھن بھاگ! دھن بھاگ! اج اسیں فیر جیوندیاں وچ ہو گئے آں!"

جھنڈا ہولی ہولی لکھی دی کنڈ تے ہتھ پھیردیاں کہی جاندا۔

(۵۸) ٹُنگے تھمیاں نال پراندے
جیہناں دے راتیں یار وچھڑے

★

"وے کاکا ! اُجڑیاں باگاں دے گالڑ پٹواری ، رب دے رنگ ، بھائی فوجا سنگھ دے گھر دا پردھان گنڈا ۔ جیہنوں اپنے پنڈ جُتیاں پنیدیاں وار نہیں آوندا سی ۔ ہُن اوس گھر دا مالک بنیا بیٹھا اے ۔ فوجا سنگھ دا تے گھر ای اُجڑ گیا ، پھگا ای وچ گیا اوس گھر دا تے بھیہہ ای ہو گیا ۔ فوجا سنگھ وچارے بڑا اوکھا جیونا کٹیا ، بڑا کٹھن تے اخیر ویلے مریا وی دُکھی ہو کے ، بڑا دُکھی ! پتہ نہیں اوہنوں کیہڑی کرنی دا پھل ملیا ایہہ ؟ اوس تے ساری عمر کسے نوں دُکھ ای نہ دِتّا ، کسے نوں مندا وی نہ بولیا ، کسے نوں سخت کنڈا وی نہ چبھیا ۔ پتہ نہیں اوہدے اگے کیہدی کیتی آئی ؟ سمجھ نہیں آوندی ۔ پر خورے انج ای لکھیا سی اوہدے لئی ، تے اوہ بھوگ گیا بڑی دلیری نال ، بڑے حوصلے نال ۔ وے کاکا ! کتے روز فوجا سنگھ ورگے لوک جمدے نیں ۔ مینوں تے بڑا شل اے اوہدی موت دا ۔ کلّا دُکھی ہو کے مریا ۔ جاندا ہویا سو سکھناں دی اپنی پریاں ورگی دھی رچھو دے پلے بنھ گیا ،

پر ہور اوہ کردا دی کیہ ؟ پر ہویا تے اوہ وی نہ ۔ سگوں الٹ ہو گیا ۔ پر جے سِدّھا
ای ہونا ہوندا تے مکھّن کیوں مردا ؟ ''

جنداں دُکھ دا سُو تر کتن ڈیہی اپنے آپ نال گلّاں کردی جاندی لگدی ۔ نال دی
منجی اُتے نویں بسترے وچ لما پیا لکّھی اپنے چاچے فوجا سنگھ دے گھر دا حال پچھ بیٹھا ۔ جنڈڑا
دا ہوا جھٹ لکّھی کول بہہ کے حویلی سون چلا گیا ۔ پیار وچ ایانے تے پیار دکھدن دے
سَوں گئے ہوئے سن ۔ دساں ورھیاں پچھوں منجی اُتے نرم سوہنا تے گرم بسترا لکّھی نوں لبھا پر نیندر
اوہدیاں اکھاں وچ کوئی نہیں سی ۔ تے جنداں اوہنوں دُکھ دی کتھا سناوندی جاندی ۔

'' بھائی ویر ا سُنیا نہیں اوں ؟ کسماں بابجھ ساون ترہیائیاں ۔ سِر تے سائیں آپنا
ہووے تے مال ڈنگر وانگر بھوئیں وی بُھکھی ترہیائی مرنک جاندی اے ۔ واہی
بیجی کوئی سوکھا کم اے ۔ ہر بندے دے وس دی کھیڈ اے ؟ نہیں بھائی میاں
نہیں .... بھوئیں جٹ دی ماں ہوندی اے ۔ پر دھیاں توں بوہتا دھیان
تے پتّداں توں بوہتی سیوا منگدی اے ۔ تے گنڈا ٹھگ نکلیا کسے گُتّے دا
تخم !! وچارے فوجا سنگھ تے دیپو نوں گھوہ سٹیا ای ایس کر کے سی جے
اوہدے گھر دے بوہے کھلّے رہن ، پیو دادے دا پیلی بنّا آباد رہے ،
زمین وگدی رہوے ، گھر وسدا رہوے ، کُڑیاں دے سِر ڈھکے رہن تے
مکھّن دا رتّو نانکیاں دے بوہے تے نہ رُلدا رہے ۔ تے ایس گُتّے گنڈے
نوں بھریا گھر ، وسدی حویلی ، وگدی زمین ، ڈُمب چھلّا ، سارا پیسہ دھیلا دے گیا
پر گنڈا تے اوہدا دشمن نکلیا کسے جنم دا ۔ اوس پہلے ای ورھے زمین ساری
حصّے تے دے چھڈی تے بہہ گیا سفید پوش بن کے ، چوریاں ، یاریاں ،
ٹھگیاں لئی ۔ اوہ نشہ ، شرابی ، جواریا کتّا ! پہلوں وار و واری مال ڈنگر
ڈُمب چھلّا پھوک چھڈیا جُوئے وچ ۔ فیر زمین نوں وی ہتھ لا دتّا تے ادھی توں ودھ تے

اوہ کھا وی گیا اوسترا ۔ چوہدری بھین ٹھگنی تارو دی اوہنوں نہیں موڑدی ، نہیں ہٹکدی تے اوہ مکھن دے پیڑے دا حق دی کھائی جاندا اے ۔ مکھن دے پیڑے رڑنوں دی نانکیاں دے کھاتے پا چھڈیا سو ، پڑھائی دے وچ ۔ اصل گل ایہہ وے مُنڈا ، نہ کول رہوے نہ ایہہ دھرو ہوندے ویکھے ۔ مُنڈا مہینے وچ اک وار گھر آوندا اے تے مُورکھ چوہدری تے ٹھگ مامے نُوں اپنا بڑا دردی سمجھدا اے ۔ ۔ ۔ ۔

۔ ۔ ۔ ۔ تے دیپو دا پُچھیا ای کیہ وے ویر ، اوہدا کیہ دسّاں تینوں ، کلیجہ پاٹ دا اے اوس کڑی نُوں ویکھ کے ۔ ایڈی عقل شکل والی ، ایڈی سگھڑ ، ایڈی ساؤ ، ایڈے وڈے بندے دی دھی گلیاں دے ککھاں وانگ رُل گئی اے ۔ جیدوں اوس گتے نُوں رہین ویکھن توں ہٹکدی اے ، موڑدی اے ، اوہ اوسترا اگوں وڈھدا اے اوہنوں ۔ شراب پی کے نت دیہاڑی ماردا اے اوس بے جیان ، بے وارث نُوں ، تے سارے پنڈ نُوں تماشہ وکھاوندا اے ۔ جس دیپو نُوں بھائی فوجا سنگھ پھلاں وانگوں رکھیا تے پُتراں وانگ پالیا سی ، اوہدے نت مار مار کے پاسے بھن دیندا اے ۔ اگوں بھین بھرا وادھڑا دیندی اے ۔ دیپو تے وچاری کانواں وچ کوئل اے ۔ وچے وچ ، اندرے اندر گھلی جاندی اے پر ساؤ پیو دی دھی اے ، دند توں دند نہیں چھکدی ۔ سوہرے گھر جوائی آکھدے نے کتے برابر ہوندا اے پر اوہ تے شیر بنیا بیٹھا اے ، نہ کسے دا ڈر نہ کھوف ، نہ کوئی موڑن والا نہ ہٹکن والا ۔ “

” بھاؤ جھنڈا اوہنوں کجھ نہیں آکھدا “ غصّے تے نفرت نال کھولن ڈیہے لگی پچھیا:

” گنڈا جھنڈے داوی تے سالا اے “

” وے کاکا ! تینوں تے پتہ اے ، اِک تے اُنج ای جھنڈا بھلا لوک اے ۔ اگوں داہی جرتی وچوں اوہنوں دیہل ای کدوں ملدا اے ۔ تیجے پچھوں تے اوہ بڑا ای

رُل گیا وچارا۔ پر اِک دِن فیرا دیوای کنجر کھانہ ۔ گنڈے شراب پی کے دیپو نُوں مار یا بیلے بہا تے گند بولیا اتھا تے بے حساب۔ لوک تراس تراس کر دے ۔ ڈانگاں نال مار مار کے وِچ چھڑیا رُوں واگوں اوس وچاری نُوں۔ اوہ سدا واگوں نہ اگوں بولی ، نہ دوڑی ، نہ اوس گنڈے دا ہتھ پھڑیا تے سارا پنڈ تماشہ ویکھدا رہیا کوئی اگانہہ ہو کے چھڈاوندا نہ ۔ جھنڈا گیا ، گنڈے نُوں ہوئے توئے کریاں آکھن لگا :

"دھی دھیانی تے ہتھ چکدیاں شرم آونی چاہیدی اے بندے نُوں" اگوں اوہ گنڈے دی مار بولیا :

"دھی دھیانی تہاڈی اے میری نہیں ۔ میں تے چنگے مندے توں آکھاں گا " جھنڈا دیپو نُوں گھر لے آیا ۔ گنڈے تے ہتھ چکدا تے لوک آکھدے جوائی بھائی تے ہتھ چکیا سُو ۔

اِک دن میں اوس اوتر ے نُوں آکھیا : "دے تُوں ایہنوں لاوارث سمجھ کے روز دیہاڑے کُٹ پِچا کرنا ایں ، تینوں حیا نہیں آوندی بے حیادا ! اوہدے سر تے مالک بنیا موجاں کرنا ایں تے اوہنوں ای مارنا ایں روج ۔ جس تھالی وِچ کھانا ایں اوس وِچ ای موت نا ایں " میں جوائی بھائی کر کے اوہدا لحاج کر دی سدا پر اِک دِن میں اوہنوں سنائیاں ۔ تے اگوں پتہ ای اوہ ڈھڈو وانگر کیہہ آکھن لگا ؟ "چاچی اپنے گھر اسیں پیچ وچلیئے چھانٹی وچا ئیے ۔ کسے نُوں کیہ ؟ ہر کسے نُوں اپنا پڑھیا وچارنا چاہیدا اے ۔"

تُوں دس پُتر ایہو جیہے اوتر جانے نیچ دے مُونہہ کون لگے ؟ ۔ ایس توں مگروں تے نہ اساں اوہنوں کدے بلایا اے نہ اوہ ساڈے نال بول کے راضی اے ! دیپو دا ساڈے وِچ بجھدا اے اوہ آپ بہندی اے ، گھڑی دو گھڑی۔

کسے اپنی پتا دی گل نہیں کردی۔ وچاری دھی دھیانی، گٹو، بے جیان!!
پر گنڈا تے گُتے دی پوشل اے۔ سدا ڈنگی دی ڈنگی! کدے سِدھی نہ
ہون والی۔"

"دیپو دا کوئی بال ہے؟" تکھی بڑے چہ دا پچھن پچھن کرداسی۔

"نہیں دے پُتّر! بال اوس نصیباں سڑی، لیکھاں ماری کول کتھے؟" تے
چنداں گول مول گل کر کے تکھی نوں اگانہہ پچھن توں ہٹوں ای ڈک دتا۔ "کرتار دی مرجی۔"
اودھروں گل ولا کے چنداں کہن لگی:

"دے دیر! مین توں تکھی سالمی گھر آیا ایں تے اپنا گھر بار سانبھ۔ جیٹھ دا
گھر اودا اپیلی بنہ ہونڈا اے۔ دیکھ جھنڈا وچارا اکلّ جان اے۔ مٹی دے نال
مٹی ہو گیا اے۔ اتوں تیرے مقدمے دی سٹ نے گھر دا بوہا دو جے بنے لاوتا اے
دکھرا۔ پر تاں وی میں تے نیلی چھت والے دے صدقے جاواں۔ میرے
بچھڑے تے بچ گئے۔ لوڑاں تھوڑاں تے حیاتی دے نال ای ہوندیاں نیں۔" فیر
اک لما ہوکا بھر کے بولی:

"دے کاکا! بھوئیں اُتے پیر ہیر کے سہاگہ دی گھس جاندا اے۔ دیکھ جھنڈا
ادھا نہیں رہ گیا کم کار وچ۔"

تکھی کہیا:

"توں کاہدی چنتا کرنی ایں بے سیلے! میں آپ ساری واہی سانبھ لاں گا
تے بھاڈوں چھٹی۔ دیہلا رہوے تے موجاں مانے۔ قرضہ وی لاہ لاں گا
تے گہنے والی پیلی دی چھڈا لاں گا۔ توں ویکھدی جا۔"

چنداں کہیا:

"دے پُتّر! کتے تیرا اپنا گھر دی وَسے! کتے تیری جڑ وی لگے بچیا!

ہویا اے دیپو۔ اوہناں دے جان نال مینوں لگا جیویں میرے اپنے وڈّے
ٹُر گئے ہون ۔ اُنجے کھوہ وِچ ڈُبدے بندے دی واج وانگ کسّی دے موہنوں
ٹُٹدی واج نکلی ۔

دیپو چُپ چاپ پتھر بنی بیٹھی رہی ۔ اوہدیاں اکھاں چوں وگدے اتھرو کسے نوں نہ
دِسدے ۔ نہ اوس اُٹھّے ہوئے ہوکے نوں ایڈی مہین شے لبھ سکدی سی ۔ اوہنوں تے
دیپو دا پیلا تے اُجڑیا چہرا وی مساں ای نظریں آیا ۔ دیپو اوہنوں کوئی پتّی ہوئی ، کملائی ہوئی
ول لگی ۔

"اوس زور آور لگّے بندے دا کیہ وس چلدا اے اڑیو!" جنداں کہن لگی ؛
"پہلوں شیر ورگے جوان پُتّر دی موت تے فیر کسّی دے مقدمے نے بھائی
فوجا سنگھ نوں مکا چھڈیا ۔ اوہو جیہے لوک کتے روز جمدے نیں اوہدی ریس
کوئی کر سکدا اے ؟ پُچھنو ! کُڑیو تے اسیں تے اوہدی دِین ای دین جوگے نہیں ۔"

[illegible]

26 ٹھگیاں مگر بٹیرے

اِک گل چرچ سُنی

★

سارے دوابے دا تے پتہ نہیں پر لکھی دے آون نال جنداں دا گھر، جھنڈے دی سُنجی حویلی تے سجن پیاریاں دے دِل فِردوس پیئے۔ اوہدے آون تے وس تے پنڈ دیاں گلیاں دی بیہیاں جیہناں وِچوں دِن رات، رات دِن لنگھ کے جاندے پیدل، گھوڑیاں گھوڑیاں تے ڈاچیاں اُتے چڑھے چنگیاں مندیاں شکلاں والے بندے دُوروں نیڑیوں ڈھک رہے سن لکھی نوں مِلن ۔ اوہدے جیل توں آون والی گل تے ہنیری وانگ چار چوفیرے پھِر گئی۔ آیاں گیاں نال دِن رات جھنڈے دی حویلی وِچ رونق لگی رہندی ۔ آون والیاں وِچ دُور نیڑے دے جانُو، واقف، چور یار ، جیل دے ساتھی تے ہور کئی طرح دے بندے سن۔ اوہنوں مِلن تے رات دے ہنیرے وِچ اِیرا بھک تے شانو وی آئے تے دِن دی لو وِچ حکم سنگھ سپاہی وی آیا، سگوں دو دِن لکھی دے کول رہ کے گیا۔ جھنڈا تے لکھی آون جان والیاں دی اپنی طاقت توں ودھ سیوا کردے۔ پنڈاں وِچ ہر کسے دے دُکھ سُکھ وِچ جا رلنا اِک پرانی ریت اے جیہڑے لوک ڈھِڈوں نہ وی راضی ہون دُکھ سُکھ دے ویلے اُتے تے اوہ وی آجاندے نیں

پندراں سولاں دِن لنگھن تے وی گنڈا سنگھ لکھی نوں ملن نہ آیا۔ لکھی اگلے دِن شاماں نوں ای اوہناں وَل گیا۔ تارو تے دیپو کول جھٹ بہہ کے اپنے چاچے فوجا سنگھ تے تایاں دا افسوس کر کے آیا پر گنڈا کتے شہر گیا ہویا سی۔

جیل کٹ کے پنڈ آون دی خوشی جتنی لکھی نوں سی۔ اوناں ای اوہنوں دیپو دا حال ویکھ کے گنڈے دے روز دے دھرو دا سُن کے دُکھ ہویا۔ ایہدے نالوں تے اوہ پنڈوں ٹُر ای جاندا۔ اوہدے دِل وِچ کئی وار آیا۔ فوجا سنگھ سردار دی دھی دیپو تے لکھی نوں دُنیا وِچ ہر شے، ہر بندے توں پیاری سی۔ ایڈے دُکھ وِچ ہووے، ایڈی مصیبت وِچ ہووے، ایڈی اوکھی ہووے تے لکھی نوں کیہہ کرنا چاہیدا اے؟ لکھی ایس بارے کئی وار ایدھر اودھر سوچیاں مارے، حساب جوڑے تے لیکاں واہیاں۔

پہلوں تے قہر و قہر ہوئے لکھی دا جی کیتا جے گنڈے دی دھون مروڑ دے، اوہنوں کُتے دی موت مارے، پر اوہ دیپو دے گھر والا سی تے لکھی دیپو نوں سُکھ دینا چاہندا سی دُکھ نہیں۔ سگوں اوہ تے دیپو تے منگھن دے پیو دے حصے دی باقی بچی کھچی زمین حصے توں لے کے آپ واہوے تے کُڑیاں دا ساہ سوکھا ہووے تے دیپو دے گھر دی حالت کُجھ بدلے۔ تیجے منگھن دے پتر نوں آپ سانبھ پالے۔ ایہہ سارے کم لکھی کرنا چاہندا سی۔ اپنی واہی دے نال اوس گھر دی واہی دی تے سیوا دی، جیویں فوجا سنگھ اوہناں دی بھیتی۔ ایہہ فیصلہ کر کے لکھی دے دِل نوں کُجھ تسلی ہوئی۔ ہُن دیپو لاوارث نہیں تے نہ گنڈے دی اینی ہمت ہووے گی جے اوہ لکھی دے پنڈ وِچ ہوندیاں دیپو نوں مار کُٹائی کرے اگے وانگ۔

جدوں دا لکھی آیا سی آون جان والیاں وِچ رُجھا اوہ کسے وَل وی نہ جا سکیا۔ نہ چاچے اندر سنگھ وَل، نہ نواب خاں لمبڑ وَل تے نہ شنگلی۔ نہ ای کسے ہور پاسے۔ بس اوہ گھروں حویلی تے حویلیوں گھر۔ اگاں ٹھانہہ تے سرنیواں کر کے اوہ گلیاں وچوں دی لنگھ جاندا۔ جے راہ وِچ

کوئی صاحب سلامت کر لیندا تے اوہ اگوں جواب دے دیندا۔ نہیں تے چپ چاپ ٹریا رہندا۔ دائرے کول دی لنگھدیاں کئی وار اوہدے دل وچ اگلے وقتاں وانگ دائرے وچ بہہ کے ہسن کھیڈن، گلاں کرن سنن دی خواہش آوندی ہوندی پر اوہدا اپنا دل ٹھکانے نہیں سی۔ ایسے تے دائرے وچ بیٹھے گلاں کر دے بندے دی اوہنوں کول دی لنگھدیاں ویکھ کے سہم کے چپ ہو جاندے۔ جوان گبھرو مُنڈے جیہڑے اوہدے مگروں جوان ہوئے سن۔ بجے کتے گل وچ آوندیاں جاندیاں اوہدے ساہمنے آ جاندے تے ڈر کے اوہدا راہ چھڈ کے اِک سنے ہو جاندے۔ اِک دوجے نال ٹھُٹھے کر دے، منڈے کُھنڈے اوہنوں ویکھ کے ڈر وَٹ لیندے۔ پنڈ دے بندے اوہدے نال گل بات کر دیاں دی کجھ ترٹھے، کجھ مِٹھے لگدے خورے لکھی کوئی ڈراؤلی شے بن گیا ہویا سی؟

اودن دوپہریں احمد خاں تے شیرا اُٹھ کے گئے تے لکھی گھر نوں ٹریا۔ پر راہ وچوں اوہ فوجا سنگھ دی حویلی چلا گیا۔ حویلی اُجڑی پُجڑی تے ویران سی۔ دوہیں دُھارے تے اِک گُٹھ ڈھیہہ گئی ہوئی سی۔ حویلی وچ اِک ماڑی جیہی گھوڑی تے اِک مری مُکی کھا نگڑ مجھ بدھی ہوئی سی۔ اِک مُنڈا ہتھ دے ٹوکے نال ہرا کُترن ڈیہا سی۔ مُنڈا لکھی نوں ویکھ کے اُٹھ کھلوتا۔

"مجھ دُدھ دیندی اے بھئی جوانا" لکھی کامے مُنڈے نوں پُچھیا۔

"اٹھیں پہریں! سردار جی! ٹُن دوڑن ای والی اے"

"ہور کوئی ڈنگر؟"

"نہ سرکار"

"کدھا پُتّر ایں؟"

"مُنشی دا جی"

"مُنڈا چنگا بندا سی، بیبا تے بڑا کم کرن والا جوان"

مُنڈا لکھا سنگھ دے موُنہوں اپنے باپو دی چنگی گل سُن کے خوش ہو گیا۔ کدے

وسدی رسدی ڈنگراں . بندیاں نال بھری حویلی نوں ایسراں اُجڑیا، ایسراں ویران ،ایسراں بےآباد ،
ویکھ کے لکھی دیاں اکھاں وِچ اتھرو آ گئے ۔

"کدے ایہہ حویلی بڑی وسدی سی " اُچی ساری لکھی اپنے آپ نوں آکھیا ۔

" بختاں ولے لد گئے سردار جی ! پچھانہہ کیہہ ؟ ہُن ایتھے گنڈا سنگھ سردار

دا راج اے ۔ سوراں نوں پونے ۔ ایہہ اِک مجھ کٹ ننگ چیبارہ گئی اے ۔ ایہہ وی

بھجڑیاں کول گئی جانو ۔" منڈے سپے دھڑک لکھی نوں ڈھِڈ دی دتی ۔

" انج نہیں آکھی دا چِتّر " لکھی منڈے نوں مت دِتی ۔ منڈا کجھ سہم گیا پر لکھی

دھیوں پیار نال تھاپی دے کے کہن لگا :

" گنڈا سنگھ مالک اے جو چاہوے کرے "

اپنے چہر وِچ دیپو حویلی آوڑی ۔ اِک وار تے لگا جیویں اوہ لکھی نوں ویکھ

کے پچھانہہ پرت چلی سی پر فیر اگانہہ آ گئی ۔ کاما منڈا پٹھیاں دی جھولی مجھ اگے سٹ کے

چادر داتی نے کے گھوڑی لئی پٹھے لین چلا گیا ۔ جیہڑی حویلی وِچ اوہ دوویں کھیڈ کھیڈ کے

جوان ہوئے سن اوس وِچ اودن اوہ اِک دوجے لئی غیر بنے کھلوتے سن ۔

" اُجڑی حویلی ویکھ کے دل بڑا دُکھیا اے " لکھی جیویں اپنے آپ نوں آکھیا ۔

دیپو چُپ کر کے کھلوتی رکھے ہور پاسے ویکھدی رہی ۔

" بھوئیں جٹے نے کیوں دے چھڈی اے ؟ "

" مالکاں دی مرجی "

" مالک کون اے بھوئیں دا ؟ توں نہیں ؟ "

" نہیں ! میں ہُن کاہدی مالک آں ؟ "

" میں سُنیا اے گنڈے نے جُوے وِچ کنی زمین پھوک چھڈی اے ؟ "

" اوہدی مرجی ! اوہ مالک اے "

"میں سنیا تیرے نال اوہدا ورتارا وی چنگا نہیں، تینوں ماردا وی اے؟"

"مالک جو ہویا سر دا سائیں"

"پر کیوں؟"

دیپو کہن لگی:

"گھر وچ سو گلاں ہوندیاں نیں، نیڑے نیڑے پئے ہوئے تے دو گھڑے وی آپس وچ کھیہہ پیندے نیں" دیپو گنڈے دی صفائی دتی۔
لکھی نوں پتہ سی دیپو جھوٹھ مار کے پنجاب دیاں ساؤ دھیاں وانگ گھر والے دے عیباں تے پردا پئی پاؤندی اے۔

"جے کدے ہن گنڈے نے تیرے تے ہتھ چکیا تے میں اوہدیاں ہڈیاں چب جاں گا" لکھی سچ آکھیا۔ دیپو نوں چنگا پتہ سی لکھی سچ آکھدا اے۔ تڑف کے اوہدے ساہمنے آکھلوتی۔ ڈر نال اوہدا توری دے پھلاں ورگا پیلا چہرا ہور پیلا ہو گیا۔ اوہ بھاری پر کراڑ وارج وچ بولی:

"جے میں تیری کجھ لگنی آں تے تینوں میری سونہہ۔ اوہنوں کدے کجھ نہ آکھیں۔ نہیں تے سونہہ بھائیے دی میں جیوندے جی کدے تیری شکل نہ ویکھاں گی۔ گنڈا سنگھ کجھ وی اے میرا گھر والا اے"

تے حویلی وچوں نکل گئی۔

(۶۷) دُنیا لمکدی جاندی
میلہ کوئی ڈھنگ دا

★

لکھی دے عمر قید بھوگ کے جیل توں چھٹن دے اٹھارہویں دن اوہ لال سوہی ہنیری چڑھی جیہدے وچ نہ کوئی قتل ہویا، نہ کوئی رُکھ اکھڑیا تے نہ کسے ڈھارے دی چھت اُڈی۔ پر ہنیر دی ہوئی دوالے تے ورت گئی۔

اوس دن ڈُھنّن والا سی جدوں دیپو تے گنڈے دا چیک جھاڑا پے گیا۔ گنڈا شراب دے نشے وچ ایہہ جیہا گندیولن ڈیہا سی جے سُنن والے توا توا کر دے۔ دیپو دیاں چیکاں تے گنڈے دے للکرے سارا پنڈ پیا سُندا۔ جٹیاں دوڑ کے کوٹھیاں تے جا چڑھیاں تے آل دوالے دے کوٹھے بھر گئے دیکھن والیاں نال۔ چھنی گھڑی تو لکھی صبر کر کے بیٹھا رہیا، پر دیپو دے رون گنڈے دے للکرے تے گندیولن دی واج ہور تیز ہوندی جاندی۔ روٹی کھان لگے لکھی نے توڑی ہوئی بُرکی ہتھوں سٹ دتی تے اُٹھ کے خالی ہتھیں دیپو کے گھر نوں تُر پیا۔

"وے کاکا! مُڑ آ پچھاں۔ رب اوس راکھش نوں چک کیوں نہیں لیندا؟" جنداں کہندیاں لکھی نوں اودھر جان توں موڑیا۔ فیر نوشہہ نوں واج مار کے بولی:

"پھڑ لی کرتے مُنڈے نُوں، موڑ لیا سُو پچھانہہ! اینویں پھساد ہو جائے گا۔
اوس اوقت جانے بدجہانی توں نہیں مُڑنا تے لکھی کولوں جریا نہیں جانا"

پر لکھی اودوں تیک وچھو کے ویہڑے جا وڑیا سی۔ شراب دے نشے وچ اٹھے ہوئے گنڈے نے وچھو نوں ڈھایا ہویا سی تے منجھی دے مُتھے ہوئے سیرو نال اوہنوں رُوں وانگ پنجن ڈیہا تے گندیولی جاندا سی۔ لاش دا گوں ہتھ پیسے ہلایاں لغیر دیپو اگے پی مار کھائی جاندی تے روئی جاندی۔ تارو پرانہہ بےحال جیہی کھلوتی روندی تے ہال دہائی پائی جاندی۔ لکھی جا کے گنڈے دے ہتھوں سیرو کھوہ لیا تے دوجے ہتھ نال ڈھلو ورگے شراب دے نشے وچ ساہن ہوئے سردار گنڈا سنگھ نُوں دھونوں پھڑ کے تانہہ چک کے، ڈگی ہوئی دیپو توں لاہ کے اڈول ای پرانہہ رکھ دِتا۔ جیویں کن کھجورے نُوں چمٹے نال پھڑ کے باہر روڑی تے سٹ آئی دا اے۔

گنڈا نشے وچ اٹھا سی، للکریا:

"گتّیے رنّے! سدے لگائی حمائتی" تے دوڑ کے پسار وچوں برچھی کڈھ لیایا:

"میں اج تیری تے تیرے حمائتیاں دی۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔"

لت گوجڑے، ماڑے کوہڑے، بدشکل تے بدزبان سردار گنڈا سنگھ اگے لکھی ہتھ جوڑ دِتے۔

"توں زورا ور ایں گنڈیا! جوائی بھائی جو ہویوں" لکھی کہیا۔

"اوئے میں ٹوٹے کر دیاں گا ووڈے سا ہن دے" گنڈے بھلی ماری تے برچھی سدھی کر کے لکھی تے آیا۔ لکھی دے ہتھ اجے وی جُڑے ہوئے سن۔ اوس بڑے آرام، بڑی تسلی تے بڑے حوصلے نال ہولی جیہی آکھیا:

" او بھائی! کگڑ کھیہہ اڈائی تے اپنے ای سر پائی۔ میں تیرے اگے ہتھ جوڑناں آں گنڈیا! کھلو جا"

تے لکھی برچھی دی سیدھ چوں ہٹ گیا ۔ دیپو دوڑ کے گنڈے ول ہوئی پر گنڈا فیر سئو ر وانگ سِدھا لکھی تے آیا ۔ اوس واری لکھی اگلے پاسیوں ہتھ پا کے برچھی پھڑ لئی ۔ ہجوکا مار کے اپنے وَل کھچی تے کھوہ لئی گنڈے کولوں ۔ گنڈا ہجو کے دے زور وچ ای ساہمنی کندھ نال جا وجا ۔ لکھی برچھی پرانہہ دوسٹ دِتی تے کندھ نال ڈِگدے ، اُٹھدے ہوئے گنڈے نوں دھوتوں پھڑ کے دو ہتھ زمین توں اُتانہہ چک لیا ۔ اک واری تے اوہدا جی کیتا ۔ گنڈے نوں کندھ نال مار کے اوہدا چِپّا کر دیوے ۔ موت دے خوف نال ڈردے کنبدے گنڈے دا سارا نشہ لہہ گیا سی پل وچ تے اوہدے مونہہ تے موت دیاں تریلیاں آون ڈہیاں سن ۔ گنڈا لکھی دے ہتھاں وچ انج لمکیا ہویا سی جیویں کوئی گنڈ ویا کسے بال دیاں انگلاں وچ پھڑیا ٹھا نہہ نوں لمکدا پیا ہووے ۔ لکھی اک وار دیپو وَل ویکھیا تے گنڈے دی دھوتی اپنے ہتھاں چوں چھڈ دتی ۔ گنڈا دھڑیں کر کے زمین تے ڈِگا تے لکھی دے پیراں وچ پیا ، مردے ہوئے سُنڈے وانگ ہر تیہی جا رہیا سی ۔ دیپو دوڑ کے ڈِگے گنڈے اُتے تے اوہنوں بچاون لئی ۔

”جے کدے توں ہُن ایس بے جان تے ہتھ چکیا تے میں تیری لت تے لت رکھ کے تینوں چیر دیاں گا ، ماں دیا کھسماں“ لکھی گنڈے دی وکھی وچ اک کرارا ٹھڈا مار کے کہیا ۔

”اوئے مینوں ناں ماریں نہ لکھی ! ایہہ میری ماں بھین دھرم نال ! جے کدے میں ایہنوں کجھ آکھاں“ گنڈا کنبدا ہویا ترلے مار دا آکھن لگا ۔

کوٹھیاں تے کھلوتیاں جنیاں گنڈے دی کھنب ٹھپی جان تے خوش سن تے اک سوانی تے لکھی نوں واج مار کے آکھیا وی :

”وے لکھی ! مار سُو چار چھتر ہور ایہنوں ۔ وچاری نوں لاوارث سمجھ کے بڑا ساہن بنیا ہویا سی“ پر لکھی گنڈے نوں کجھ نہ آکھیا ۔

پرانہہ ڈِگی ہوئی برچھی پھڑ کے دیپو لکھی دے ساہمنے آ کھلوتی ۔ اوہدا پیلا چہرہ

نموشی ، مار نے غصے نال لال سوہا ہویا تے اوہدیاں اکھاں اٹھیاراں وانگ بلدیاں لگدیاں سن۔
اوہدے سرتوں پتہ نہیں چادر لیہہ کے کتھے ڈِگ پئی ہوئی سی۔ دند کریچ کے لکھی نوں بڑے قہر
بڑی نفرت نال ویکھ کے کہن لگی :

" نکل جا ! میرے گھروں بدماشا ، خونیا ! ...... تے فیر کدے ایس
ویہڑے پیر نہ رکھیں "

کُتے لوہبٹ کے لکھی اوس ویہڑے وچوں انج نکل گیا جیویں سڑے پنڈوں
رُول نکلدا اے۔ اوہنوں لگا اوہ لال ہنیری وچ اُڈدا ہویا زمین تے اسمان دے وچکار
کوئی ککھ ہووے۔

غصے دے قہر وچ سڑدا تے نموشی دے مڑھکے وچ بھجیا لکھی پتہ نہیں کدوں پنڈوں
نکل ٹُریا۔ ساری رات اوہ واورولے وانگوں ٹُردا رہیا۔ اوہدا پنڈ جیہدے وچ جمن توں
لے کے اوس شام تیک اوہدی جان اَکی رہندی سی، جمن پتہ نہیں کیوں اوہنوں اپنا پنڈ
نہ لگدا۔ رات لنگھدی رہی، اوہ ٹُردا رہیا۔ سویر دا نُور تے لو کالی رات دے جُھتے چوں نکلد
لگدا۔ اُہو سویر ہون ڈہی سی۔ تے اوہ ٹُردا رہیا ہور اگانہہ۔ ہور اگانہہ ہور ....
جیوں جیوں اوہ اگانہہ ودھدا جاندا اوہدا پنڈ ہور پچھے شہہ دی جاندا۔ پر اوہ پچھانہہ ویکھیاں بنا
ٹُردا رہیا۔ تے .... ٹُردا رہیا۔ اخیر اوہ اک ایسے تھاں تے اپڑ گیا جتھوں راہ پاٹ کے
دو وکھرے بنے جاندے سن۔

اِک راہ شاٹو وَل جاندا سی تے دوجا اکم سنگھ سیاسی وَل۔ اوہ کھلو گیا ....
سیال دی اوس ٹھنڈی سویر وچ وی اوہدا سوہنا مونہہ مڑھکے نال بھجیا ہویا سی۔ چڑھدے سورج
دی رتّی دھپ وچ مڑھکے دے موتی اوہدے چہرے اُتے پئے چمکدے سن۔ اوس چادر دی
میلی ڈب نال مونہہ توں مڑھکا پونجھیا تے اِک وار اپنے سجن اِبرے بھک تے تکھی۔ پیار دی
پیار کرن والی سوہنی بامنی شاٹو وَل جاندے راہ نوں ویکھیا، جیہدے تے پیار، دولت .

ماقت نے سکھ اوہدی اڈیک وِچ سن۔ دُوجی وار اوس حکم سنگھ سیاسی دی راہ ول ویکھیا ۔
جیہڑے تے دُکھ، جھکو، سختیاں تے مصیبتاں سن۔
تے اوہ حکم سنگھ سیاسی دی راہ تے تُر پیا۔
ہولی ہولی اُتانہہ ہوندا آوندا سورج اوہدے ول نُوں تُریا آوندا سی۔
اوہ نِمھا جیہا ہسیا۔ سجرے نِکھّے مہربان سورج دی لو وِچ اوہدا لشکدا چہرا، بدامی اکھاں تے اوہدے موتیاں ورگے چِٹے دند بڑے سوہنے لگے۔ آل دوالے دی سوہنی دھرتی وانگ ....

افضل احسن رندھاوا

ناں	محمد افضل رندھاوا ۔
تاریخ تے جائے پیدائش	یکم ستمبر ۱۹۳۷ء ۔ امرتسر (بھارت) ۔
تعلیم	ایل۔ ایل۔ بی۔ (پنجاب) ۔
پیشہ	قانون ، کاشتکاری ۔
لکھن دیاں زباناں	پنجابی ، اردو ، انگریزی ۔
پتہ	ضلع کچہری۔ فیصل آباد۔ ۲ ڈیری فارم زرعی یونیورسٹی ، فیصل آباد ۔
آبائی گاؤں	قیام پور۔ تحصیل نارو وال۔ ضلع سیالکوٹ ۔
ابتدائی تعلیم	سینٹ انتھونی سکول ، لاہور ۔
میٹرک	مشن سکول ، نارو وال ۔
بی۔ اے	مرے کالج سیالکوٹ ۔
ایل۔ ایل۔ بی	پنجاب یونیورسٹی ، لا کالج لاہور۔

۱۹۶۴ء وچ قانون دا امتحان پاس کر کے ۱۹۶۷ء تک زرعی یونیورسٹی فیصل آباد وچ افسر بکار خاص (قانون) رہے ۔

۱۹۶۷ء وِچ نوکری توں استعفیٰ دے کے فیصل آباد بار دے ممبر بن گئے تے وکالت شروع کر دتّی۔

۱۹۷۰ء وِچ بار ایسوسی ایشن فیصل آباد دے نائب صدر چنے گئے۔

۱۹۷۰ء وِچ فیصل آباد توں قومی اسمبلی دے ممبر چنے گئے۔ ۱۹۷۲ء توں ۱۹۷۷ء تیک:

(۱) آزاد جموّں و کشمیر کونسل دے ممبر رہے۔

(۲) مرکزی فلم سنسر بورڈ دے ممبر رہے۔

(۳) ریڈیو تے ٹیلی وژن دی مرکزی کمیٹی دے ممبر رہے۔

(۴) پاکستان نیشنل کونسل آف آرٹس دے بورڈ آف گورنرز دے ممبر رہے۔

(۵) قومی اسمبلی آف پاکستان دی قوانین، ضابطہ کار تے ممبران اسمبلی دے استحقاق دی کمیٹی دے ممبر رہے۔

(۶) آزاد جموّں کشمیر کونسل دی قانون ساز تے قوانین نُوں پاکستان دے قوانین مطابق ڈھالن دی کمیٹی دے ممبر رہے۔

(۷) ایہدے علاوہ لاتعداد ادبی تے تہذیبی قومی تے بین الاقوامی انجمناں دے ممبر تے عہدیدار رہے تے ہین۔

بیرونی دورے

۱۔ پنجویں افرو ایشیائی ادیباں دی کانفرنس ۱۹۷۳ء منعقدہ روس وِچ پاکستان دی نمائندگی کیتی۔

۲۔ برطانیہ وِچ رہن والے پاکستانیاں دے مسائل بارے ترن مہینے دا مطالعیاتی دورہ۔ ۱۹۷۴ء